عوامل اظهار

AÇIKLAMALI

AVÂMİL VE İZHAR

Müellifi
BİRGİVÎ MUHAMMED EFENDİ

Mütercimi
ARİF ERKAN

SAĞLAM YAYINEVİ

AVÂMİL
VE
İZHÂR

Müellif
BİRGİVÎ MUHAMMED EFENDİ

SAĞLAM
YAYINEVİ

Her hakkı SAĞLAM YAYINEVİ'ne aittir.

Sertifika No: 16244
ISBN: 978-975-9180-48-5
Eylül-2014, İstanbul

Baskı:
Kayhan Matbaacılık
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cd. No:8/2 Topkapı/İST

SAĞLAM YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 19/1 K: 2 Cağaloğlu/İST
Tel: 212 527 52 79 Faks: 212 513 67 70
sağlam@saglamyayinevi.com
www.saglamyayinevi.com

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

ÖNSÖZ

Arapça ile az-çok ilgilenen herkes tarafından değeri ve önemi bilenen "Avâmil ve İzhâr" gibi kitapları Türkçeye tercüme etmeyi bana nasip eden ve bu işte beni muvaffak eyleyen Yüce Allah'a hamd olsun.

Hidayet rehberimiz, şefaat kaynağımız büyük peygamberimiz Hz. Muhammed'e de salât ve selâm olsun.

Bu iki kitapı okuyucuların faydasına sunarken kitap ile ilgili birkaç söz söylemek isterim.

Klasikleşmiş ve değeri herkesçe kabul edilmiş olan bu Arapça gramer kitaplarının baskı ve tetipleri zamanımızın teknik ve ilmi terakkisine göre çok ibtidai kaldığından bilhassa genç nesile bu kitapları okuyup anlamak çok zor gelmeye başlamıştı .Bundan dolayı bu konuda zamanımızın ihtiyacına uygun başka kitaplar hazırlandı.

Ben ise bu konuda yeni kitaplar hazırlamaktansa bu eski kitaplardaki güçlükleri ortadan kaldırmak ve eksiklerini tamamlayarak yenileştirmeyi daha faydalı gördüm.

Bu kitapları anlamada güçlüğe sebep olan şeylerden biride : Arapça metninin ibtidai bir tertip ile yazılmış olmasıdır .İşte bu güçlüğü ortadan kaldırmak için Arapça metni yeni baştan zamanımızın anlayışına göre düzenledim.

Mesela satırbaşları yaptım. Bazı kaidelerin başına rakam koyarak madde madde yazdım .Örnekleri ve bazı kelimeleri tırnak içine aldım. Metnin tamamını harekeledim. Nokta, virgül ,ünlem ve soru işareti gibi imlâ kaidelerini kullandım. Bunlar Arapça metni kolay anlamak için çok önemli ve faydalıdır.

Bu kitapların eski baskılarında Arapça metni anlamak için sağına ve soluna yazılmış bir çok kayd ve hâşiyeler ile yapılmak istenen işi ben bir nokta veya virgül koyarak ya da tırnak içine almakla hallettiğim için bu kayd ve hâşiyelerin pek çoğuna lüzum kalmadı.

Bu kitapların anlaşılmasını güçleştiren hususlardan biri de ibarenin veciz ve mübhem (kapalı (oluşu, sanki kelime kıtlığı var gibi daima hazifli ve muğlak ifadeler kullanılmış olmasıdır. Tabi bu güçlüğü yenmek için de bir çok kayd ve hâşiyeler yazılmasına lüzum duyulmuştur. Bunlardan bir kısmı Arapça metin anlamak için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Ben bunlardan önemli olanları alıp parantez içine, metnin arasına, uygun yerlere koydum. Böylece Arapça metni mübhem ve muğlak olmaktan kurtardım.

Bu değerli Arapça gramer kitaplarını anlamakta güçlük veren hususlardan biri de bu kitaplarda sanki bir dilbilgisi felsefesi yapılmış olmasıdır.

Her ilmin kendine mahsus (terimleri) ıstılahları (olduğu gibi Arapça gramer ilminin de pek çok ıstılahları vardır. Tabii ki bunların Arapçalarını olduğu gibi öğrenmek gerekir. Ancak ben bazılarının Türkçe karşılıklarını da parantez içinde ayrıca gösterdim.

Metnin Türkçe tercümesini yaparken mümkün olduğu kadar Arapça aslına ve lafzına bağlı kalmaya çalıştım. Ancak bazı yerlerde Arapça metnin lafzına bağlı bir tercüme iyi anlaşılmayabilir. Bu sebeple lafza bağlı kalmayı terk edip serbest hareket ederek sadece mânâyı doğru nakletmekle yetindim.

Bu kitaplardan azami fayda elde etmek isteyenler önce Arapça metni okumaya çalışmalı ancak anlayamadıkları yerlerde tercümesine bakmalıdırlar. Mezkûr kitaplar tavsiye ettiğimiz bu şekle göre okunursa büyük fayda sağlanır.

Sadece tercümeyi okuyup kaideleri öğrenmekte tek yönlü fayda vardır. Tercümeyi Arapça metin ile karşılaştırarak okumakta ise iki yönlü fayda vardır:

1 -Her Arapça cümleleri ve kelimeleri öğrenmek

2-Hem de kaideleri kolay ve kısa zamanda öğrenmek.

İnşaallah bundan sonra bu Arapça nahv kitaplarının devamı olan ibn-i Hacib'in «Kafiye» adlı kitabını da aynı şekilde tercüme etmeyi düşünüyorum. Başarı Yüce Allah'tandır.

AVÂMİL VE İZHAR KİTAPLARININ MÜELLİFİ

Bu kitabın müellifi Birgivi Muhammed Efendi'dir (ölm. H. 981/M. 1573)

Müderris Ali Efendi adında fazilet sahibi bir zatın oğlu olup Balıkesirlidir .İlk tahsilini babasından yaparak ilmi sermayesini epeyce ilerlettikten sonra İstanbul'a gelip tahsiline devam etmiştir.

Padişah hazretleri (Kanuni Sultan Süleyman'ın hocası Atâullah Efendi ile aralarında münasebet ve samimiyet hasıl olmasıyla adı geçen hoca delaletiyle Aydın velayetinin Ödemiş kazasına bağlı Birgi nahiyesinde büyük bir medrese kurulmuş ve müderrislik görevine Birgivi Muhammed Efendi getirilmiştir. Sözü geçen medresede ilim ve ma'rifete hizmet ederek ilme heves edenleri ve üstün şöhretini duyup etraftan gelen öğrencileri ilmi araştırmaları ile istifade ettirmiştir.

Ömrünün sonlarına yakın ,İstanbul'a gelip vezir-i azam Muhammed Paşa ile görüşerek halkın idaresi ve işleri hakkında bazı alimane mütalaa ve temennilerde bulunmuştur.

Hicri 981 yılında 55 yaşında Birgi'de taun hastalığına tutularak vefat etmiştir, Yüce Allah'ın rahmeti onun ve bizim üzerimize olsun.

İmam Birgivi'nin çeşitli konularda otuza yakın eseri vardır. Biz bunlardan sadece tercümesini yaptığımız «Avâmil ve İzhâr «üzerinde durmak istiyoruz.

Avâmil, amiller(kelimelerin sonuna tesir eden edat v.s) demek

olup Arapça nahv hakkında kısa ve özlü bir kitapdır. Osmanlı alimlerinden bazıları) Avâmil) için şerhler yazmışlardır.

"İzhâr" kitabına gelince bu da Arapça nahv yani cümle yapısı ve kuruluşundan bahs eder. Tam adı: "İzhar‘ul- Esrar fi‘n-Nahv" dır. "Nahvdeki sırların açıklanması" demektir .

Osmanlı alimlerinden bazıları bu kitap için de şerhler yazmışlardır.

(bk. Osmanlı Müellifleri, M. Tahir ve Keşf‘ez-Zünun, Katip Çelebi)

Arif ERKAN
Kocaeli Merkez Vaizi
25.08.1982

DİKKAT

1- Arapça metin, sayfaların sağ başındaki rakamlar metnin tercümesindeki sayfa numaralarını göstermektedir. Metin ile tercümeyi karşılaştırmak isteyenlere kolaylık sağlamaktadır.

2 -Arapça metinde sayfalar tercümedeki sayfa düzenine uyularak soldan sağa doğru sıralanmıştır.

اَلْعَوَامِلُ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ

عَلٰى مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ اَجْمَعِينَ.

وَبَعْدُ فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَا بُدَّ لِكُلِّ طَالِبٍ مَعْرِفَةَ الْاِعْرَابِ مِنْ مَعْرِفَةِ مِائَةِ شَيءٍ. 28

سِتُّونَ مِنْهَا تُسَمَّى عَامِلًا،

وَثَلٰثُونَ مِنْهَا تُسَمَّى مَعْمُولًا

وَعَشَرَةٌ مِنْهَا تُسَمَّى عَمَلًا وَاِعْرَابًا.

فَاُبَيِّنُ لَكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ تَعَالٰى هٰذِهِ الثَّلٰثَةَ عَلٰى طَرِيقِ الْاِيجَازِ فِى ثَلٰثَةِ اَبْوَابٍ:

اَلْبَابُ الْاَوَّلُ فِي الْعَامِلِ.

29

اَلْبَابُ الثَّانِى فِي الْمَعْمُولِ.

اَلْبَابُ الثَّالِثُ فِى الْاِعْرَابِ.

اَلْبَابُ اْلاَوَّلُ فِى الْعَامِلِ

وَهُوَ عَلٰى ضَرْبَيْنِ: لَفْظِيٌّ وَمَعْنَوِيٌّ.

فَاللَّفْظِيُّ عَلٰى قِسْمَيْنِ: سَمَاعِيٌّ وَقِيَاسِيٌّ.

فَالسَّمَاعِيُّ تِسْعَةٌ وَاَرْبَعُونَ.

وَاَنْوَاعُهُ خَمْسَةٌ.

اَلنَّوْعُ اْلاَوَّلُ حُرُوفٌ تَجُرُّ اسْمًا وَاحِدًا فَقَطْ.

تُسَمَّى حُرُوفَ الْجَرِّ وَحُرُوفَ الْاِضَافَةِ.

وَهِيَ عِشْرُونَ:

اَلْاَوَّلُ: اَلْبَاءُ. نَحْوُ: آمَنْتُ بِاللهِ.

وَالثَّانِي: مِنْ. نَحْوُ:تُبْتُ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ.

وَالثَّالِثُ: إِلَى. نَحْوُ: تُبْتُ اِلَى اللهِ تَعَالَى.

وَالرَّابِعُ: عَنْ . نَحْوُ: كُفِفْتُ عَنِ الْحَرَامِ.

30

وَالْخَامِسُ: عَلَى. نَحْوُ: تَجِبُ التَّوْبَةُ عَلَى كُلِّ مُذْنِبٍ.

وَالسَّادِسُ: اَللاَّمُ. نَحْوُ: اَنَا عُبَيْدٌ لِلّٰهِ تَعَالَى.

وَالسَّابِعُ: فِى. نَحْوُ: اَلْمُطِيعُ فِى الْجَنَّةِ.

وَالثَّامِنُ: اَلْكَافُ. نَحْوُ: قَوْلِهِ تَعَالَى: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ

وَالتَّاسِعُ: حَتَّى. نَحْوُ: اَعْبُدُ اللّٰهَ تَعَالَى حَتَّى الْمَوْتِ.

وَالْعَاشِرُ: رُبَّ. نَحْوُ: رُبَّ تَالٍ يَلْعَنُهُ الْقُرْاٰنُ.

وَالْحَادَى عَشَرَ: وَاوُالْقَسَمِ. نَحْوُ: وَاللّٰهِ لَا اَفْعَلَنَّ الْكَبَائِرَ.

وَالثَّانِى عَشَرَ: تَاءُ الْقَسَمِ. نَحْوُ: تَاللّٰهِ لَا فْعَلَنَّ الْفَرَائِضَ.

وَالثَّالِثَ عَشَرَ: حَاشَا. نَحْوُ: هَلَكَ النَّاسُ حَاشَا الْعَالِمِ.

وَالرَّابِعَ عَشَرَ: مُذْ. نَحْوُ: تُبْتُ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ فَعَلْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْبُلُوغِ.

وَالْخَامِسَ عَشَرَ: مُنْذُ نَحْوُ: تَجِبُ الصَّلٰوةُ مُنْذُ يَوْمِ الْبُلُوغِ.

وَالسَّادِسَ عَشَرَ: خَلَا. نَحْوُ: هَلَكَ الْعَالِمُونَ خَلَا الْعَامِلِ بِعِلْمِهِ.

وَالسَّابِعَ عَشَرَ: عَدَا. نَحْوُ: هَلَكَ الْعَامِلُونَ عَدَا الْمُخْلِصِ.

وَالثَّامِنَ عَشَرَ: لَوْلَا. نَحْوُ: لَوْلَاكَ يَارَحْمَةَ اللّٰهِ لَهَلَكَ النَّاسُ!

وَالتَّاسِعَ عَشَرَ: كَيْمَه . نَحْوُ: كَيْمَه عَصَيْتَ [كَىْ مَا عَصَيْتَ]. 32

وَالعِشْرُونَ: لَعَلَّ .فِى لُغَةِ عُقَيْلٍ. نَحْوُ: لَعَلَّ اللّٰهِ تَعَالَى يَغْفِرُ ذُنُوبِى.

اَلنَّوْعُ الثَّانِى: حُرُوفٌ تَنْصِبُ الْاِسْمَ وَتَرْفَعُ الْخَبَرَ وَهِىَ ثَمَانٍ:

اَلْاَوَّلُ: إِنَّ. نَحْوُ: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى عَالِمُ كُلِّ شَىْءٍ.

وَالثَّانِى: أَنَّ. نَحْوُ: اَعْتَقِدُ اَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَىْء.

وَالثَّالِثُ: كَأَنَّ. نَحْوُ: كَأَنَّ الْحَرَامَ نَارٌ.

وَالرَّابِعُ: لَكِنَّ . نَحْوُ: مَا فَازَ الْجَاهِلُ لَكِنَّ الْعَالِمَ فَائِزٌ.

وَالْخَامِسُ: لَيْتَ . نَحْوُ: لَيْتَ الْعِلْمَ مَرْزُوقٌ لِكُلِّ اَحَدٍ.

وَالسَّادِسُ: لَعَلَّ . نَحْوُ: لَعَلَ اللّٰهَ تَعَالَى غَافِرُ ذَنْبِى.

وَهٰذِهِ السِّتَّةُ تُسَمَّى حُرُوفَ الْمُشَبَّهَةِ بِالْفِعْلِ.

وَالسَّابِعُ: اِلَّا فِى الْاِسْتِثْنَاءِ الْمُنْقَطِعِ.

نَحْوُ: اَلْمَعْصِيَةُ مُبَعِّدَةٌ عَنِ الْجَنَّةِ اِلَّا الطَّاعَةَ مُقَرِّبَةٌ مِنْهَا.

وَالثَّامِنُ: لَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ.

نَحْوُ: لَا فَاعِلَ شَرٍّ فَائِزٌ.

34

اَلنَّوْعُ الثَّالِثُ حَرْفَانِ تَرْفَعَانِ الْاِسْمَ وَتَنْصِبَانِ الْخَبَرَ.

وَهُمَا مَا وَلَا اَلْمُتَشَبِّهَتَانِ بِلَيْسَ

نَحْوُ: مَا اللّٰهُ تَعَالَى مُتَمَكِّنًا بِمَكَانٍ وَلَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلّٰهِ تَعَالَى.

اَلنَّوْعُ الرَّابِعُ حُرُوفٌ تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ.

وَهِيَ اَرْبَعَةٌ:

اَلْاَوَّلُ: اَنْ . نَحْوُ: اُحِبُّ اَنْ اَطِيعَ اللّٰهَ تَعَالَى.

وَالثّانِي: لَنْ . نَحْوُ: لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْكَافِرِينَ.

وَالثَّالِثُ: كَيْ . نَحْوُ: اُحِبُّ طُولَ الْعُمْرِ كَيْ اُحَصِّلَ الْعِلْمَ.

وَالرَّابِعُ: اِذَنْ . نَحْوُ قَوْلِكَ: اِذَنْ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ لِمَنْ قَالَ: اَطِيعُ اللّٰهَ تَعَالَى.

اَلنَّوْعُ الْخَامِسُ، كَلِماتٌ تَجْزِمُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ.

وَهِيَ خَمْسَةَ عَشَرَ:

اَلْاَوَّلُ: لَمْ . نَحْوُ: قَوْلُهُ تَعَالَى: لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

وَالثَّانِيَةُ: لَمَّا . نَحْوُ: لَمَّا يَنْفَعْ عُمْرِي.

وَالثَّالِثَةُ: لَامُ الْاَمْرِ . نَحْوُ: لِيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا.

وَالرَّابِعَةُ: لَا فِي النَّهْيِ. نَحْوُ: لَا تَذْنِبْ

35

وَهٰذِهِ ٱلَارْبَعَةُ تَجْزِمُ فِعْلًا وَاحِدًا.

وَالْخَامِسَةُ: اِنْ .	نَحْوُ: اِنْ تَتُبْ يُغْفَرْ ذُنُوبُكَ.
وَالسَّادِسُ: مَهْمَا .	نَحْوُ: مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْئَلْ مِنْهُ.
وَالسَّابِعَةُ: مَا .	نَحْوُ: مَاتَفْعَلْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدْهُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى.
وَالثَّامِنَةُ: مَنْ .	نَحْوُ: مَنْ يَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا يَكُنْ نَاجِيًا.
وَالتَّاسِعَةُ: اَيْنَ .	نَحْوُ: اَيْنَ تَكُنْ يُدْرِكْكَ الْمَوْتُ.
وَالْعَاشِرَةُ: مَتَى .	نَحْوُ: مَتَى تَحْسُدْ تَهْلِكْ.
وَالْحَادِيَةَ عَشَرَ اَنَّى .	نَحْوُ: اَنَّى تُذْنِبْ يَعْلَمْكَ اللَّهُ تَعَالَى.
وَالثَّانِيَةَ عَشَرَ اَىٌّ .	نَحْوُ: اَىُّ عَالِمٍ يَتَكَبَّرْ يَغْضِبْهُ اللَّهُ تَعَالَى.
وَالثَّالِثَةَ عَشَرَ حَيْثُمَا .	نَحْوُ: حَيْثُمَا يَفْعَلْ يُكْتَبْ فِعْلُكَ.
وَالرَّابِعَةَ عَشَرَ اِذْمَا .	نَحْوُ: اِذْمَا تَتُبْ تُقْبَلْ تَوْبَتُكَ
وَالْخَامِسَةَ عَشَرَ اِذَامَا .	نَحْوُ: اِذَامَا تَعْمَلْ بِعِلْمِكَ تَكُنْ خَيْرَ النَّاسِ.

37 وَهٰذِهِ الْاِحْدَى عَشَرَ تَجْرِمُ فِعْلَيْنِ مُسَمَّيَيْنِ شَرْطًا وَ جَزَاءً.

وَالْقِيَاسِيُّ تِسْعَةٌ.

اَلْاَوَّلُ: اَلْفِعْلُ مُطْلَقًا. فَكُلُّ فِعْلٍ يَرْفَعُ وَيَنْصِبُ.

نَحْوُ: خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى كُلَّ شَيْءٍ. وَنَزَلَ الْقُرْأَنُ نُزُولًا.

وَلَا بُدَّ لِكُلِّ فِعْلٍ مِنْ مَرْفُوعٍ.

فَاِنْ تَمَّ بِهِ كَلَامًا يُسَمَّى فِعْلًا تَامًّا.

نَحْوُ: عَلِمَ اللّٰهُ تَعَالَى.

وَاِنْ لَمْ يَتِمَّ بِهِ بَلِ احْتَاجَ اِلَى خَبَرٍ مَنْصُوبٍ يُسَمَّى فِعْلًا نَاقِصًا.

نَحْوُ: كَانَ اللّٰهُ تَعَالَى عَلِيمًا حَكِيمًا. وَ صَارَ الْعَاصِي مُسْتَحِقًّا لِلْعَذَابِ.

وَ مَازَالَ الْمُذْنِبُ بَعِيدًا مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى.

وَتُقْبَلُ التَّوْبَةُ مَادَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا فِي الْبَدَنِ.

وَ لَيْسَ اللّٰهُ تَعَالَى جِسْمًا.

وَالثَّانِي: اِسْمُ الْفَاعِلِ. فَهُوَ يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ الْمَعْلُومِ.

نَحْوُ: كُلُّ حَسُودٍ مُحْرِقٌ حَسَدُهُ عَمَلَهُ.

38

وَالثَّالِثُ: اِسْمُ الْمَفْعُولِ فَهُوَ يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ الْمَجْهُولِ.

نَحْوُ: كُلُّ تائِبٍ مَقْبُولٌ تَوْبَتُهُ.

وَالرَّابِعُ: اَلصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ. فَهُوَ تَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهَا.

نَحْوُ: اَلْعِبَادَةُ حَسَنٌ ثَوَابُهَا. وَالْمَعْصِيَةُ قَبِيحٌ عَذَابُهَا.

وَالْخَامِسُ: اِسْمُ التَّفْضِيلِ. فَهُوَ يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ.

نَحْوُ: مَا مِنْ رَجُلٍ اَحْسَنَ فِيهِ الْحِلْمُ مِنْهُ فِى الْعَالِمِ.

وَالسَّادِسُ: اَلْمَصْدَرُ. فَهُوَ اَيْضًا يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ.

نَحْوُ: يُحِبُّ اللّٰهُ تَعَالَى اِعْطَاءَ لَهُ عَبْدُهُ فَقِيرًا دِرْهَمًا.

وَالسَّابِعُ: اَلْاِسْمُ الْمُضَافُ. فَهُوَ يَعْمَلُ الْجَرَّ.

نَحْوُ: عِبَادَةُ اللّٰهِ تَعَالَى خَيْرٌ.

وَالثَّامِنُ: اَلْاِسْمُ الْمُبْهَمُ التَّامُّ. فَهُوَ يَعْمَلُ النَّصْبَ.

نَحْوُ: اَلتَّرَاوِيحُ عِشْرُونَ رَكْعَةً.

وَالتَّاسِعُ: مَعْنَى الْفِعْلِ. اَىْ كُلُّ لَفْظٍ يَفْهَمُ مِنْهُ مَعْنَى الْفِعْلِ.

نَحْوُ: هَيْهَاتَ الْمُذْنِبُ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى. وَتَرَاكِ ذَنْبًا.

39

وَنَحْوُ: مَا فِى الدُّنْيَا رَاحَةٌ.

وَنَحْوُ: يَنْبَغِى لِلْعَالِمِ اَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا خُلُقُهُ.

وَالْمَعْنَوِىُّ اِثْنَانِ:

اَلْاَوَّلُ رَافِعُ الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ. نَحْوُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ.

وَالثَّانِى: رَافِعُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ. نَحْوُ: يَرْحَمُ اللّٰهُ تَعَالَى التَّائِبَ.

اَلْبَابُ الثَّانِى فِى الْمَعْمُولِ

وَهُوَ عَلَى ضَرْبَيْنِ:

مَعْمُولٌ بِالْاَصَالَةِ

مَعْمُولٌ بِا لْاَصَالَةِ، وَمَعْمُولٌ بِالتَّبَعِيَّةِ. اَىْ اِعْرَابُهُ يَكُونُ مِثْلَ اِعْرَابِ مَتْبُوعِهِ.

اَلضَّرْبُ الْاَوَّلُ اَرْبَعَةُ اَنْوَاعٍ:

١ مَرْفُوعٌ

٢ وَمَنْصُوبٌ

٣ وَمَجْرُورٌ مُخْتَصٌّ بِالْاِسْمِ

٤ وَمَجْزُومٌ مُخْتَصٌّ بِالْفِعْلِ.

41

اَمَّا الْمَرْفُوعُ فَتِسْعَةٌ:

اَلْاَوَّلُ: اَلْفَاعِلُ. نَحْوُ: رَحِمَ اللّٰهُ تَعَالَى التَّائِبَ

وَالثَّانِى: نَائِبُ الْفَاعِلِ. نَحْوُ: رُحِمَ التَّائِبُ

وَالثَّالِثُ: اَلْمُبْتَدَأُ. نَحْوُ مُحَمَّدٌ خَاتَمُ الْاَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ

وَالرَّابِعُ: اَلْخَبَرُ. نَحْوُ: مُحَمَّدٌ خَاتَمُ الْاَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ

وَالْخَامِسُ: اِسْمُ كَانَ وَأَخَوَاتُهَا. نَحْوُ: كَانَ اللّٰهُ تَعَالَى عَلِيمًا حَكِيمًا

وَالسَّادِسُ: خَبَرُ بَابِ اِنَّ . نَحْوُ: اِنَّ الْبَعْثَ حَقٌّ.

وَالسَّابِعُ: خَبَرُ لَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ. نحَوُ: لَاعَمَلَ مُرَاءٍ مَقْبُولٌ.

وَالثَّامِنُ: اِسْمُ مَا وَ لَا اَلْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ. نَحْوُ: مَا التَّكَبُّرُ لَائِقًا لِلْعَالِمِ وَلَا حَسَدٌ حَلَالًا.

وَالتَّاسِعُ: اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْخَالِى عَنِ النَّوَاصِبِ وَالْجَوَازِمِ.

نَحْوُ: يُحِبُّ اللّٰهُ تَعَالَى التَّوَاضُعَ

وَاَمَّا الْمَنْصُوبُ فَثَلَثَةَ عَشَرَ:

اَلْاَوَّلُ: اَلْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ. نَحْوُ: تُبْتُ تَوْبَةً نَصُوحًا

وَالثَّانِى: اَلْمَفْعُولُ بِهِ. نَحْوُ: اَعْبُدُ اللّٰهَ تَعَالَى.

42

وَالثَّالِثُ: اَلْمَفْعُولُ فِيهِ. نَحْوُ: صُمْ شَهْرَ رَمَضَانَ.

وَالرَّابِعُ: اَلْمَفْعُولُ لَهُ. نَحْوُ: اِعْمَلْ طَلَبًا لِمَرْضَاةِ اللهِ تَعَالَى.

وَالْخَامِسُ: اَلْمَفْعُولُ مَعَهُ. نَحْوُ: يَفْنَى الْمَالُ وَتَبْقَى عَمَلَكَ.

وَالسَّادِسُ: اَلْحَالُ. نَحْوُ: اَعْبُدُ اللَّهَ تَعَالَى خَائِفًا وَرَاجِيًا.

وَالسَّابِعُ: اَلتَّمْيِيزُ. نَحْوُ: طَابَ الْعَالِمُ عِبَادَةً.

وَالثَّامِنُ: اَلْمُسْتَثْنَى. نَحْوُ: يَدْخُلُ الْجَنَّةَ النَّاسُ اِلَّا الْكَافِرَ.

وَالتَّاسِعُ: خَبَرُ بَابِ كَانَ. نَحْوُ: كَانَ الْمَلَائِكَةُ عِبَادَ اللهِ تَعَالَى.

وَالْعَاشِرُ: اِسْمُ بَابِ اِنَّ. نَحْوُ: اِنَّ السُّؤَالَ حَقٌّ.

وَالْحَادِيَ عَشَرَ: اِسْمُ لَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ. نَحْوُ: لَاطَاعَةَ مُغْتَابٍ مَقْبُولَةٌ.

وَالثَّانِيَ عَشَرَ: خَبَرُ مَا وَ لَا اَلْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ.

نَحْوُ: مَا الْغَيْبَةُ حَلَالًا وَلَا نَمِيمَةٌ جَائِزَةً.

وَالثَّالِثَ عَشَرَ: اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِي دَخَلَهُ اِحْدَى النَّوَاصِبِ.

نَحْوُ: اُحِبُّ اَنْ يُغْفَرَ ذُنُوبِي.

44

وَاَمَّا الْمَجْرُورُ فَاثْنَانِ:

اَلْاَوَّلُ: اَلْمَجْرُورُ بِحَرْفِ الْجَرِّ. نَحْوُ: اِعْمَلْ بِاِخْلَاصٍ.

وَالثَّانِى: اَلْمَجْرُورُ بِالْاِضَافَةِ. نَحْوُ: ذَنْبُ الْعَبْدِ يُسَوِّدُ قَلْبَهُ.

وَاَمَّا الْمَجْزُومُ فَوَاحِدٌ:

وَهُوَ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِى دَخَلَهُ اِحْدَى الْجَوَازِمِ. نَحْوُ: اِنْ تُخْلِصْ يُقْبَلْ عَمَلُكَ.

مَعْمُولٌ بِالتَّبَعِيَّةِ

وَالضَّرْبُ الثَّانِى خَمْسَةٌ:

اَلْاَوَّلُ: اَلصِّفَةُ. نَحْوُ: اَعْبُدُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ.

وَالثَّانِى: اَلْعَطْفُ بِاَحَدِ الْحُرُوفِ الْعَشَرَةِ:

اَلْوَاوُ . نَحْوُ: اَطِيعُ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ

وَ الْفَاءُ. نَحْوُ: تَجِبُ تَكْبِيرَةُ اِفْتِتَاحِ فَالْقِيَامُ.

وَ ثُمَّ. نَحْوُ: يَجِبُ الْعِلْمُ ثُمَّ الْعَمَلُ.

وَحَتَّى. نَحْوُ: مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْاَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ.

وَ اَوْ. نَحْوُ: صَلِّ الضُّحَى اَرْبَعًا اَوْ ثَمَانِيًا.

45

وَ اِمَّا. نَحْوُ: اِعْمَلْ اِمَّا وَاجِبًا وَاِمَّا مُسْتَحِبًّا.

وَ اَمْ. نَحْوُ: أَرِضَاءَ اللهِ تَعَالَى تَطْلُبُ اَمْ سَخَطَهُ؟

وَ لَا. نَحْوُ: اِعْمَلْ صَالِحًا لَا سَيِّئًا.

وَ بَلْ. نَحْوُ: اُطْلُبْ حَلَالًا بَلْ طَيِّبًا.

وَ لَكِنْ. نَحْوُ: لَايَحِلُّ رِيَاءٌ لَكِنْ اِخْلَاصٌ

وَالثَّالِثُ التَّأْكِيدُ.

نَحْوُ: اُطْلُبِ الْاِخْلَاصَ الْاِخْلَاصَ. وَ نَحْوُ: اُتْرُكِ الذُّنُوبَ كُلَّهَا.

وَالرَّابِعُ الْبَدَلُ

نَحْوُ: اُعْبُدْ رَبَّكَ اِلَهَ الْعَالَمِينَ.

وَنَحْوُ: اَبْغُضِ النَّاسَ مَنْ عَصَى اللَّهَ تَعَالَى مِنْهُمْ.

وَنَحْوُ: اِحْفَظِ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّهُ.

وَالْخَامِسُ عَطْفُ الْبَيَانِ.

نَحْوُ: آمَنَّا بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ.

اَلْبَابُ الثَّالِثُ فِى الْاِعْرَابِ

47

وَهُوَ اِمَّاحَرَكَةٌ اَوْحَرْفٌ اَوْحَذْفٌ.

-اَلْحَرَكَةُ-

وَالْحَرَكَةُ ثَلَثَةٌ: ضَمَّةٌ وَفَتْحَةٌ وَكَسْرَةٌ.

-اَلْحَرْفُ-

وَالْحَرْفُ اَرْبَعَةٌ: وَاوٌ وَيَاءٌ وَاَلِفٌ وَنُونٌ.

-اَلْحَذْفُ-

وَالْحَذْفُ ثَلَثَةٌ مُخْتَصٌّ بِالْفِعْلِ: حَذْفُ الْحَرَكَةِ وَحَذْفُ الْاٰخِرِ وَحَذْفُ النُّونِ.

فَالْجُمْلَةُ عَشَرَةٌ. وَاَنْوَاعُ الْمُعْرَبِ بِالْقِيَاسِ اِلَى مَا اُعْطِيَ لَهَا مِنْ هٰذِهِ الْعَشَرَةِ تِسْعَةٌ.

لِاَنَّ اِعْرَابَهَا (اَيْ اِعْرَابَ التِّسْعَةِ)

اِمَّا بِالْحَرَكَةِ الْمَحْضَةِ

اَوْ بِالْحُرُوفِ الْمَحْضَةِ. وَهُمَا مُخْتَصَّانِ بِالْاِسْمِ

اَوْ بِالْحَرَكَةِ مَعَ الْحَذْفِ

اَوْ بِالْحُرُوفِ مَعَ الْحَرْفِ. وَهُمَا مُخْتَصَّانِ بِالْفِعْلِ.

وَالْاَوَّلُ: اِمَّا تَامُّ الْاِعْرَابِ، وَهُوَ اَنْ يَكُونَ رَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ بِالْفَتْحَةِ وَجَرُّهُ بِالْكَسْرَةِ.

وَذٰلِكَ (اَیْ تَامُّ الْاِعْرَابِ): اَلْمُفْرَدُ الْمُنْصَرِفُ وَالْجَمْعُ الْمُكَسَّرُ الْمُنْصَرِفُ. 48

نَحْوُ: جَاءَنَا الرَّسُولُ | وَصَدَّقْنَا الرَّسُولَ عَلَيْهِ السَّلَامُ | وَآمَنَّا بِالرَّسُولِ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَنَحْوُ: نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ كُتُبٌ | وَصَدَّقْنَا الْكُتُبَ | وَآمَنَّا بِالْكُتُبِ.

وَاِمَّا نَاقِصُ الْاِعْرَابِ وَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ:

قِسْمٌ رَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ وَجَرُّهُ بِالْفَتْحَةِ. وَذٰلِكَ غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ.

نَحْوُ: جَاءَنَا اَحْمَدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ | وَصَدَّقْنَا اَحْمَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ | وَاٰمَنَّا بِاَحْمَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَقِسْمٌ رَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَ نَصْبُهُ وَجَرُّهُ بِالْكَسْرَةِ.

وَذٰلِكَ (اَیْ نَاقِصُ الْاِعْرَابِ بِالْحَرَكَتَيْنِ الْمَذْكُورَتَيْنِ) جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمُ.

نَحْوُ: جَاءَنَا مُعْجِزَاتٌ | وَصَدَّقْنَا مُعْجِزَاتٍ | وَاٰمَنَّا بِمُعْجِزَاتٍ.

وَالثَّانِي (وَهُوَ مَا يَكُونُ الْاِعْرَابُ بِالْحُرُوفِ الْمَحْصَةِ)

اِمَّا تَامُّ الْاِعْرَابِ، وَهُوَ اَنْ يَكُونَ رَفْعُهُ بِالْوَاوِ وَنَصْبُهُ بِالْاَلِفِ وَجَرُّ ہُ بِالْيَاءِ. وَذٰلِكَ (اَیْ تَامُّ الْاِعْرَابِ) اَلْاَسْمَاءُ السِّتَّةُ الْمُعْتَلَّةُ الْمُضَافَةُ اِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ مُفْرَدَةً مُكَبَّرَةً. وَهِيَ: اَبُوهُ وَاَخُوهُ وَحَمُوهَا وَهَنُوهُ وَفُوهُ وَذُو مَالٍ.

نَحْوُ: جَاءَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ | وَصَدَّقْنَا اَبَا الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ | وَاٰمَنَّا

50

بِاَبِی الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَاِمَّا نَاقِصُ الْاِعْرَابِ، وَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ:

قِسْمٌ رَفْعُهُ بِالْوَاوِ وَنَصْبُهُ وَجَرُّهُ بِالْيَاءِ. وَذَلِكَ (اَیْ نَاقِصُ الْاِعْرَابِ) جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ وَ "اُولُو" وَ "عِشْرُونَ" وَاَخَوَاتُهَا.

نَحْوُ: جَاءَنَا الْمُرْسَلُونَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ صَدَّقْنَا الْمُرْسَلِينَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَآمَنَّا بِالْمُرْسَلِينَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ.

وَقِسْمٌ (ثَانٍ) رَفْعُهُ بِا لْاَلِفِ وَنَصْبُهُ وَجَرُّهُ بِالْيَاءِ، وَذَلِكَ التَّثْنِيَةُ وَاِثْنَانِ وَكِلَا مُضَافًا اِلَى مُضْمَرٍ.

نَحْوُ: جَاءَنَا الْاِثْنَانِ كِلَاهُمَا اَیِ الْكِتَابُ وَالسُّنَّةُ وَ اتَّبَعْنَا الْاِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا وَعَمِلْنَا بِالْاِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا. كَانَ مُعْرَبًا

وَالثَّالِثُ (وَهُوَمَا كَانَ مُعْرَبًا بِالْحَرَكَاتِ مَعَ الحَذْفِ) لَايَكُونُ اِلَّا تَامُّ الْاِعْرَابَ وَهُوَ قِسْمَانِ: قِسْمٌ رَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ بِالْفَتْحَةِ وَجَزْمُهُ بِحَذْفِ اَلْحَرَكَةِ: وَهُوَالْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِی لَمْ يَتَّصِلْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ وَهُوَ [آخِرُ الْمُضَارِعِ] حَرْفٌ صَحِيحٌ.

نَحْوُ: يُحِبُّ اَنْ نُشْفَعَ وَلَم نُحْرَمْ.

وَقِسْمٌ (ثَانٍ) رَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ بِالْفَتْحَةِ وَجَزْمُهُ بِحَذْفِ الْآخِرِ. وَذَلِكَ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِي لَمْ يَتَّصِلْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ وَهُوَ حَرْفُ عِلَّةٍ.

نَحْوُ: نَدْعُوا اللّٰهَ تَعَالٰى اَنْ يَعْفُوَنَا وَلَمْ يَرْمِنَا فِى النَّارِ.

وَالرَّابِعُ (وَهُوَ مَا يَكُونُ بِالْحُرُوفِ مَعَ الْحَذْفِ) لَايَكُونُ اِلَّا نَاقِصَ الْاِعْرَابِ.

وَهُوَالْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِي لَمْ يَتَّصِلْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ غَيْرُ النُّونِ. فَرَفْعُهُ بِالنُّونِ، وَنَصْبُهُ وَجَزْمُهُ بِحَذْفِهَا.

نَحْوُ: اَلْاَوْلِيَاءُ وَالْعُلَمَاءُ يَشْفَعَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

فَنَرْجُوا اَنْ يَشْفَعَا لَنَا وَلَمْ يُعْرِضَا عَنَّا [فَنَرْجُوا اَنْ يَشْفَعَان لَناَ وَلَمْ يُعْرِضَان عَنَّا].

ثُمَّ الْاِعْرَابُ

اِنْ ظَهَرَ فِي اللَّفْظِ يُسَمَّى لَفْظِيًّا كَمَا فِي الْاَمْثِلَةِ الْمَذْكُورَةِ.

وَاِنْ لَمْ يَظْهَرْ فِى اللَّفْظِ بَلْ قُدِّرَ فِى آخِرِهِ يُسَمَّى تَقْدِيرِيًّا.

نَحْوُ: اَنَا الْعَاصِى.

وَاِنْ لَمْ يَظْهَرْ وَلَمْ يُقَدَّرْ فِى آخِرِهِ يُسَمَّى مَحَلِّيًّا.

نَحْوُ: تَوَكَّلْنَا عَلَى مَنْ لَا يَأْتِى الْخَيْرُ اِلَّا مِنْ جِهَتِهِ.

AVÂMİL VE İZHÂR

Müellif
BİRGİVÎ MUHAMMED EFENDİ

Mütercimi
ARİF ERKAN

AVÂMİL

Rahmân ve Rahim olan Allah‘ın adıyla

Alemlerin Rabbi olan (bütün varlıkları yaratıp canlıları yaşatan terbiye edip rızıklandıran) Allah‘a hamd olsun.

Salât ve selâm da (O‘nun kulu ve Resulü olan) Hz. Muhammed (s.a.v.) ve bütün âl‘i (soyu ve yakınları (üzerine olsun.

Bilmiş ol ki, i‘râbı öğrenmek isteyen her tâlibin (100 (şeyi bilmesi gerekir. Bunlardan:

I- 60 tanesine âmil

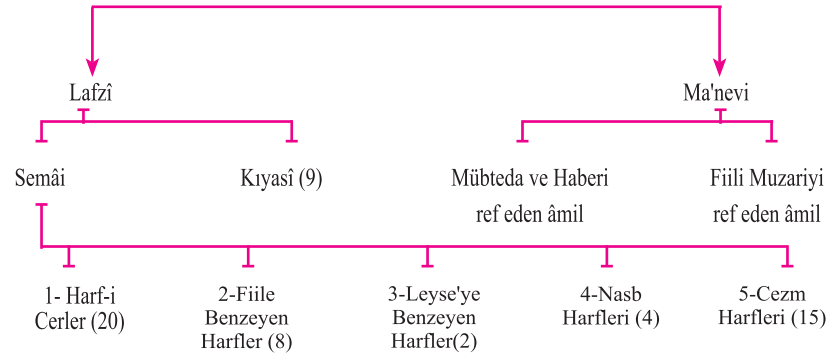
II- 30 tanesine mâ‘mul

III- 10 tanesine de amel-i‘râb adı verilir.

Allahu Teâlâ‘nın izni ile bu üçünü) yani âmil, ma‘mûl ve i‘râbı(üç bâbda sana kısaca açıklayacağım.

Birinci bâb âmil hakkındadır) .Âmili anlatmadan önce kısımlarını şema halinde gösterip sonra açıklamasını yapmamız daha faydalı olacaktır.):

ÂMİL

Âmil, lâfzi ve ma'nevi olmak üzere iki kısma ayrılır. Lazfi de semavi ve kıyasi olmak üzere iki kısımdır. Semai kırk dokuzdur ve beş çeşittir.

Birici çeşit (nevi): Sadece bir ismi (n sonunu) esre yapan harflerdir ki bunlara cerr harfleri ve izafet harfleri adı verilir.

Bu cerr harfleri yirmi tanedir:

Birinci: (اَلْبَاءُ) dır. (E-a ile anlamındadır.)

Örnek: آمَنْتُ بِاللهِ "Ben Allah'a inandım"

İkinci: مِنَ dir. (Den-dan anlamındadır.)

Örnek: تُبْتُ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ "Her günahtan tövbe ettim."

Üçüncü: (إِلَى) dır. (Oraya-buraya v.s anlamındadır.)

Örnek: تُبْتُ اِلَى اللهِ تَعَالَى "Allah-u Teâlâ'ya tövbe ettim"

Örnek: ذَهَبْتُ اِلَى الْبَيْتِ "Eve gittim."

Dördüncü: (عَنْ) dır. (Den- dan anlamındadır.)

Örnek: كُفِفْتُ عَنِ الْحَرَامِ "Haramdan men olundum."

Beşinci: (عَلَى) dır. (Üzerine- üzerinde anlamındadır.)

Örnek: تَجِبُ التَّوْبَةُ عَلَى كُلِّ مُذْنِبٍ "Tövbe etmek her günahkar üzerine vacibdir."

Altıncı: اَللَّامُ (لِ) dır. (İçin-in-ın anlamındadır.)

Örnek: اَنَا عُبَيْدٌ لِلّٰهِ تَعَالَى "Ben Allah'ın küçük bir kuluyum."

Yedinci: (فِى) dir. (De- da, içinde anlamındadır.)

Örnek: اَلْمُطِيعُ فِى الْجَنَّةِ "İtaatkar Cennet'tedir."

Sekizinci: (اَلْكَافُ) dir. (Gibi anlamındadır.)

Yüce Allah' ın şu sözünde olduğu gibi: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ

"O' nun misli gibi bir şey yoktur. (O'nun benzeri ve dengi bir varlık yoktur.)

Dokuzuncu: (حَتَّى) dır. (e-a kadar anlamındadır).

Örnek: اَعْبُدُ اللّٰهَ تَعَالَى حَتَّى الْمَوْتِ "Ben ölünceye kadar Allah'a ibadet ederim."

Onuncu: (رُبَّ) dir. (Azlık-çokluk anlamındadır.)

Örnek: رُبَّ تَالٍ يَلْعَنُهُ الْقُرْاٰنُ "Bir çok okuyucuya Kur'ân lanet eder."

Onbirinci: (وَاوُ الْقَسَمِ) dir. (Yemin anlamını bildirir.)

Örnek: وَاللهِ لَا اَفْعَلَنَّ الْكَبَائِرَ "Allah'a yemin ederim ki; büyük günahları hiç işlemem."

Onikinci: (تَاءُ الْقَسَمِ) dir. (Yemin anlamı bildirir.)

Örnek: تَاللهِ لَا فْعَلَنَّ الْفَرَا ئِضَ "Allah' a yemin ederim ki farzları muhakkak yapacağım."

Onüçüncü: (حَاشَا) dır. (İstisna için kullanılır.)

Örnek: هَلَكَ النَّاسُ حَاشَا الْعَالِمِ "İnsanlar helak oldu, alimler müstesna."

Ondördüncü: (مُذْ) dür. (Denberi- danberi anlamındadır.)

Örnek: تُبْتُ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ فَعَلْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْبُلُوغِ "Bülûğ gününden beri işlemiş olduğum her günahtan tövbe ettim."

Onbeşinci: (مُنْذُ) dür. (Bu da, denberi- danberi anlamındadır).

Örnek: تَجِبُ الصَّلَوةُ مُنْذُ يَوْمِ الْبُلُوغِ "Bülûg gününden beri namaz vacib (farz) oldu."

Onaltıncı: (خَلَا) dır. (Bu da istisna içindir).

Örnek: هَلَكَ الْعَالِمُونَ خَلَا الْعَامِلِ بِعِلْمِهِ "Alimler helak oldu, ilmi ile amel eden (ler) müstesna."

On***yedinci:*** (عَدَا) dır. (Bu da istisna içindir.)

Örnek: هَلَكَ الْعَامِلُونَ عَدَا الْمُخْلِصِ "Amel edenler helak oldu, muhlis (olan) müstesna."

Onsekizinci: (لَوْلَا) dır. (Eğer olmasaydı, anlamındadır.)

Örnek: لَوْلَاكَ يَارَحْمَةَ اللهِ لَهَلَكَ النَّاسُ "Ey Allah'ın rahmeti! Eğer sen olmasaydın, insanlar helak olurdu."

Ondokuzuncu: (كَيْمَه) dir. (Niçin-neden anlamındadır.)

Örnek: كَيْمَه عَصَيْتَ (كَيْ مَا عَصَيْتَ) "Sen niçin asi oldun" (Burası İzhar kitabında açıklanacaktır.)

Yirminci: (لَعَلَّ) dir. Ukayl (kabilesi) dilinde (lügatinde) ümid içindir.

Örnek: لَعَلَّ اللهِ تَعَالَى يَغْفِرُ ذَنْبِى "Umulurki Allah günahımı affeder."

SEMÂİ ÂMİLİN İKİNCİ ÇEŞİDİ

Bunlar ismini nasb (üstün) ve haberini de ref (ötre) yapan harflerdir. Bunlar sekiz tanedir.

Birinci: (إِنَّ) dir. (Muhakkak anlamındadır.)

Örnek: اِنَّ اللَّهَ تَعَالٰى عَالِمُ كُلِّ شَىْءٍ Muhakkak ki Allahu Teâlâ her şeyi bilicidir."

İkinci: (أَنَّ) dir. (Bu da birinci gibi muhakkak anlamındadır.)

Örnek: اَعْتَقِدُ اَنَّ اللَّهَ تَعَالٰى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ "Muhakkak ki; Allahu Teâlâ' nın her şeye kadir olduğuna inanırım.

Üçüncü: (كَأَنَّ) dir. (Teşbih, benzetme içindir.)

Örnek: كَأَنَّ الْحَرَامَ نَارٌ "Haram ateş gibidir."

Dördüncü: (لَكِنَّ) dir. (Fakat-bunun aksine anlamındadır.)

Örnek: مَا فَازَ الْجَاهِلُ لَكِنَّ الْعَالِمَ فَائِزٌ "Cahil kurtuluş bulamadı, fakat alim kurtuluş bulucudur (buldu.)"

Beşinci: (لَيْتَ) dir. (Temenni içindir, keşke anlamındadır.)

Örnek: لَيْتَ الْعِلْمَ مَرْزُوقٌ لِكُلِّ اَحَدٍ ""Keşke ilim, herkes için rızıklanmış olsaydı."

Altıncı: (لَعَلَّ) dir. (Ümit için umulur ki anlamındadır.)

Örnek: لَعَلَّ اللّٰهُ تَعَالَى غَافِرُ ذَنْبِى "Umulur ki Allahu Teâlâ günahımı affedicidir (affetmesi umulur.)"

Bu altısına, fiile benzetilmiş harfler adı verilir.

Yedincisi: (اِلَّا) dır. Munkati istisna içindir.

Örnek: اَلْمَعْصِيَةُ مُبَعِّدَةٌ عَنِ الْجَنَّةِ اِلَّا الطَّاعَةَ مُقَرِّبَةٌمِنْهَا "Masiyet Cennet'ten uzaklaştırıcıdır ancak taat ona yaklaştırıcıdır."

Sekizinci: Cins nefy için olan (لَا) dır. (Hiçbir … yoktur , anlamındadır. Yani başına geldiği isim cinsinden ne varsa yok sayar.)

Örnek: لَا فَاعِلَ شَرٍّ فَائِزٌ "Kötülük yapan hiç kurtulmaz"

SEMÂİ ÂMİLİN ÜÇÜNCÜ ÇEŞİDİ

(Beş kısma ayrılan semai amillerden) üçüncü çeşit ismini ref ve haberini nasb eden iki harfdir.

Bu iki harf (لَيْسَ) ye benzetilen (مَا) ve (لَا) dır.

Örnek: مَا اللّٰهُ تَعَالٰى مُتَمَكِّنًا بِمَكَانٍ "Allahu Teâlâ bir mekana yerleşmiş değildir (mekandan münezzehtir).

İkinci harfe örnek: لَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلّٰهِ تَعَالٰى "Allahu Teâlâ'ya benzer bir şey olmadı (yoktur)."

SEMÂİ ÂMİLİN DÖRDÜNCÜ ÇEŞİDİ

Dördüncü çeşit amil, müzari fiilin (son harfini) nasb eden (üstün yapan) harflerdir. Bunlar dört tanedir:

Birincisi: (اَنْ) dir (masdariyet içindir).

Örnek: اُحِبُّ اَنْ اُطِيعَ اللّٰهَ تَعَالَى "Allahu Teâlâ'ya itaat etmeyi severim."

İkincisi: (لَنْ) dir. (Gelecek zamanın kuvvetli olumsuzluğunu yapar.)

Örnek: لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْكَافِرِينَ "Allahu Teâlâ elbet kafirleri mağfiret etmez (bağışlamaz).

Üçüncüsü: (كَيْ) dir. (Sebebiyet bildirir.)

Örnek: اُحِبُّ طُولَ الْعُمْرِ كَيْ اُحَصِّلَ الْعِلْمَ "İlim öğrenmek için ömrün uzunluğunu severim"

Dördüncüsü: (اِذَنْ) dir. (Bu takdirde anlamındadır.)

Örnek: "Ben Allahu Teâlaya itaat ederim" diyen kimseye"

اِذَنْ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ "Bu takdirde Cennet'e girersin" demen gibi.

SEMÂİ ÂMİLİN BEŞİNCİ ÇEŞİDİ

Beşinci çeşit amil, müzari fiilin (sonunu) cezm eden (sakin kılan) kelimelerdir. Bunlar onbeş (harf) dir.

Birincisi: (لَمْ) dir. (Geçmiş zamanın olumsuzluğunu yapar.) Yüce Allah'ın şu sözü(nde olduğu) gibi: لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ "Allah doğurmadı ve doğurulmadı." (İhlas-3)

İkincisi: (لَمَّا) dır. (Geçmiş zaman boyunca işin hiç yapılmadığını bildirir.)

Örnek: لَمَّا يَنْفَعْ عُمْرِى "Ömrüm hiç fayda vermedi."

Üçüncüsü: لَامُ الْاَمْرِ emir lâm'ıdır. (İkinci şahsın yani muhatabın ma'lûmuna gelmez. Zira gâib içindir.)

Örnek: لِيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا "O, salih amel işlesin."

Dördüncüsü: Nehy için olan (لَا) dır.

Örnek: لَا تُذْنِبْ "Günah işleme" gibi.

İşte bu dört harf bir müzari fiili cezm eder. (Geri kalan 11 tanesi de 2 müzari fiil; cezm eder. Sonunu sakin kılar ve şart, ceza ifade ederler.)

Beşincisi: (اِنْ) dir. (Eğer, se, sa anlamındadır.)

Örnek: اِنْ تَتُبْ يُغْفَرْ ذُنُوبُكَ "Tövbe edersen günahların affolunur"

Altıncısı: (مَهْمَا) dır. (Ne- her ne anlamındadır.)

Örnek: مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْئَلْ مِنْهُ "Her ne yaparsan ondan sorulursun."

Yedincisi: (مَا) dır. (Ne-her ne, anlamındadır.)

Örnek: مَا تَفْعَلْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدْهُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى "Sen hayır bakımından ne yaparsan, Allahu Teâlâ yanında onu bulursun."

Sekizincisi: (مَنْ) dir. (Kim-her kim, anlamındadır.)

Örnek: مَنْ يَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا يَكُنْ نَاجِيًا "Her kim iyi amel işlerse kurtulmuş olur."

Dokuzuncusu: (اَيْنَ) dir. (Nerede-nereye, anlamındadır.)

Örnek: اَيْنَ تَكُنْ يُدْرِكْكَ الْمَوْتُ "Sen nerede olursan ol, ölüm seni bulur."

Onuncusu: (مَتَى) dir. (Ne zaman, anlamındadır.)

Örnek: مَتَى تَحْسُدْ تَهْلِكْ "Ne zaman hased edersen helak olursun."

Onbirincisi: (اَنَّى) dır. (Bu da dokuzuncu gibi nerede anlamındadır.)

Örnek: اَنَّى تُذْنِبْ يَعْلَمْكَ اللَّهُ تَعَالَى "Nerede günah işlersen işle Allah seni bilir."

Onikincisi: (اَىُّ) dür. (Hangi, anlamındadır.)

Örnek: اَىُّ عَالِمٍ يَتَكَبَّرْ يَغْضِبْهُ اللَّهُ تَعَالَى "Hangi alim büyüklenirse Allahu Teâlâ ona kızar."

Onüçüncüsü: (حَيْثُمَا) dır. (Bu da dokuzuncu gibi nerede-nereye anlamındadır.)

Örnek: حَيْثُمَا يَفْعَلْ يُكْتَبْ فِعْلُكَ "Neredeyaparsanyapfiilinyazılır."

Ondördüncüsü: (إِذْمَا) dır. (Ne zaman anlamındadır.)

Örnek: إِذْمَا تَتُبْ تُقْبَلْ تَوْبَتُكَ "Ne zaman tövbe edersen, tövben kabul edilir."

On***beşincisi:*** (إِذَامَا) dır. (Bu da ne zaman anlamındadır.)

Örnek: إِذَامَا تَعْمَلْ بِعِلْمِكَ تَكُنْ خَيْرَ النَّاسِ "Ne zaman ilminle amel edersen insanların (en) hayırlısı olursun."

Bu onbir (harf veya kelime) şart ve ceza (karşılık) adı verilen iki muzari fiili cezm eder. (yani son harfini sakin kılar).

KIYÂSİ ÂMİL

Kıyasi amil 9 tanedir.

Birincisi: Mutlak fiildir. Her fiil , fâilini ref (ötre) mef'ûlünü nasb (üstün) yapar.

Örnek: خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى كُلَّ شَيْءٍ "Allahu Teâlâ her şeyi yarattı".

Diğer bir örnek: نَزَلَ الْقُرْأَنُ نُزُولًا "Kur'ân öyle bir indi ki" gibi.

Her fiil için bir fâil lazımdır. Eğer bu fâil ile söz tamamlanıyorsa bu fiile tam fiil adı verilir.

Örnek: عَلِمَ اللّٰهُ تَعَالٰى "Allahu Teâlâ bildi" gibi. Eğer fâil ile

cümlenin manâsı tamamlanıyorsa ancak mansub bir haber olarak tamamlamayıp, (mansub bir habere muhtaç ise) bu fiile de nakıs fiil adı verilir.

Örnek: كَانَ اللّٰهُ تَعَالَى عَلِيماً حَكِيماً "Allahu Teâlâ alim ve hakimdir."

Diğer örnekler:

صَارَ الْعَاصِي مُسْتَحِقًّا لِلْعَذَابِ "Asi azaba müstahak oldu (azabı hak etti)."

مَازَالَ الْمُذْنِبُ بَعِيدًا مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى "Gühankar Allahu Teâlâ'dan uzak olmakta devam etti."

تُقْبَلُ التَّوْبَةُ مَادَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا فِي الْبَدَنِ "Ruh bedende dahil olduğu müddetçe tevbe kabul edilir."

لَيْسَ اللّٰهُ تَعَالَى جِسْماً "Allahu Teâlâ cisim olmadı (veya cisim değildir)." gibi.

İkincisi: İsm-i fâildir. Bu kendi ma'lûm fiilinin ameli gibi amel eder.

Örnek: كُلُّ حَسُودٍ مُحْرِقٌ حَسَدُهُ عَمَلَهُ "Her hasedçinin hasedi, amelini yakıcıdır (yakar)."

Üçüncüsü: İsm-i mef'uldür. Kendi mechul fiilinin ameli gibi amel eder.

Örnek: كُلُّ تَائِبٍ مَقْبُولٌ تَوْبَتُهُ "Her tevbe edenin tevbesi kabul edilir."

Dördüncüsü: Sıfat-ı müşebbehedir. Bu da kendi fiilinin ameli gibi amel eder.

Örnek: اَلْعِبَادَةُ حَسَنٌ ثَوَابُهَا İbadetin sevabı güzeldir."

Diğer bir örnek: اَلْمَعْصِيَةُ قَبِيحٌ عَذَابُهَا "Ma'siyetin azabı çirkindir." gibi.

Beşincisi: İsm-i tafdildir. O da kendi fiilinin ameli gibi amel eder.

Örnek: مَا مِنْ رَجُلٍ اَحْسَنَ فِيهِ الْحِلْمُ مِنْهُ فِى الْعَالِمِ "Hiçbir kimsede alimdeki olan yumuşaklıktan daha güzel yumuşaklık olmadı."

Altıncısı: Masdardır. O da kendi fiilinin ameli gibi amel eder.

Örnek: يُحِبُّ اللّٰهُ تَعَالَى اِعْطَاءً لَهُ عَبْدُهُ فَقِيرًا دِرْهَمًا "Allah-u Teâlâ kulunun kendisi için fakire bir dirhem vermesini sever."

Yedincisi: Muzaf isimdir. O da (harf-i cerr gibi) cer (esre) amel eder.

Örnek: عِبَادَةُ اللّٰهِ تَعَالَى خَيْرٌ "Allah-u Teâlâ'ya ibadet hayırlıdır."

Sekincisi: Tam mübhem isimdir. O da nasb amel eder (yani kelimenin sonunun üstün yapar).

Örnek: اَلتَّرَاوِيحُ عِشْرُونَ رَكْعَةً "Teravih rek'at yönünden yirmidir"

Dokuzuncusu: Mânâ fiilidir. Yani kendisinden fiil mânâsı anlaşılan her lafızdır.

Örnek: هَيْهَاتَ الْمُذْنِبُ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى "Günahkar Allahu Teâlâ'dan dan uzak oldu."

Diğer örnekler: وَ تَرَاكِ ذَنْبًا "Günahı terk et."

مَا فِى الدُّنْيَا رَاحَةٌ "Dünyada rahat hasıl olmadı."

يَنْبَغِى لِلْعَالِمِ اَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا خُلُقُهُ "Alim ahlakının Muhammedi olması gerekir."

MA'NEVİ ÂMİL

Ma’nevi amil iki tanedir.

Birincisi: Mübteda ve haberi ref eden (sonlarını ötre yapan gizli) amil.

Örnek: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ "Muhammed Allah’ın Resulüdür" gibi.

(Burada amil gizlidir. Görünürde amil yoktur.)

İkincisi: Müzari fiili ref eden (sonunu ötre yapan gizli) amil.

Örnek: يَرْحَمُ اللَّهُ تَعَالَى التَّائِبَ "Allahu Teâlâ tövbe edene acır" gibi.

MA ‘MÛL

İkinci bâb , ma’mûl hakkındadır. O da iki kısımdır:

1- Asıl olarak ma’mûl (25 tanedir).

2- Tâbi olarak ma’mûl yani i’rabı tâbi olduğu kelimenin i’râbı gibi olan ma’mûldür (5 tanedir).

Birinci kısım yani asıl olarak ma’mûl de dört çeşittir:

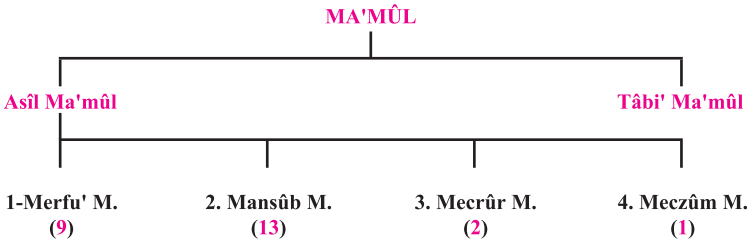
a) Merfu (sonu ötüreli) ma’mûl

b) Mansûb (sonu üstünlü) ma’mûl

c) İsme mahsus olan mecrur (sonu esreli) ma’mûl

d) Fiile mahsus olan meczûm (sonu sakin) ma’mûl.

Şimdi bunu şöyle bir şema ile gösterelim:

A) MERFÛ MA'MÛL
(9 tanedir)

1 -Fâil.

Örnek: رَحِمَ اللَّهُ تَعَالَى التَّائِبَ "Allah-u Teâlâ tövbe edene acıdı (merhamet etti)."

2- Naibi fâil.

Örnek: رُحِمَ التَّائِبُ"Tövbe edene acındı (merhamet olundu)."

3- Mübtedâ.

Örnek: مُحَمَّدٌ خَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلوَةُ وَالسَّلَامُ"Muhammed nebilerin sonuncusudur, onlara salât ve selâm olsun."

4- Haber.

Örnek: مُحَمَّدٌ خَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلوَةُ وَالسَّلَامُ "Muhammed nebilerin sonuncusudur, onlara salât ve selâm olsun" gibi.

5- (كَانَ) ve kardeşlerinin ismidir.

Örnek: كَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَلِيماً حَكِيماً "Allahu Teâlâ, Alîm ve Hakim'dir" gibi.

6- (إِنَّ) ve kardeşlerinin haberidir.

Örnek: إِنَّ الْبَعْثَ حَقٌّ "Şüphesiz öldükten sonra dirilmek (ba's) gerçektir."

7- Cinsi nefy için olan (لَا) nın haberidir.

Örnek: لَاعَمَلَ مُرَاءٍ مَقْبُولٌ"Gösterişçinin hiçbir ameli makbul değildir."

8- (لَيْسَ) ye benzeyen (مَا) ve (لَا) nın ismidir.

Örnek: مَا التَّكَبُّرُ لَائِقًا لِلْعَالِمِ وَلَا حَسَدٌ حَلَالًا "Büyüklenmek alime layık değildir, hased de helal değildir."

9- Başına nasb veya cezm harflerinden biri gelmeyen müzari fiildir.

Örnek: يُحِبُّ اللّٰهُ تَعَالَى التَّوَاضُعَ "Allahu Teâlâ alçak gönüllülüğü sever" gibi.

B) MANSÛB MA'MÛL

(13) TANEDİR

1- Mef'ûl-u Mutlaktır.

Örnek: تُبْتُ تَوْبَةً نَصُوحًا "Samimiyetle kesin tövbe ettim."

2- Mef'ûl-ün bih'dir.

Örnek: اَعْبُدُ اللّٰهَ تَعَالَى "Allahu Teâlâ'ya ibadet ederim."

3- Mef'ûl-ün fih'dir.

Örnek: صُمْ شَهْرَ رَمَضَانَ "Ramazan ayında oruç tut."

4- Mef'ûl-ün leh'dir.

Örnek: اِعْمَلْ طَلَبًا لِمَرْضَاةِ اللّٰهِ تَعَالَى "Allahu Teâlâ'nın rızasını kazanmak için (taleb ederek) amel et.

5- Mef'ûl-u maah'dır.

Örnek: يَفْنَى الْمَالُ وَ تَبْقَى وَعَمَلَكَ "Mal biter sen amelinle bâki kalırsın."

6- Hâl'dir.

Örnek: اَعْبُدُ اللّٰهَ تَعَالَى خَائِفًا وَرَاجِيًا "Allahu Teâlâ'ya ben korkarak

ve umarak (veya korkucu ve umucu olduğum halde) ibadet ederim."

7- Temyiz'dir.

Örnek: طَابَ الْعَالِمُ عِبَادَةً "Alim, ibadet bakımından iyi oldu."

8- Müstesna'dır.

Örnek: يَدْخُلُ الْجَنَّةَ النَّاسُ اِلَّا الْكَافِرَ "İnsanlar cennet'e girer, kâfir(ler) müstesnadır." veya "insanlar cennet'e girer, kâfirler giremez."

9- (كَانَ) ve kardeşlerinin haberidir.

Örnek: كَانَ الْمَلَائِكَةُ عِبَادَ اللهِ تَعَالَى "Melekler Allahu Teâlânın kullarıdır."

10- (اِنَّ) ve kardeşlerinin ismidir.

Örnek: اِنَّ السُّؤَالَ حَقٌّ "(Kabirde) sual haktır."

11- Cins nefy için olan (لَا) nın ismidir.

Örnek: لَا طَاعَةَ مُغْتَابٍ مَقْبُولَةٌ " Gıybet edenin hiçbir taatı makbul değildir."

12- (لَيْسَ) ye benzeyen (مَا) ve (لَا) nın haberidir.

Örnek: مَا الْغَيْبَةُ حَلَالًا وَلَا نَمِيمَةُ جَائِزَةً " Gıybet (çekiştirmek), helal değildir. Koğuculuk da caiz değildir (veya olmadı)."

13- Başına nasb harflerinden biri gelen müzari fiildir.

Örnek: اُحِبُّ اَنْ يُغْفَرَ ذُنُوبِى "Günahlarımın af edilmesini severim."

C) MECRÛR MA'MÛL (2) TANEDİR.

Birincisi: Harf-i cerr ile mecrurdur.

Örnek: اِعْمَلْ بِاِخْلَاصٍ "İhlas ile amel eyle" gibi.

İkincisi: İzafetle mecrurdur.

Örnek: ذَنْبُ الْعَبْدِ يُسَوِّدُ قَلْبَهُ "Kulun günahı kalbini karartır."

D) MECZÛM MA'MÛL (1) TANEDİR.

Başına (15) cezm harflerinden biri gelen müzari fiildir.

Örnek: اِنْ تُخْلِصْ يُقْبَلْ عَمَلُكَ "Eğer samimi olursan amelin kabul edilir."

İKİNCİ KISIM TÂBİÎ MA'MÛL (5) TANEDİR.

Birincisi: Sıfattır.

Örnek: اَعْبُدُ اللَّهَ الْعَظِيمَ "Yüce Allah'a ibadet ederim."

İkincisi: (10) atıf harflerinden biri ile ma'tuftur. (Atıf harfleri şunlardır.)

1- (و) (ve anlamındadır.)

Örnek: اُطِيعُ اللَّهَ وَالرَّسُولَ "Allah'a ve Resulüne itaat ederim."

2- (فَ) (da-de anlamındadır.)

Örnek: يَجِبُ تَكْبِيرَةُ الْاِفْتِتَاحِ فَالْقِيَامُ "Açış tekbiri vacip olur, kıyam da (vacip olur)."

3- (ثُمَّ) (sonra anlamındadır.)

Örnek: يَجِبُ الْعِلْمُ ثُمَّ الْعَمَلُ "İlim vaciptir, sonra da amel (vacip olur)."

4- (حَتَّى) (e-a anlamındadır.)

Örnek: مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْاَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ "Peygamberlere (ki onlara salât ve selâm olsun) varıncaya kadar (bütün) insanlar öldü."

5- (اَوْ) (yahut, veya , ya da)

Örnek: صَلِّ الضُّحَى اَرْبَعًا اَوْ ثَمَانِيًا " Kuşluk namazını dört veya sekiz (rek'at) kıl."

6- (اِمَّا) (ya, ya da, ister)

Örnek: اِعْمَلْ اِمَّا وَاجِبًا وَاِمَّا مُسْتَحِبًّا "İster vacib, ister müstehab olarak amel et."

7- (اَمْ) (yahut, yoksa)

Örnek: أَرِضَاءَ اللهِ تَعَالَى تَطْلُبُ اَمْ سَخَطَهُ ؟ "Allahu Teâlâ'nın rızasını mı yoksa O'nun öfkesini (gadabını) mi istersin ?"

8- (لَا) (değil, olmadı)

Örnek: اِعْمَلْ صَالِحًا لَا سَيِّئًا "İyi iş yap, kötü iş değil."

9- (بَلْ) (bilakis)

Örnek: اُطْلُبْ حَلَالًا بَلْ طَيِّبًا "Helali, bilakis en iyi ve temiz olanı iste."

10- (لَكِنْ) (bunun aksine)

Örnek: لَا يَحِلُّ رِيَاءٌ لَكِنْ اِخْلَاصٌ "Riya helal olmaz, ihlas bunun aksinedir (yani helal olur)."

(Bu beş tâbi' ma'mulden)

Üçüncüsü: Te'kid'dir.

Ör[1]: اُطْلُبِ الْاِخْلَاصَ الْاِخْلَاصَ "İhlası iste ihlası."

Ör[2]: اُتْرُكِ الذُّنُوبَ كُلَّهَا "Günahların hepsini terk et"gibi.

(Bu beş tâbi' ma'mulden)

Dördüncüsü: Bedel'dir.

Ör[1]: اُعْبُدْ رَبَّكَ اِلٰهَ الْعَالَمِينَ "Alemlerin İlahı olan Rabbine kulluk et."

Ör[2]: اَبْغُضُ النَّاسَ مَنْ عَصَى اللّٰهَ تَعَالٰى مِنْهُمْ "Allahu Teâlâ'ya asi olan insanlara buğz ederim. (onları sevmem, beğenmem)."

Ör[3]: اِحْفَظِ اللّٰهَ تَعَالٰى حَقَّهُ "Allah-u Teâlâ'nın hakkını koru."

(Bu beş tâbi' ma'mulden)

Beşincisi: Atf-ı beyândır.

Örnek: آمَنَّا بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ "Peygamberimiz olan Hz. Muhammed (s.a.v.)' e inandık."

ÜÇÜNCÜ BÂB İ'RÂB HAKKINDADIR.

(Arabçada ,amilin icabına göre cümledeki kelimelerin sonlarının değişmesine i'râb denir.)

İ'râb ya hareke ile olur ya harf ile olur ya da hazif ile olur.

Hareke üçtür: Damme -ötre-, fetha -üstün-, kesra -esre-'dir.

Harf ise dörttür: (ى و ا ن) dur.

Hazif de üçtür ve fiile hastır. Yani hazfi ile i'râb ancak fiillerde

olur.

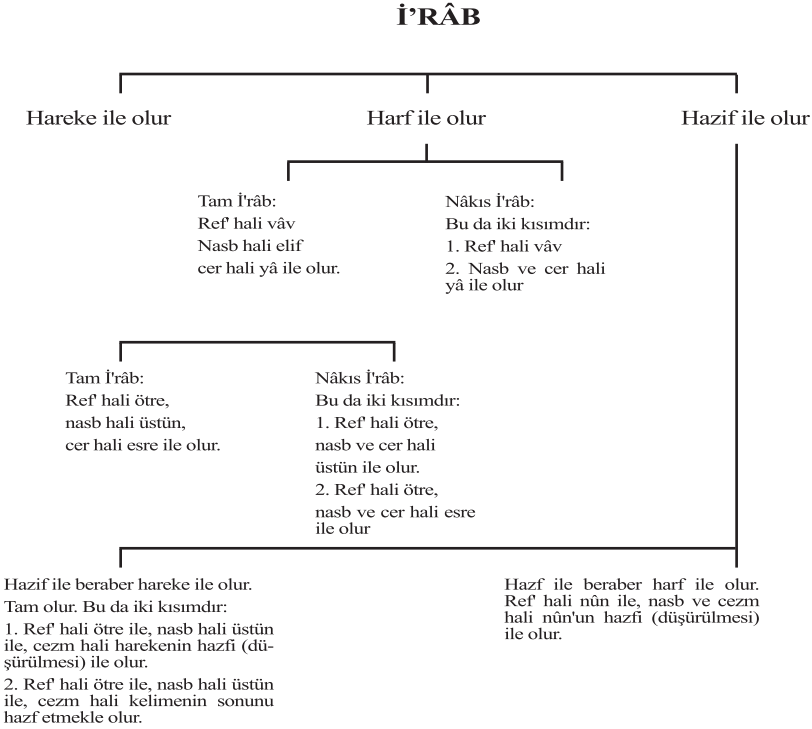
Hazif üçtür, demiştik:

1- Harekenin hazfi,

2- Kelimenin sonunun hazfi (yani atmak, düşürmek)

3- Nun'un hazfidir.

İ'râbın hepsi on tanedir. (Bunu bir şema ile şöyle gösterebiliriz.)

Çünkü i'râb, ya sırf hareke iledir ya da sırf harfler iledir. Bu ikisi yalnız isme mahsustur. Veya i'râb ya hazif ile beraber hareke ile olur ya da hazif ile beraber harfler ile olur ki bu ikisi de fiile mahsustur.

I- SIRF HAREKE İLE İ'RÂB (2) KISIMDIR:

1 -Tam i'râb: Bunun ref' hali damme -ötre-, nasb, hali fetha -üstün-, cerr hali de kesre -esre- ile olur. Tam i'râb; müfred munsarıf ve cemi' mükesser munsarıflarda olur.

Müfred munsarıfa Örnekler:

Refi' hali: جَاءَنَاالرَّسُولُ -Resul bize geldi.

Nasb hali: صَدَّقْنَا الرَّسُولَ -Biz, Resulü tasdik ettik.

Cerr hali: وَآمَنَّا بِالرَّسُولِ -Biz, Resule inandık.

Cemi' Mükesser Munsarıfa Örnekler:

Refi' hali: نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ كُتُبٌ -Gökten kitablar indi.

Nasb hali: صَدَّقْنَا الْكُتُبَ -Biz kitabları tasdik ettik

Cerr hali: آمَنَّا بِالْكُتُبِ -Biz kitablara inandık.

(Munsarıfın tarifi: Cerri ve tenvini kabul eden aynı zamanda Lam-ı tarifi alabilen isimlerdir. Gayr-ı munsarıf da bunun tersidir.)

2- Nakıs i'râb: Bu da iki kısımdır:

a) Ref' hali ötre, nasb ve cerr hali üstün iledir.

Bu gayr-ı munsarıf olan kelimelerde olur.

Örnek:

Refi' hali: جَاءَنَا اَحْمَدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Nasb hali: صَدَّقْنَا اَحْمَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Cerr hali: اٰمَنَّا بِاَحْمَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

b) Refi' hali ötre ile nasb ve cerr hali esre iledir. Bu da cemi' müennes salimlerde olur.

Örnek:

Refi' hali: جَاءَنَا مُعْجِزَاتٌ -Bize mucizeler geldi

Nasb hali: صَدَّقْنَا مُعْجِزَاتٍ -Biz mucizeleri tasdik ettik.

Cerr hali: اٰمَنَّا بِمُعْجِزَاتٍ -Biz mucizelere inandık.

II- SIRF HARFLER İLE İ'RÂB (2) KISIMDIR.

1 -Tâm i'râb: Bunun refi' hali "vâv", nasb hali "elif", cerr hali de "ya" ile olur. Bu harfler ile tâm i'râb, mütekellim yâ'sından başka bir zamire, mükebber müfred olarak muzaf olan illetli altı isimde olur. Bu isimler şunlardır:

-Onun babası	اَبُوهُ
-Onun av yeri	هَنُوهُ
-Onun kardeşi	وَاَخُوهُ
-Mal sahibi	ذُو مَالٍ
-Onun hısımı	حَمُوهَا
-Onun ağzı	فُوهُ

Örnek:

Refi' hali: جَاءَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ -Bize Kâsım'ın babası geldi.

Nasb hali: صَدَّقْنَا اَبَا الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ -Kâsım'ın babasını tasdik ettik.

Cerr hali: اٰمَنَّا بِاَبِى الْقَاسِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ -Kasım'ın babasına inandık.

2- Nâkıs i'râb: Bu da iki kısımdır:

a) Refi' hali "vâv", nasb ve cerr hali "yâ" ile dir. Bu nâkıs i'râb, cemi' müzekker sâlimlerde ve (اُولُو) ve (عِشْرُونَ) ile kardeşlerinde olur.

Örnek:

Refi' hali: جَاءَنَا الْمُرْسَلُونَ -Bize Resuller geldi.

Nasb hali: صَدَّقْنَا الْمُرْسَلِينَ -Biz, Resulleri tasdik ettik.

Cerr hali: آمَنَّا بِالْمُرْسَلِينَ -Biz, Resullere inandık.

b) Refi' hali elif, nasb ve cerr hali "yâ" iledir. Bu tesniyede ve (اِثْنَانِ)kelimesinde ve bir zamire muzaf olan (كِلَا) kelimesinde olur.

Örnek:

Refi' hali: جَاءَنَا الْاِثْنَانِ كِلَاهُمَا اَيِ الْكِتَابُ وَالسُّنَّةُ -Bize ikisi geldi. Kitab ve Sünnet

Nasb hali: اِتَّبَعْنَا الْاِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا -Biz, ikisine tabi olduk.

Cerr hali: عَمِلْنَا بِالْاِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا-Biz, ikisi ile amel ettik.

III- HAZİF İLE BERABER HAREKELER İLE İ'RÂB

Bu sadece tâm i'râb olur. Ve iki kısma ayrılır:

1- Refi' hâli ötre, nasb hâli üstün, cezm hâli de harekenin hazfi (düşürülmesi, atılması) iledir.

Bu son harfi sahih olan ve sonuna da bir zamir bitişmeyen müzari fiilde olur.

Örnek: نُحِبُّ اَنْ نُشْفَعَ وَلَم نُحْرَمْ "Şefaat olunmamızı ve mahrum edilmememizi severiz."

(Birinci fiilin sonu ötre, ikincisinin sonu üstündür. Üçüncü fiilde ise son harfin harekesi hazf edilmiştir.)

2- Refi' hâli ötre, nasb hâli üstün , cezm hâli de son harfinin hazfi (düşürülmesi) iledir. Bu, sonu illetli olan ve sonuna zamir bitişmeyen müzari fiilde olur.

Örnek: نَدْعُوا اللَّهَ تَعَالٰى اَنْ يَعْفُوَنَا وَلَمْ يَرْمِنَا فِى النَّارِ "Bizi affetmesini ve bizi ateşe atmamasını, Allahu Teâlâ ya dua ederiz (dileriz)."

Refi' hâli: نَدْعُوا اللَّهَ

Nasb hâli: اَنْ يَعْفُوَنَا

Cezm hali: وَلَمْ يَرْمِنَا فِى النَّارِ

IV- HAZF İLE BERABER HARFLERLE İ'RÂB

Bu da ancak nâkıs i'râb olur. Sonuna (nun) dan başka bir zamir bitişen müzari fiilde olur. Bunun ref' hali nun ile, nasb ve cezm hali de (nun) un hazfi (düşürülmesi) iledir.

Ref' hali: اَلْاَوْلِيَاءُ وَالْعُلَمَاءُ يَشْفَعَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ -Veliler ve alimler kıyamet günü şefaat ederler.

Nasb hali: فَنَرْجُوا اَنْ يَشْفَعَا لَنَا -Bize şefaat etmeni dileriz (umarız).

Cezm hali: وَلَمْ يُعْرِضَا عَنَّا -Bizden yüz çevirmemelerini umarız (dileriz).

Sonra eğer i'râb lâfızda görünürse ona lafzi i'râb adı verilir.

Nitekim yukarıda zikredilen misallerde olduğu gibi eğer lafızda görünmeyip lafzın sonunda takdir edilirse ona takdiri i'râb adı verilir. Eğer hem lafızda görünmez ve hem de lafzın sonunda takdir edilmezse buna da mahalli (yani yerinde gizli olan) i'râb adı verilir.

Örnek: تَوَكَّلْنَا عَلٰى مَنْ لَا يَأْتِى الْخَيْرُ اِلَّا مِنْ جِهَتِهِ "Hayır ancak O'nun yönünden gelen zâta(Allah'a) tevekkül ettik" gibi.

-BİTTİ-

اِظْهَار

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

149

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلٰوةُ

وَالسَّلَامُ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ اَجْمَعِينَ.

وَبَعْدُ فَهٰذِهِ رِسَالَةٌ فِى مَا يَحْتَاجُ اِلَيْهِ كُلُّ مُعْرِبٍ اَشَدَّ الْاِحْتِيَاجِ وَهُوَ ثَلٰاثَةُ اَشْيَاءَ: اَلْعَامِلُ وَالْمَعْمُولُ وَالْعَمَلُ اَيِ الْاِعْرابُ. فَوَجَبَ تَرْتِيبُهَا عَلٰى ثَلٰثَةِ اَبْوَابٍ.

اَلْبَابُ الْاَوَّلُ فِى الْعَامِلِ. اِعْلَمْ أَوَّلًا اَنَّ الْكَلِمَةَ - وَهِىَ اللَّفْظُ الْمَوْضُوعُ لِمَعْنًى مُفْرَدٍ - ثَلٰثَةُ اَنْوَاعٍ:

١ - فِعْلٌ: هُوَ مَادَلَّ بِهَيْئَتِهِ وَضْعًا عَلٰى اَحَدِ الْاَزْمِنَةِ الثَّلَا ثَةِ .

وَمِنْ خَوَاصِّهِ: دُخُولُ قَدْ وَالسِّينِ وَسَوفَ وَاِنْ وَلَمْ وَلَمَّا وَلَامُ الْاَمْرِ وَلَاءِ النَّهْيِ.

150 وَكُلُّهُ (اَيِ الْفِعْلُ) عَامِلٌ عَلٰى مَا سَيَجِيءُ.

٢ – وَاسْمٌ: وَهُوَ مَادَلَّ عَلٰى مَعْنًى مُسْتَقِلٍّ بِالْفَهْمِ غَيْرِ مُقْتَرِنٍ فِيهِ بِاَحَدِ الْاَزْمِنَةِ الثَّلٰاثَةِ. وَمِنْ خَوَاصِّهِ دُخُولُ التَّنْوِيْنِ وَحَرْفُ الْجَرِّ وَلَامُ التَّعْرِيْفِ وَكَوْنُهُ مُبْتَدَأً وَفَاعِلًا وَمُضَافًا. وَبَعْضُهُ عَامِلٌ كَاسْمِ الْفَاعِلِ. وَبَعْضُهُ غَيْرُ عَامِلٍ كَانَا وَاَنْتَ وَالَّذِى.

٣ – وَحَرْفٌ: وَهُوَ مَا دَلَّ عَلٰى مَعْنًى غَيْرِ مُسْتَقِلٍّ بِالْفَهْمِ بَلْ آلَةٍ لِفَهْمِ غَيْرِهِ. وَبَعْضُهُ عَامِلٌ كَحَرْفِ الْجِرِّ وَبَعْضُهُ غَيْرُ عَامِلٍ كَهَلْ وَقَدْ.

ثُمَّ الْعَامِلُ: هُوَ مَا اَوْجَبَ بِوَاسِطَةٍ كَوْنَ اٰخِرِ الْكَلِمَةِ عَلٰى وَجْهٍ مَخْصُوصٍ مِنَ الْاِعْرَابِ.

وَالْمُرَادُ بِالْوَاسِطَةِ: مُقْتَضِى الْاِعْرَابِ. وَهُوَ فِى الْاَسْمَاءِ تَوَارُدُ الْمَعَانِى الْمُخْتَلِفَةِ عَلَيْهَا. فَاِنَّهَا اُمُورٌ خَفِيَّةٌ تَسْتَدْعِى عَلَائِمَ ظَاهِرَةً لِتُعْرَفَ.

مَثَلًا اِذَا قُلْنَا: ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامَ عَمْرٍو. فَضَرَبَ اَوْجَبَ كَوْنَ آخِرِ زَيْدٍ مَضْمُومًا وَآخِرِ غُلَامٍ مَفْتُوحًا بِوَاسِطَةِ وُرُدِ الْفَاعِلِيَّةِ عَلٰى زَيْدٍ وَالْمَفْعُولِيَّةِ عَلٰى غُلَامٍ بِسَبَبِ تَعَلُّقِ ضَرَبَ بِهِمَا. وَاَوجَبَ غُلَامٌ اَيْضًا كَوْنَ آخِرِ عَمْرٍو مَكْسُورًا بِوَاسِطَةِ وُرُودِ الْاِضَافَةِ عَلَيْهِ اَىْ كَوْنِهِ مَنْسُوبًا اِلَيْهِ لِغُلَامٍ.

فَالْعَامِلُ يُحَلِّلُ الْمَعَانِىَ الْخَفِيَّةَ فِى الْاَسْمَاءِ. وَهِىَ تَقْتَضِى نَصْبَ عَلَائِمَ. هِىَ

الْاِعْرابُ. وَفِى الْاَفْعَالِ الْمُشَابَهَةُ التَّامَّةُ لِلْاِسْمِ. وَهِىَ فِى الْمُضَارِعِ فَقَطْ. فَاِنَّهُ مُشَابِهٌ لِاسْمِ الْفَاعِلِ لَفْظًا وَمَعْنًا وَاسْتِعْمَالًا.

151 اَمَّا الْاَوَّلُ: فَلِمُوَازَنَتِهِ لَهُ فِى الْحَرَكَاتِ وَالسَّكَنَاتِ.

نَحْوُ: ضَارِبٌ وَيَضْرِبُ وَمُدَحْرَجٌ وَيُدَحْرِجُ.

اَمَّا الثَّانِى: فَلِقَبُولِ كُلٍّ مِنْهُمَا الشُّيُوعَ وَالْخُصُوصَ.

فَاِنَّ الْاِسْمَ الْفاعِلِ عِنْدَ تَجَرُّدِهٖ عَنِ اللَّامِ يُفِيدُ الشُّيُوعَ، وَعِنْدَ دُخُولِ حَرْفِ التَّعْرِيفِ عَلَيْهِ يَتَخَصَّصُ.

نَحْوُ: ضَارِبٌ وَالضَّارِبُ.

كَذٰلِكَ (اَىْ مِثْلَ اسْمِ الْفَاعِلِ) الْمُضَارِعُ عِنْدَ تَجَرُّدِهٖ عَنْ حَرْفِ الْاِسْتِقْبَالِ وَالْحَالِ يَحْتَمِلُ الْحَالَ وَالْاِسْتِقْبَالَ.

نَحْوُ: يَضْرِبُ. وَعِنْدَ دُخُولِهِمَا عَلَيْهِ (اَىِ الْمُضَارِعِ) يَخْتَصُّ بِالْاِسْتِقْبَالِ اَوِ الْحَالِ

نَحْوُ: سَيَضْرِبُ وَمَايَضْرِبُ.

وَلِمُبَادَرَةِ الْفَهْمِ فِيهِمَا (اَىْ فِى اسْمِ الْفَاعِلِ وَالْمُضَارِعِ) عِنْدَ التَّجَرُّدِ (كُلُّ وَاحِدٍ مِنْ اِسْمِ الْفَاعِلِ وَالْمُضَارِعِ) عَنِ الْقَرَائِنِ اِلَى الْحَالِ.

وَاَمَّا الثَّالِثُ (وَهُوَ الشِّبْهُ اسْتِعْمَالًا): فَلِوُقُوعِ كُلٍّ مِنْهُمَا (اَىْ مِنَ الْمُضَارِعِ وَاسْمِ الْفَاعِلِ) صِفَةً لِنَكِرَةٍ.

152

نَحْوُ: جَاءَنِی رَجُلٌ ضَارِبٌ اَو یَضْرِبُ.

وَلِدُخُولِ لَامِ الْاِبْتِدَاءِ عَلَیْهِمَا.

نَحْوُ: اِنَّ زَیْدًا لَضَارِبٌ اَوْ لَیَضْرِبُ.

فَهٰذِهِ الْمُشَابَهَةُ تَقْتَضِی تَطَفُّلَ الْمُضَارِعِ لِلْاِسْمِ فِیمَا هُوَ (اَیِ الْاِسْمُ) اَصْلٌ فِیهِ، وَهُوَ الْاِعْرَابُ، فَاِعْرَابُهُ (اَیِ الْمُضَارِعُ) لَیْسَ بِالْاَصَالَةِ.

فَاِذَا قُلْنَا:-لَنْ یَضْرِبَ- وَ-لَنْ-اَوْجَبَ كَوْنَ آخِرِ -یَضْرِبَ- مَفْتُوحًا بِوَاسِطَةِ الْمُشَابَهَةِ لِاسْمِ الْفَاعِلِ.

ثُمَّ الْعَامِلُ عَلٰی ضَرْبَیْنِ: لَفْظِیٌّ وَمَعْنَوِیٌّ.

فَاللَّفْظِیُّ: مَا یَكُونُ لِلِّسَانِ فِیهِ حَظٌّ. وَهُوَ عَلٰی ضَرْبَیْنِ: سَمَاعِیٌّ وَقِیَاسِیٌّ.

فَالسَّمَاعِیُّ: هُوَ الَّذِی یَتَوَقَّفُ اِعْمَالُهُ عَلَی السَّمَاعِ. وَهُوَ اَیْضًا عَلٰی نَوْعَیْنِ: عَامِلٌ فِی الْاِسْمِ وَعَامِلٌ فِی الْمُضَارِعِ.

وَالْعَامِلُ فِی الْاِسْمِ اَیْضًا عَلٰی قِسْمَیْنِ: عَامِلٌ فِی اسْمٍ وَاحِدٍ وَعَامِلٌ فِی اسْمَیْنِ.

اَعْنِی الْمُبْتَدَاَ وَالْخَبَرَ فِی الْاَصْلِ. وَیُسَمَّیَانِ بَعْدَ دُخُولِ الْعَامِلِ (عَلَی الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ) اِسْمًا وَخَبَرًا لَهُ (اَیْ لِلْعَامِلِ).

وَالْعَامِلُ فِى اِسْمٍ وَاحِدٍ حُرُوفٌ تَجُرُّهُ تُسَمَّىٰ حُرُفَ الْجَرِّ وَحُرُفَ الْاِضَافَةِ.

153

وَهِىَ عِشْرُونَ:

١- اَلْبَاءُ-: لِلْاِلْصَاقِ.

٢- وَ-مِنْ-: لِلْاِبْتِدَاءِ.

٣- وَ-اِلٰى-: لِلْاِنْتِهَاءِ.

٤- وَ-عَنْ-: لِلْبُعْدِ وَالْمُجَاوَزَةِ

٥- وَ-عَلٰى-: لِلْاِسْتِعْلَاءِ.

٦- وَ-اللَّامُ-: لِلتَّعْلِيلِ والتَّخصيصِ.

٧- وَ-فِى-: لِلظَّرْفِ.

٨- وَ-الْكَافُ-: لِلتَّشْبِيهِ.

٩- وَ-حَتّٰى-: لِلْغَايَةِ.

١٠- وَ-رُبَّ-: لِلتَّقْلِيلِ.

١١- وَ-وَاوُالْقَسَمِ-: ١٢- وَ-تَاءُ الْقَسَمِ-:

١٣- وَ-حَاشَا-: لِلْاِسْتِثْنَاءِ.

١٤- وَ-مُذْ-

154

١٥ – وَ-مُنْذُ-: لِلْاِبْتِدَاءِ فِى الزَّمَانِ الْمَاضِى، وَقَدْ يَكُونَانِ اسْمَيْنِ.

١٦ – وَ-خَلَا-

١٧ - وَ-عَدَا-: لِلْاِسْتِثْنَاءِ، وَيَكُونَانِ فِعْلَيْنِ، وَهُوَ (أَىْ ذٰلِكَ الْكَوْنُ) الْاَكْثَرُ.

١٨ – وَ-لَوْلَا-: لِامْتِنَاعِ شَىْءٍ لِوُجُودِ غَيْرِهِ اِذَا اتَّصَلَ بِهَا ضَمِيْرٌ.

١٩ – وَ-كَىْ-: اِذَا دَخَلَ عَلٰى -مَا- الْاِسْتِفْهَامِيَّةِ.لِلتَّعْلِيلِ.

٢٠ – وَ-لَعَلَّ-: لِلتَّرَجِّى فِى لُغَةِ عُقَيْلٍ.

وَلَا بُدَّ لَهٰذِهِ الْحُرُوفِ مِنْ مُتَعَلَّقٍ: فِعْلٌ اَوْ شِبْهُهُ اَوْ مَعْنَاهُ، اِلَّا الزَّائِدَ مِنْهَا (اَىْ مِنْ هٰذِهِ الْحُرُوفِ)

نَحْوُ: -كَفٰى بِاللّٰهِ (وَبِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ)

وَ-رُبَّ- وَ-حَاشَا- وَ-خَلَا- وَ-عَدَا- وَ-لَوْلَا- وَ-لَعَلَّ-.

فَاِنَّهَا لَا تَتَعَلَّقُ بِشَىْءٍ (اَىْ لَا تَحْتَاجُ اِلَى الْمُتَعَلَّقِ اَصْلًا).

وَمَجْرُورُ الزَّائِدِ وَ «رُبَّ بَاقٍ عَلٰى مَا كَانَ عَلَيْهِ قَبْلَ دُخُولِهِمَا (اَىْ الزَّائِدِ وَرُبَّ).

وَمَجْرُورُ حَرْفِ الْاِسْتِثْنَاءِ كَالْمُسْتَثْنٰى بِ-اِلَّا- عَلٰى مَا سَيَجِئُ.

وَمَجْرُورُ-لَوْلَا- وَ-لَعَلَّ- مُبْتَدَأٌ وَمَا بَعْدَهُ خَبَرُهُ.

نَحْوُ: لَوْلَاكَ لَهَلَكَ زَيْدٌ

155

نَحْوُ: وَلَعَلَّ زَيْدٍ قَائِمٌ.

وَمَجْرُوْر مَا عَدَا هٰذِهِ السَّبْعَةُ مَنْصُوبُ الْمَحَلِّ عَلٰى اَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِمُتَعَلَّقِهٖ، اِنْ كَانَ الْجَارُّ (فِى) اَوْ مَا بِمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: صَلَّيْتُ فِى الْمَسْجِدِ اَوْ بِالْمَسْجِدِ.

اَو مَفْعُولٌ لَهُ اِنْ كَانَ الْجَارُّ لَا مَّا اَوْ مَا بِمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: ضَرَبْتُ زَيْدًا لِتَّأْدِيبِ وَ«كَيْمَا عَصَيْتَ».

اَوْ مَفْعُولٌ بِهٖ اِنْ كَانَ الْجَارُّ مَا عَدَاهُمَا.

نَحْوُ: «مَرَرْتُ بِزَيْدٍ».

وَقَدْ يُسْنَدُ الْمُتَعَلَّقُ اِلَى الْجَارِّ وَالْمَجْرُورِ فَيَكُونُ مَرْفُوعَ الْمَحَلِّ عَلٰى اَنَّهُ نَائِبُ الْفَاعِلِ.

نَحْوُ: «مُرَّ بِزَيْدٍ».

وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ مَا عَدَا هٰذَا عَلٰى مُتَعَلَّقِهٖ

نَحْوُ: «بِزَيْدٍ مَرَرْتُ»

وَقَدْ يُحْذَفُ الْمُتَعَلَّقُ.

فَاِنْ كَانَ الْمَحْذُوفُ فِعْلًا عَامًّا مُتَضَمِّنًا فِى الْجَارِ وَالْمَجْرُورِ يُسَمَّيَانِ: ظَرْفًا مُسْتَقَرًّا.

157

نَحْوُ: زَيْدٌ فِى الدَّارِ اَىْ حَصَلَ.

وَاِنْ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ اَوْ لَمْ يُحْذَفْ مُتَعَلَّقُهُ يُسَمَّيَانِ ظَرْفًا لَغْوًا.

نَحْوُ: زَيْدٌ فِى الدَّارِ اَىْ اَكَلَ، وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ.

وَقَدْ يُحْذَفُ الْجَارُّ.

وَهُوَ عَلٰى نَوْعَيْنِ: قِيَاسِىٌّ وَسَمَاعِىٌّ.

فَالْقِيَاسِىُّ فِى ثَلٰاثَةِ مَوَاضِعَ.

اَلْاَوَّلُ: اَلْمَفْعُولُ فِيهِ. فَاِنَّ حَذْفَ فِى مِنْهُ قِيَاسٌ اِنْ كَانَ ظَرْفَ زَمَانٍ مُبْهَمًا كَانَ اَوْ مَحْدُودًا.

نَحْوُ: «سِرْتُ حِينًا»(اَىْ فِى حِينٍ) وَ«صُمْتُ شَهْرًا».

اَوْ (كَانَ الْمَفْعُولُ فِيهِ) ظَرْفَ مَكَانٍ مُبْهَمًا. وَهُوَ (اَىْ ظَرْفُ مَكَانٍ مُبْهَمٌ) مَا ثَبَتَ لَهُ اسْمٌ بِسَبَبِ اَمْرٍ دَاخِلٍ فِى مُسَمَّاهُ، كَالْجِهَاتِ السِّتِّ وَهِىَ: «اَمَامٌ» وَ «قُدَّامٌ» وَ«خَلْفٌ» وَ«يَمِينٌ» وَ«يَسَارٌ» وَ«شِمَالٌ» وَ«فَوْقٌ» وَ«تَحْتٌ». وَ كَ «عِنْدَ» وَ«لَدَى» وَوَسْطٍ بِسُكُونِ السِّينِ وَ«بَيْنَ» وَ«اِذَاءَ» وَ«حِذَاءَ» وَ«تِلْقَاءَ»، وَكَ «الْمَقَادِيرِ الْمَمْسُوحَةِ»

نَحْوُ: «فَرْسَخٍ» وَ«مِيلٍ»وَ«بَرِيدٍ» اِلَّا جَانِبًا وَجِهَةً وَوَجْهًا وَوَسَطًا (بِفَتْحِ

السِّينِ) وَخَارِجَ الدَّارِ وَدَاخِلَ الدَّارِ وَجَوْفَ الْبَيْتِ.

159 - وَكُلُّ اسْمِ مَكَانٍ لَا يَكُونُ بِمَعْنَى الْاِسْتِقْرَارِ.

نَحْوُ: «الْمَقْتَلِ» وَ«الْمَضْرِبِ». وَكَذَا اِنْ كَانَ بِمَعْنَاهُ وَلَمْ يَكُنْ مُتَعَلَّقُهُ بِمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: «مَقَامٍ» وَ«مَكَانٍ». فَاِنَّ هٰذِهِ الْمُسْتَثْنَيَاتِ لَا يَجُوزُ حَذْفُ فِى مِنْهَا لَا يُقَالُ: «اَكَلْتُ جَانِبَ الدَّارِ» اَوْ «مَضْرِبَ زَيْدٍ» اَوْ«مَقَامَهُ» بَلْ «فِى جَانِبِ الدَّارِ» اَوْ «فِى مَضْرِبِ زَيْدٍ»اَوْ «فِى مَقَامِهِ».

- وَاَمَّا اِنْ كَانَ عَامِلُ الْقِسْمِ الْاَخِيرِ بِمَعْنَى الْاِسْتِقْرَارِ يَجُوزُ حَذْفُ فِى.

نَحْوُ: «قُمْتُ مَقَامَهُ» وَ «قَعَدْتُ مَكَانَهُ».

- وَاِنْ كَانَ (الْمَفْعُولُ فِيهِ) ظَرْفَ مَكَانٍ مَحْمُودًا وَهُوَ: (اَىْ ظَرْفُ مَكَانٍ مَحْمُودٌ) مَا ثَبَتَ لَهُ اِسْمٌ بِسَبَبِ اَمْرٍ دَاخِلٍ فِى مُسَمَّاهُ.

نَحْوُ: «دَارٍ» - فَلَا يَجُوزُ حَذْفُ فِى. فَلَا يُقَالُ: «صَلَّيتُ دَارًا»، بَلْ: «...فِى دَارٍ» اِلَّا: مِمَّا بَعْدَ دَخَلَ وَنَزَلَ وَسَكَنَ.

نَحْوُ: «دَخَلْتُ الدَّارَ» وَ«نَزَلْتُ الْخَانَ» وَ«سَكَنْتُ الْبَلَدَ».

الثَّانِى: الْمَفْعُولَ لَهُ (يُحْذَفُ الْجَارُ مِنْهُ) اِذَا كَانَ:

- فِعْلًا لِفَاعِلِ الْفِعْلِ الْمُعَلَّلِ .

161

- وَمُقَارِنًا لَهُ فِى الْوُجُودِ.

نَحْوُ: «ضَرَبْتُ زَيْدًا تَأْدِيبًا لَهُ» بِخِلَافِ: «اَكْرَمْتُكَ لِاِكْرَامِكَ»، وَ«جِئْتُكَ الْيَوْمَ لِوَعْدِى اَمْسِ».

وَفِى هٰذَيْنِ الْمَوْضِعَيْنِ اِذَا حُذِفَ الْجَارُّ يَنْتَصِبُ الْمَجْرُورُ اِنْ لَمْ يَكُنْ نَائِبَ الْفَاعِلِ وَيُرْفَعُ اِنْ كَانَ نَائِبُهُ بِالْاِتِّفَاقِ.

وَالثَّالِثُ: «اَنْ» وَ«اَنَّ» فَالْجَارُّ يُحْذَفُ مِنْهُمَا قِيَاسًا، نَحْوُ قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «عَبَسَ وَتَوَلّٰى اَنْ جَاءَهُ الْاَعْمٰى» اَىْ: لِاَنْ جَاءَهُ.

- وَالسَّمَاعِىُّ: فِيمَا عَدَا هٰذِهِ الثَّلَاثَةِ مِمَّا سُمِعَ مِنَ الْعَرَبِ، فَيُحْفَظُ وَلَا يُقَاسُ عَلَيْهِ.

ثُمَّ الْقِيَاسُ بَعْدَ الْحَذْفِ فِى غَيْرِ الْاَوَّلَيْنِ: اَنْ تُوصِلَ مُتَعَلَّقَهُ اِلَى الْمَجْرُورِ فَتُظْهِرَ الْاِعْرَابَ الْمَحَلِّى، وَهُوَ: اَلنَّصْبُ عَلَى الْمَفْعُولِيَّةِ اَوِ الرَّفْعُ عَلَى النَّائِبِيَّةِ. وَيُسَمَّى (اَىْ مَا ذُكِرَ مِنْ حَذْفِ الْجَارِّ وَالْاِيصَالِ) حَذْفًا وَالْاِيصَالًا

نَحْوُ: قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ» اَىْ: مِنْ قَوْمِهٖ،

وَنَحْوُ قَوْلِهِمْ: «مَالٌ مُشْتَرَكٌ» وَ«ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ» اَىْ: مُشْتَرَكٌ فِيهِ وَمُسْتَقَرٌّ فِيهِ.

وَقَدْ يَبْقٰى مَجْرُورًا عَلَى الشُّذُوذِ (اَىْ وَقَدْ يَبْقَى الْمَجْرُورُ بَعْدَ حَذْفِ الْجَارِّ بِلَا عِوَضٍ مَجْرُورًا عَلَى الشُّذُوذِ)

162

نَحْوُ: «اَللّٰهِ لَاَفْعَلَنَّ» اَیْ: وَاللّٰهِ.

وَلَا یَجُوزُ تَعَلُّقُ الْجَارَّیْنِ بِمَعْنًی وَاحِدٍ:

بِدُونِ الْعَطْفِ بِفِعْلٍ وَاحِدٍ. فَلَا یُقَالُ: «مَرَرْتُ بِزَیْدٍ بِعَمْرٍو» وَلَا: «ضَرَبْتُ یَومَ الْجُمُعَةِ یَومَ السَّبْتِ» بِخِلَافِ «ضَرَبْتُ یَومَ الْجُمُعَةِ اَمَامَ الْمَسْجِدِ» وَ«اَکَلْتُ مِنْ ثَمَرِهٖ مِنُ تُفَّاحِهٖ».

وَالْعَامِلُ فِی اسْمَیْنِ.

عَلٰی قِسْمَیْنِ اَیْضًا:

١ - قِسْمٌ مَنْصُوبُهُ قَبْلَ مَرْفُوعِهٖ.

٢ - قِسْمٌ عَلَی الْعَکْسِ.

- الْقِسْمُ الْاَوَّلُ: ثَمَانِیَةُ اَحْرُفٍ. سِتَّةٌ مِنْهَا تُسَمّٰی حُرُوفَ الْمُشَبَّهَةِ بِالْفِعْلِ لِکَوْنِهَا عَلٰی ثَلٰاثَةَ اَحْرُفٍ فَصَاعِدًا، وَفَتْحِ اَوَاخِرِهَا وَوُجُودِ مَعْنَی الْفِعْلِ فِی کُلٍّ مِنْهَا. وَهِیَ

«اِنَّ» وَ«اَنَّ»: لِلتَّحْقِیقِ

وَ«کَاَنَّ»: لِلتَّشْبِیهِ

وَ«لٰکِنَّ»: لِلْاِسْتِدْرَاکِ

163

وَ«لَيْتَ»: لِلتَّمَنّى

وَ«لَعَلَّ»: لِلتَّرَجّى.

١ - وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهَا (اَىْ مَعْمُولُ السِّتَّةِ الْمُسَمَّى بِالْحُرُوفِ الْمُشَبَّهَةِ بِالْفِعْلِ) عَلَيْهَا.

٢ - وَلَهَا صَدْرُ الْكَلَامِ غَيْرَ «اَنَّ» فَلَا تَقَعُ فِى الصَّدْرِ اَصْلًا.

٣ - وَتَلْحَقُهَا «مَا» وَتُلْغى عَنِ الْعَمَلِ، فَتَدْخُلُ حِينَئِذٍ عَلَى الْاَفْعَالِ

نَحْوُ: «اِنَّمَا ضَرَبَ زَيْدٌ».

مَوَاضِعَ كَسْرِ «اَنَّ» وَفَتْحِهَا:

فَ«اِنَّ» لَا تُغَيِّرُ مَعْنَى الْجُمْلَةِ. وَ«اَنَّ» مَعَ جُمْلَتِهَا فِى حُكْمِ الْمَصْدَرِ وَمِنْ ثَمَّةَ وَجَبَ الْكَسْرُ فِى مَوْضِعِ الْجُمَلِ وَالْفَتْحُ فِى مَوْضِعِ الْمُفْرَدِ.

أ- (الْكَسْرُ فِى مَوْضِعِ الْجُمَلِ:)

١ - فَكُسِرَتْ فِى الْاِبْتِدَاءِ،

نَحْوُ: «اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ».

٢ - وَفِى جَوَابِ الْقَسَمِ، نَحْوُ: «وَاللّٰهِ اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ».

٣ - وَ(كُسِرَتْ) فِى الصِّلَةِ.

164

نَحْوُ: «آتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ اُولِى الْقُوَّةِ».

٤ - وَ(كُسِرَتْ) فِى الْخَبَرِ عَنِ اسْمِ عَيْنٍ

نَحْوُ:«زَيْدٌ اِنَّهُ قَائِمٌ».

٥ - وَ(كُسِرَتْ) فِى جُمْلَةٍ دَخَلَتْ عَلٰى خَبَرِهَا (اَىْ خَبَرِ اِنَّ) لَامُ الْاِبْتِدَاءِ.

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ».

٦ - وَ(كُسِرَتْ) بَعْدَ الْقَوْلِ الْعَرِيِّ عَنِ الظَّنِّ.

نَحْوُ: «قُلْ اِنَّ اللّٰهَ وَاحِدٌ».

٧ - وَ(كُسِرَتْ)بَعْدَ «حَتّٰى» الْاِبْتِدَائِيَّةِ.

نَحْوُ: «اَتَقُولُ ذٰلِكَ حَتّٰى اِنَّ زَيْدًا يَقُولُهُ».

٨ - وَ(كُسِرَتْ) بَعْدَ حَرْفِ التَّصْدِيقِ.

نَحْوُ: «نَعَمْ اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ».

٩ - وَ(كُسِرَتْ) بَعْدَ حَرْفِ الْاِفْتِتَاحِ.

نَحْوُ: «اَلَا اِن زَيْدًا قَائِمٌ».

١٠ - وَ(كُسِرَتْ)بَعْدَ وَاوِ الْحَالِ.

نَحْوُ: قَوْلِهِ تَعَالٰى: «وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ».

165

ب - (اَلْفَتْحُ فِی مَوْضِعِ الْمُفْرَدِ:)

١ - وَفُتِحَتْ (مَادَّةُ اَلأفْ وَنُونْ) [«اَنَّ» اِذَا جَاءَتْ فَاعِلَةً.]

نَحْوُ: «بَلَغَنِی اَنَّكَ قَائِمٌ».

٢ - وَفُتِحَتْ (مَادَّةُ اَلأفْ وَنُونْ) [اِذَا جَاءَتْ مَفْعُولَةً.]

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ».

٣ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] مُبْتَدَاً.

نَحْوُ: «عِنْدِی اَنَّكَ قَائِمٌ».

٤ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] مُضَافًا اِلَيْهَا.

نَحْوُ: «اِجْلِسْ حَيْثُ اَنَّ زَيْدًا جَالِسٌ».

٥ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ «لَوْ» لِاَنَّهُ فَاعِلٌ، نَحْوُ: «لَوْ اَنَّكَ قَائِمٌ لَكَانَ كَذَا».

اَیْ: لَوْ ثَبَتَ قِيَامُكَ.

٦ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ «لَوْلَا» لِاَنَّهُ مُبْتَدَأٌ.

نَحْوُ: «لَوْلَا اَنَّكَ ذَاهِبٌ لَكَانَ كَذَا»، اَیْ: لَوْلَا ذَهَابُكَ مَوْجُودٌ.

٧ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ «مَا» الْمَصْدَرِيَّةِ التَّوقِيتِيَّةِ لِاَنَّهُ فَاعِلٌ لِاخْتِصَاصِ «مَا» الْمَصْدَرِيَّةِ بِالْفِعْلِ.

نَحْوُ: «اِجْلِسْ مَا اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ» اَىْ: مَا ثَبَتَ اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ بِمَعْنٰى: مُدَّةِ ثُبُوتِ

166

قِيَامِ زَيْدٍ.

٨ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ حَرْفِ الْجَرِّ.

نَحْوُ: «عَجِبْتُ مِنْ اَنَّكَ قَائِمٌ».

٩ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ «حَتّٰى» اَلْعَاطِفَةِ لِلْمُفْرَدِ.

نَحْوُ: «عَرَفْتُ اُمُورَكَ حَتّٰى اَنَّكَ صَالِحٌ».

١٠ - وَ[تُفْتَحُ اِذَا جَاءَتْ] بَعْدَ «مُذْ» وَ«مُنْذُ».

نَحْوُ: «مَا رَاَيْتُهُ مُنْذُ اَنَّكَ قَائِمٌ».

[ب - مَوَاضِعُ جَوَازِ كَسْرِ «اَنَّ» وَفَتْحِهَا]

وَحَيْثُ جَازَ التَّقْدِيرَانِ جَازَ الْاَمْرَانِ كَالَّتِى وَقَعَتْ بَعْدَ فَاءِ الْجَزَاءِ.

نَحْوُ: «مَنْ يُكْرِمْنِى فَاَنَّى اُكْرِمُهُ وَاِنْ فَتَحْتَ فَالْمَعْنٰى

[فَفِى حَالِ الْكَسْرِ يَكُونُ الْمَعْنٰى: فَاَنَا اُكْرِمُهُ.

وَفِى حَالِ الفَتْحِ يَكُونُ الْمَعْنٰى: فَاِكْرَامِى اِيَّاهُ ثَابِتٌ.]

ج - [مَوَاضِعُ تَخْفِيفِ «اِنَّ»]

١ - وَتُخَفَّفُ الْمَكْسُورَةُ: فَيَلْزَمُ اللَّامُ فِى خَبَرِهَا وَيَجُوزُ اِلْغَاؤُهَا (اَىْ: اِبْطَالُ

عَمَلِهَا) وَدُخُولُهَا عَلٰى فِعْلٍ مِنْ اَفْعَالِ الْمُبْتَدَءِ.

168

نَحْوُ: قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «اِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً ...» وَ«اِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ...».

٢ - وَتُخَفَّفُ الْمَفْتُوحَةُ: فَتَعْمَلُ فِى ضَمِيرِ شَأْنٍ مُقَدَّرٍ وَيَلْزَمُ اَنْ يَكُونَ قَبْلَهَا فِعْلٌ مِنْ اَفْعَالِ التَّحْقِيقِ.

نَحْوُ: عَلِمْتُ اَنْ زَيْدًا قَائِمٌ. اَىْ: اَنَّهُ وَتَدْخُلُ (اَىْ: يجُوزُ دُخُولُ اَنِ الْمُخَفَّفَةُ) عَلَى الْفِعْلِ مُطْلَقًا وَيَلْزَمُهَا مَعَ الْفِعْلِ الْمُتَصَرِّفِ غَيْرَ الشَّرْطِ وَالدُّعَاءِ حَرْفُ النَّفْيِ.

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اَنْ لَا تَقُومُ» اَوِ السِّينُ.

نَحْوُ: قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «وَاَنْ عَسٰى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ» . وَقَوْلِهٖ تَعَالٰى: «تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ...».

وَقَوْلِهٖ تَعَالٰى: «وَالْخَامِسَةُ اَنْ غَضَبَ اللّٰهُ عَلَيْهَا».

وَتُخَفَّفُ «كَاَنَّ»: فَتُلْغٰى (اَىْ: تُبْطَلُ عَمَلُهَا) عَلَى الْاَفْصَحِ.

نَحْوُ: «كَاَنْ ثَدْيَاهُ حُقَّانِ».

وَتُخَفَّفُ «لٰكِنَّ» فَيَجِبُ اِلْغَاؤُهَا

نَحْوُ: «مَاجَائَنِى زَيْدٌ وَلٰكِنْ عَمْرٌو حَاضِرٌ». وَيَجُوزُ (حِينَ التَّخْفِيفِ وَالْاِلْغَاءِ) دُخُولُهُمَا عَلَى الْفِعْلِ.

170

نَحْوُ: «كَانْ قَامَ زَيْدٌ». وَ «مَا قَامَ زَيْدٌ وَلٰكِنْ قَعَدَ».

السَّابِعُ: «اِلَّا» فِى الْمُسْتَثْنٰى الْمُنْقَطِعِ.

وَهُوَ: الَّذِى لَمْ يَخْرُجْ مِنْ مُتَعَدِّدٍ لِكَونِهَا بِمَعْنٰى «لٰكِنَّ» فَيُقَدَّرُ لَهُ (اَىْ: اِلَّا) اَلْخَبَرُ

نَحْوُ: «جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا حِمَارًا» اَىْ: لٰكِنَّ حِمَارًا لَمْ يَجِئْ.

الثَّامِنُ: «لَا» لِنَفْيِ الْجِنْسِ. وَشَرْطُ عَمَلِهِ اَنْ يَكُونَ اسْمُهُ نَكْرَةً مُضَافَةً اَوْ مُشَبَّهَةً بِهَا غَيْرَ مَفْصُولَةٍ عَنْهَا.

نَحْوُ: لَا غُلَامَ رَجُلٍ جَالِسٌ عِنْدَنَا.

وَالْقِسْمُ الثَّانِى: حَرْفَانِ «مَا» وَ«لَا» اَلْمُشَبَّهَتَانِ بِـ«لَيْسَ» فِى كَوْنِهِمَا لِلنَّفْيِ وَالدُّخُولِ عَلَى الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ. وَشَرْطُ عَمَلِهِمَا اَنْ لَا يُفْصَلَ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ اسْمِهِمَا بِـ«اِنْ»، وَلَا بِخَبَرِهِمَا (بِاَنْ يَتَقَدَّمَ الْخَبَرُ عَلَى الْاِسْمِ) وَلَا بِغَيْرِهِمَا، وَاَنْ لَا يَنْتَقِضَ النَّفْىُ بِـ«اِلَّا».

وَشُرِطَ فِى «لَا» مَعَهُمَا (اَىْ: مَعَ عَدَمِ الْفَصْلِ وَعَدَمِ الْاِنْتِقَاضِ) كَوْنَ اسْمِهَا نَكْرَةً.

نَحْوُ: «مَا زَيْدٌ قَائِمًا». وَ«لَا رَجُلٌ حَاضِرًا». وَاِنْ لَمْ يُوجَدْ اَحَدُ الشُّرُوطِ (اَلْاَرْبَعَةِ فِيهِمَا) لَمْ تَعْمَلَا

نَحْوُ: «مَا اِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ». وَ«مَا قَائِمٌ زَيْدٌ». وَ«مَا زَيْدٌ اِلَّا قَائِمٌ». وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهُمَا عَلَيْهِمَا.

171

[اَلنَّوْعُ الثَّانِى: اَلْعَامِلُ فِى الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ:]

اَلْعَامِلُ فِى الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ عَلٰى نَوْعَيْنِ: نَاصِبٌ وَجَازِمٌ.

أ - [نَوَاصِبُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ:] اَلنَّوَا صِبُ اَرْبَعَةُ اَحْرُفٍ:

١ - «اَنْ»: لِلْمَصْدَرِيَّةِ

٢ - «لَنْ»: لِلنَّفِي الْمُؤَكَّدِ فِى الْاِسْتِقْبَالِ

٣ - «كَىْ»: لِلسَّبَبِيَّةِ.

٤ - «اِذَنْ»: لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ. وَ شَرْطُ عَمَلِهٖ:

[اَوَّلًا]: اَنْ يَكُونَ فِعْلُهُ مُسْتَقْبَلًا غَيْرَ مُعْتَمِدٍ عَلٰى مَا قَبْلَهُ.

[ثَانِيًا]: وَاِنْ اُرِيدَ بِهٖ (اَىْ: بِفِعْلِ اِذَنْ) الْحَالُ اَوِ اعْتَمَدَ عَلٰى مَا قَبْلَهُ لَمْ تَعْمَلْ.

نَحْوُ: «اِذَنْ اَظُنُّكَ كَاذِبًا» لِمَنْ قَالَ: قُلْتُ هٰذَا الْقَوْلَ،

وَنَحْوُ: اَنَا اِذَنْ اُكْرِمُكَ، لِمَنْ قَالَ: جِئْتُكَ.

وَيَجُوزُ اِضْمَارُ «اَنْ» خَاصَّةً، فَيَنْتَصِبُ الْمُضَارِعُ بِهٖ.

نَحْوُ: زُرْنِى فَاُكْرِمَكَ.

[ب] - [جَوَازِمِ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ]: الْجَازِمُ خَمْسَ عَشَرَةَ كَلِمَةً: اَرْبَعَةٌ مِنْهَا حُرُوفٌ تَجْزِمُ فِعْلًا وَاحِدًا.

173

وَهِيَ:«لَمْ» و«لَمَّا»: لِنَفْيِ الْمَاضِى.

وَ«لَامُ الْاَمْرِ» وَ«لَاءُ النَّهْيِ»: لِلطَّلَبِ.

وَ«اَحَدَ عَشَرَ» مِنْهَا تَجْزِمُ فِعْلَيْنِ اِنْ كَانَا مُضَارِعَيْنِ، تُسَمّٰى كَلِمَ الْمُجَازَاتِ.

وَهِيَ:

- «اِنْ»: لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

- «حَيْثُمَا» وَ «اَيْنَ» وَ «اَنّٰى»: لِلْمَكَانِ

- وَ«اِذْمَا» وَ«اِذَامَا» وَ«مَتٰى»: لِلزَّمَانِ

- وَ«مَهْمَا» وَ«مَا» وَ«مَنْ» وَ «اَىٌّ».

وَيَجُوزُ اِضْمَارُ «اِنْ» خَاصَّةً، فَتَجْزِمُ الْمُضَارِعُ بِهَا.

نَحْوُ: «زُرْنِى اُكْرِمْكَ».

[اَلشَّكْلُ الثَّانِى]: الْعَامِلُ الْقِيَاسِىُّ.

اَلْعَامِلُ الْقِيَاسِىُّ: مَايُمْكِنُ اَنْ يُذْكَرَ فِى عَمَلِهِ قَاعِدَةٌ كُلِّيَّةٌ مَوْضُوعُهَا غَيْرُ مَحْصُورٍ. وَلَا يَضُرُّهُ كَوْنُ صِيغَتِهِ سَمَاعِيَّةً. (مِثَالُ الْقَاعِدَةِ الْكُلِّيَّةِ.)

نَحْوُ: كُلُّ صِفَةٍ مُشَبَّهَةٍ تَرْفَعُ الْفَاعِلَ.

وَهُوَ (اَىِ الْعَامِلُ الْقِيَاسِىُّ) تِسْعَةٌ.

175

اَلْاَوَّلُ [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ]: اَلْفِعْلُ.

فَكُلُّ فِعْلٍ يَرْفَعُ وَيَنْصِبُ مَعْمُولَاتٍ كَثِيرَةً.

وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ مَنْصُوبِهِ عَلَيْهِ.

وَهُوَ عَلٰى نَوْعَيْنِ: لَازِمٌ وَمُتَعَدٍّ.

[فَالْاَوَّلُ: الْفِعْلُ] اللَّازِمُ.

[اَلْفِعْلُ اللَّازِمُ: وَهُوَ] مَا يَتِمُّ فَهْمُهُ بِغَيْرِ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ الْفِعْلُ نَحْوُ: «قَعَدَ زَيْدٌ».

وَلَا يَنْصِبُ الْمَفْعُولَ بِهِ بِغَيْرِ حَرْفِ الْجَرِّ. فَمِنْهُ اَفْعَالُ «الْمَدْحِ وَالذَّمِّ»: وَهِيَ:

[أ] - «نِعْمَ»: لِلْمَدْحِ

[ب] - «بِئْسَ»: لِلذَّمِّ.

وَشَرْطُهُمَا اَنْ يَكُونَ الْفَاعِلُ: مُعَرَّفًا بِاللَّامِ اَوْ مُضَافًا اِلَيْهِ - (اَیْ: اِلَى الْمُعَرَّفِ بِاللَّامِ) اَوْ مُضْمَرًا مُمَيَّزًا بِنَكِرَةٍ . وَيُذْكَرُ بَعْدَ ذٰلِكَ «الْمَخْصُوصُ» مُطَابِقًا لِلْفَاعِلِ، وَهُوَ مُبْتَدَأٌ وَمَا قَبْلَهُ خَبَرُهُ.

نَحْوُ: «نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ». وَ«نِعْمَ غُلَامَا الرَّجُلِ الزَّيْدَانِ». وَ«نِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ».

وَقَدْ يُحْذَفُ الْمَخْصُوصُ اِذَا عُلِمَ. وَقَدْ يَتَقَدَّمُ عَلَى الْفِعْلِ.

176

نَحْوُ: «اَلزَّيْدُونَ نِعْمَ الرِّجَالُ».

وَ«سَاءَ»: مِثْلُ «بِئْسَ».

وَ«حَبَّذَا»: لِلْمَدْحِ وَفَاعِلُهُ «ذَا» وَلَا يَتَغَيَّرُ، وَبَعْدَهُ الْمَخْصُوصُ. وَاِعْرابُهُ كَاِعْرابِ مَخْصُوصِ «نِعْمَ».

نَحْوُ: «حَبَّذَا زَيْدٌ».

وَ [اَلثَّانِي: الْفِعْلُ] الْمُتَعَدِّي

اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّي: [وَهُوَ] مَا لَا يَتِمُّ فَهْمُهُ بِغَيْرِ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ الْفِعْلُ. وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ اَضْرُبٍ:

[اَلضَّرْبُ] اَلْاَوَّلُ: مُتَعَدٍّ اِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ.

نَحْوُ: «ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا». وَيَجُوزُ حَذْفُ مَفْعُولِهِ بِقَرِينَةٍ وَبِدُونِهَا.

[اَلضَّرْبُ] الثَّانِي: مُتَعَدٍّ اِلَى مَفْعُولَيْنِ. وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ اَقْسَامٍ.

اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ: مَا كَانَ مَفْعُولُهُ الثَّانِي مُبَايِنًا (وَمُخَالِفًا) لِلْاَوَّلِ.

نَحْوُ: «اَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا». وَيَجُوزُ حَذْفُهُمَا (اَيِ الْمَفْعُولَيْنِ) وَحَذْفُ اَحَدِهِمَا مَعَ قَرِينَةٍ وَبِدُونِهَا.

اَلْقِسْمُ الثَّانِي: اَفْعَالُ الْقُلُوبِ.

وَهِيَ اَفْعَالٌ: دَالَّةٌ عَلَى فِعْلٍ قَلْبِيٍّ دَاخِلَةٍ عَلَى الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ، نَاصِبَةٌ اِيَّاهُمَا

عَلَى الْمَفْعُولِيَّةِ،

177

نَحْوُ: «عَلِمْتُ» وَ«رَاَيْتُ» وَ« وَجَدْتُ» وَ«زَعَمْتُ» و«ظَنَنْتُ» وَ«خِلْتُ» وَ«حَسِبْتُ» وَ«هَبْ» بِمَعْنٰى اِحْسَبْ غَيْرَ مُتَصَرِّفٍ. وَلَا يَجُوزُ حَزْفُ مَفْعُولَيْهَا مَعًا اَوْ اَحَدِهِمَا بِدُونِ قَرِينَةٍ. وَمَعَ قَرِينَةٍ، كَثُرَ حَذْفُهُمَا مَعًا، وَقَلَّ حَذْفُ اَحَدِهِمَا فَقَطْ.

[بَعْضُ خَصَائِصَ اَفْعَالُ الْقُلُوبِ].

أ - [مِنْهَا] وَمِنْ خَصَائِصِهَا: جَوَازُ الْاِلْغَاءِ وَالْاِعْمَالِ اِذَا تَوَسَّطَتْ بَيْنَ مَعْمُولَيْهَا.

نَحْوُ: «زَيْدٌ عَلِمْتُ مُنْطَلِقٌ» اَوْ تَاَخَّرَتْ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ عَلِمْتُ».

ب - وَمِنْهَا (اَىْ مِنْ خَصَائِصِ اَفْعَالِ الْقُلُوبِ): جَوَازُ اَنْ يَكُونَ فَاعِلُهَا وَمَفْعُولُهَا ضَمِيرَيْنِ مُتَّصِلَيْنِ مُتَّحِدِى الْمَعْنٰى.

نَحْوُ: «عَلِمْتُنِى قَائِمًا». وَحُمِلَ «عَدِمَ» وَ«فَقَدَ» فِى هٰذَا الْجَوَازِ عَلٰى «وَجَدَ».

ج - وَمِنْ خَصَائِصِهَا: دُخُولُ «اَنَّ» عَلٰى مَفْعُولَيْهَا.

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ».

وَاَمَّا التَّعْلِيقُ بِكَلِمَةِ الْاِسْتِفْهَامِ اَوِ النَّفْيِ اَوْ لَامِ الْاِبْتِدَاءِ اَوِ الْقَسَمِ اَوْ «اِنَّ»

الْمَكْسُورَةِ ، اِذَا دَخَلَ فِى خَبَرِهَا لَامُ الْاِبْتِدَاءِ. اَىْ: (التَّعْلِيقُ) اِبْطَالُ الْعَمَلِ عَلَى سَبِيلِ الْوُجُوبِ لَفْظًا لَا مَعْنًى، (هٰذَا الْكَلَامُ تَفْسِيرٌ لِلتَّعْلِيقِ) فَيَعُمُّ (التَّعْلِيقُ) هٰذِهِ الْاَفْعَالَ.

178

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اَزَيْدًا عِنْدَكَ اَمْ عَمْرٌو» وَ«رَاَيْتُ مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ» وَ«وَجَدْتُ لَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ» وَ«عَلِمْتُ اِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ».

وِ(يَعُمُّ التَّعْلِيقُ) كُلُّ فِعْلٍ قَلْبِيٍّ غَيْرَهَا (اَىْ غَيْرَ هٰذِهِ الْاَفْعَالِ)

نَحْوُ: «شَكَكْتُ وَتَبَيَّنْتُ وَنَسِيتُ.

وَ(يَعُمُّ) كُلُّ فِعْلٍ يُطْلَبُ بِهِ الْعِلْمُ

نَحْوُ: «اِمْتَحَنْتُ» وَ«سَاَلْتُ».

وَمِنْهُ: (اَىْ مِنَ الْفِعْلِ الَّذِى يُطْلَبُ بِهِ الْعِلْمُ)اَفْعَالُ الْخَوَاسِى الْخَمْسِ: كَ «لَمَسْتُ» وَ«اَبْصَرْتُ» وَ«سَمِعْتُ» وَ«شَمَمْتُ» وَ« ذُقْتُ» .

اَلْقِسْمُ الثَّالِثُ: اَفْعَالٌ مُلْحَقَةٌ بِاَفْعَالِ الْقُلُوبِ

أ - فِى مُجَرَّدِ الدُّخُولِ عَلَى الْمُبْتَدَاِ وَالْخَبَرِ وَعَدَمِ جَوَازِ حَذْفِهِمَا مَعًا اَوْ حَذْفِ اَحَدِهِمَا فَقَطْ بِلَا قَرِينَةٍ.

ب - وَفِى مُجَرَّدِ قِلَّةِ حَذْفِ اَحَدِهِمَا فَقَطْ بِهَا - اَىْ: بِالْقَرِينَةِ.

نَحْوُ: «صَيَّرَ» وَ«جَعَلَ» وَ«تَرَكَ»

180

وَ«اتَّخَذَ» وَ«اِتَّخَذَ».

[اَلضَّرْبُ] الثَّالِثُ: مُتَعَدٍّ اِلٰى ثَلٰاثَةِ مَفَاعِيلَ.

نَحْوُ: «اَعْلَمُ» وَ«اَرٰى» وَهٰذِهِ (الْاَفْعَالُ الْمُتَعَدِّيَةُ اِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلَ) مَفْعُولُهَا الْاَوَّلُ كَمَفْعُولِ بَابِ «اَعْطَيْتُ» وَالْاٰخِرَانِ (اَيِ الثَّانِى وَالثَّالِثُ) كَمَفْعُولَىْ بَابِ «عَلِمْتُ»

نَحْوُ: «اَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا فَاضِلًا».

[تَعْرِيفُ الْفِعْلِ التَّامِ وَالْفِعْلِ النَّاقِصِ:]

[اَوَّلًا: اَلْفِعْلُ التَّامُّ: يُسَمّٰى الْفِعْلُ التَّامُّ اِصْطِلَاحًا اِذَا صَارَ الْفِعْلُ بِمَرْفُوعِهِ كَلَامًا تَامًّا] ثُمَّ اعْلَمْ اَنَّهُ لَا بُدَّ لِكُلِّ فِعْلٍ مِنْ مَرْفُوعٍ. فَاِنْ تَمَّ بِهِ كَلَامًا (اَىْ اِنْ صَارَ الْفِعْلُ بِمَرْفُوعِهِ كَلَامًا تَامًّا) وَلَمْ يَحْتَجْ اِلٰى غَيْرِهِ. وَيُسَمّٰى (الْفِعْلُ فِى الْاِصْطِلَاحِ) فِعْلًا تَامًّا. وَ (يُسَمَّى) مَرْفُوعُهُ فَاعِلًا. وَمَنْصُوبُهُ (اِنْ كَانَ مُتَعَدِّيًا) مَفْعُولًا كَالْاَفْعَالِ السَّابِقَةِ وَاِنِ احْتَاجَ اِلٰى مَعْمُولٍ مَنْصُوبٍ يُسَمّٰى فِعْلًا نَاقِصًا، وَمَرْفُوعُهُ اِسْمًا لَهُ وَمَنْصُوبُهُ خَبَرًا لَهُ. وَلَا يَدْخُلُ (الفِعْلُ النَّاقِصُ) اِلَّا عَلَى الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ فِى

الْاَصْلِ.

وَهُوَ عَلٰى قِسْمَيْنِ: 180

اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ: مَا (اَىْ فِعْلُ النَّاقِصُ) لَا يَدُلُّ عَلٰى مَعْنَى الْمُقَارَبَةِ. فَهُوَ الشَّايِعُ الْمُتَبَادِرُ مِنْ اِطْلَاقِ الْفِعْلِ النَّاقِصِ.

نَحْوُ: «كَانَ» وَ « صَارَ» وَكَذَا: «آلَ» وَتَقُوْلُ: (آلَ زَيْدٌ عَالِمًا) وَرَجَعَ (وَتَقُولُ: رَجَعَ زَيْدٌ غَنِيًّا) وَ«اسْتَحَالَ» وَ«تَحَوَّلَ» وَ«ارْتَدَّ» وَ«جَاءَ» وَ«قَعَدَ» اِذَا كُنَّ (هٰذِهِ الْاَفْعَالُ) بِمَعْنَى « صَارَ» وَ«اَصْبَحَ» وَ « اَمْسٰى» وَ«اَضْحٰى» وَ«ظَلَّ» وَ«بَاتَ» وَ«آضَ» وَ«عَادَ « وَ« غَدَا» وَ«رَاحَ» وَ«مَا زَالَ» وَ«مَا فَتِئَ» بِفَتْحِ التَّاءِ وَكَسْرِهَا وَ«مَا بَرِحَ» وَ«مَا اَفْتَاَ» وَ«مَا وَنِىءَ» وَ«مَا رَامَ» كُلُّهَا بِمَعْنَى «مَا زَالَ» وَ«مَا دَامَ» وَ«لَيْسَ».

وَقَدْ يَتَضَمَّنُ الْفِعْلُ التَّامُّ مَعْنَى « صَارَ» فَيَصِيرُ [الْفِعْلُ التَّامُّ] نَاقِصًا.

نَحْوُ: «تَمَّ التِّسْعَةُ بِهٰذَا عَشَرَةٌ» اَىْ: صَارَ عَشَرَةً تَامَّةً. وَ«كَمُلَ زَيْدٌ عَالِمًا» - اَىْ: صَارَ عَالِمًا كَامِلًا. وَغَيْرَ ذٰلِكَ.

وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ اَخْبَارِهَا اَىْ اَخْبَارِ هَذِهِ الْاَفْعَالِ النَّاقِصَةِ) عَلٰى اَنْفُسِهَا اِلَّا (تَقْدِيمُ

خَبَرِ) مَا فِی اَوَّلِهِ «مَا» (مِنْ مَازَالَ اِلٰی مَادَامَ)

181

أ - فَلَا يَجُوزُ

نَحْوُ: «قَائِماً مَا زَالَ زَيْدٌ».

ب - وَكَذَا اِنْ بُدِّلَ لَفْظُ «مَا» بِـ»اِنْ» النَّافِيَةِ.

وَاَمَّا اِذَا بُدِّلَ بـ»لَمْ» وَ«لَنْ» فَيَجُوزُ [تَقْدِيمُ]

نَحْوُ: «قَائِماً لَمْ يَزَلْ زَيْدٌ».

اَلْقِسْمُ الثَّانِی: مَا (اَیْ فِعْلٌ نَاقِصٌ) مَا يَدُلُّ عَلٰی مَعْنَی الْقُرْبِ وَلَا يَكُونُ اَخْبَارُهَا اِلَّا فِعْلًا مُضَارِعًا.

نَحْوُ: «عَسٰی»، وَخَبَرُهُ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ مَعَ «اَنْ» غَالِبًا

نَحْوُ: «عَسٰی زَيْدٌ اَنْ يَخْرُجَ» وَقَدْ يُحْذَفُ «اَنْ» (مِنْ خَبَرِ عَسٰی) وَقَدْ يَكُونُ تَامَّةً بِـ»اَنْ» مَعَ الْمُضَارِعِ.

نَحْوُ: «عَسٰی اَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ».

وَالثَّانِی: «كَادَ «: وَخَبَرُهُ غَالِبًا مُضَارِعٌ بِلَا «اَنْ».

نَحْوُ: «كَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ». وَقَدْ يَكُونُ مَعَ «اَنْ».

وَالثَّالِثُ: «كَرَبَ» وَهُوَ مِثْلُ «كَادَ» فِی وَجْهَيْهِ.

وَالرَّابِعُ: «هَلْهَلَ» وَ«طَفِقَ» وَ«اَخَذَ» وَ«اَنْشَأَ» وَ«اَقْبَلَ» وَ«وَهَبَّ»

وَ«جَعَلَ» وَ«عَلِقَ»: وَاَخْبَارُهَا الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ بِلَا «اَنْ». 182

وَالْخَامِسُ: «اَوْشَكَ»، وَهُوَ يُسْتَعْمَلُ اِسْتِعْمَالُ «عَسٰى» وَ«كَادَ».

وَلَا يَجُوزُ تَقْدِيمُ اَخْبَارِ اَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ عَلٰى اَنْفُسِهَا.

وَالثَّانِى (مِنَ التِّسْعَةِ) [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ]: اِسْمُ الْفَاعِلِ، فَهُوَ يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ الْمَعْلُومِ.

وَالثَّالِثُ [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ]: اِسْمُ الْمَفْعُولِ. فَهُوَ يَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ الْمَجْهُولِ.

وَشَرطُ عَمَلِهِمَا [اِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ] فِى الْفَاعِلِ الْمُنْفَصِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ:

أ - اَنْ لَا يَكُونَا مُصَغَّرَيْنِ

نَحْوُ: «ضُوَيْرِبٍ» وَ«مُضَيْرِبٍ».

ب - وَلَا مَوْصُوفَيْنِ

نَحْوُ: «جَاءَنِى ضَارِبٌ شَدِيدٌ».

ج - وَاِنْ وُصِفَا بَعْدَ الْعَمَلِ لَمْ يَضُرَّ عَمَلَهُمَا السَّابِقَ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى رَجُلٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ شَدِيدٌ».

[دُخُولُ «اَلْ» التَّعْرِيفِ عَلٰى اسْمِ الْفَاعِلِ وَ الْمَفْعُولِ]:

١ - ثُمَّ اِنْ كَانا (اَىْ اِسْمَي الْفَاعِلِ والْمَفْعُولِ) [مُعَرَّفًا بِـ«اَلْ» التَّعْرِيفِ] بِاللَّامِ

183

لَا يُشْتَرَطُ لِعَمَلِهِمَا غَيْرَ مَا ذُكِرَ مِنْ الشَّرْطَيْنِ.

نَحْوُ: «الضَّارِبُ (اَيِ الَّذِى ضَرَبَ) غُلَامُهُ عَمْرًا اَمْسِ عِنْدَنَا.

٢ - وَاِنْ كَانَا مُجَرَّدَيْنِ مِنَ اللَّامِ [«اَلْ» التَّعْرِيفِ] يُشْتَرَطُ الْاِعْتِمَادُ عَلَى الْمُبْتَدَاِ اَوِ الْمَوْصُوفِ اَوْ ذِى الْحَالِ

نَحْوُ: «جَاءَنِى زَيْدٌ رَاكِبًا غُلَامُهُ»، اَوْ لِلْاِسْتِفْهَامِ

نَحْوُ: «اَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ»، اَوِالنَّفْيِ

نَحْوُ: «مَا قَائِمٌ الزَّيْدَانِ».

وَيُشْتَرَطُ فِى نَصْبِهِمَا [اَىْ اِسْمِ الْفَاعِلِ وِالْمَفْعُولِ] الْمَفْعُولَ بِهِ الدَّلَالَةُ عَلَى الْحَالِ اَوِ الْاِسْتِقْبَالِ. وَتَثْنِيَتُهُمَا [اَىْ اِسْمَيِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ] وَجَمْعُهُمَا كَمَفْرَدِهِمَا.

وَكَذَا (اَىْ كَالْمَذْكُورِ مِن اسْمِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ فِى الْعَمَلِ وَالْاِشْطِرَاطِ وَفِى كَوْنِ تَثْنِيَتِهِمَا وَجَمْعِهِمَا كَمُفْرَدِهِمَا فِيهِمَا) ثَلَاثَةُ اَوْزَانٍ مِنْ مُبَالَغَةِ الْفَاعِلِ: «فَعَّالٌ» وَ«فَعُولٌ» وَ«مِفْعَالٌ».

وَلَا يُشْتَرَطُ فِى عَمَلِ هٰذِهِ الثَّلَاثَةِ مَعْنَى الْحَالِ وَالْاِسْتِقْبَالِ.

184

وِالرَّابِعُ [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ:] اَلصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ.

فَهِيَ تَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهَا بِالشُّرُوطِ الْمُعْتَبَرَةِ فِى اسْمِ الْفَاعِلِ غَيْرَ مَعْنَى الْحَالِ وَالاِسْتِقْبَالِ فَاِنَّهُ (اَىْ: مَعْنَى الْحَالِ وَالْاِسْتِقْبَالِ) لَا يُشْتَرَطُ فِى عَمَلِهَا

نَحْوُ: «زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ».

اَلْخَامِسُ [مِنْ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ:] اِسْمُ التَّفْضِيلِ وَهُوَ لَايَنْصِبُ الْمَفْعُولَ بِهِ بِالْاِتِّفَاقِ وَلَا يَرْفَعُ الْفَاعِلَ الظَّاهِرَ اِلَّا اِذَا صَارَ بِمَعْنَى الْفِعْلِ بِاَنْ يَكُونَ وَصْفًا لِمُتَعَلِّقٍ مَا (اَىْ اِسْمِ التَّفْضِيلِ فِى اللَّفْظِ) جَرَىٰ عَلَيْهِ مُفَضَّلًا، بِاعْتِبَارِ التَّعَلُّقِ عَلٰى نَفْسِهِ، وَبِاعْتِبَارِ غَيْرِهِ مَنْفِيًّا.

نَحْوُ: «مَا رَاَيْتُ رَجُلًا اَحْسَنَ فِى عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ».

وَيَعْمَلُ (اِسْمُ التَّفْضِلِ) فِى غَيْرِهِمَا (اَىْ: فِى غَيْرِ الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولِ بِهِ).

اَلسَّادِسُ:[مِنْ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ:] اَلْمَصْدَرُ.

وَشَرْطُ عَمَلِهِ فِى الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ اَنْ لَا يَكُونَ:

أ - مُصَغَّرًا.

ب - وَلَا مَوْصُوفًا.

ج - وَلَا مُقْتَرِنًا بِالْحَالِ

185

د - وَلَا مُعَرَّفًا بِاللَّامِ - عِنْدَ الْاَكْثَرِ.

ر - وَلَا عَدَدًا.

ز - وَلَا نَوْعًا.

س - وَلَا تَاْكِيدًا مَعَ الْفِعْلِ اَوْ بِدُونِهِ، وَالْفِعْلُ مُرَادٌ غَيْرُ لَازِمِ الْحَذْفِ. وِاِنْ كَانَ الْفِعْلُ لَازِمَ الْحَذْفِ يَعْمَلُ الْمَصْدَرُ لِقِيَامِهِ مَقَامَ الْفِعْلِ

نَحْوُ: «سَقْيًا».

وَيَجُوزُ حَذْفُ فَاعِلِهِ (اَيِ الْمَصْدَرِ) بِلَا نَائِبٍ وَلَا يَجُوزُ هٰذَا الْحَذْفُ فِى غَيْرِ الْمَصْدَرِ، وَلَا يَضْمُرُ فِيهِ (اَىْ: لَا يَسْتَتِرُ فِى الْمَصْدَرِ فَاعِلُهُ) وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهُ عَلَيْهِ.

اَلسَّابِعُ: [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ:] اَلْاِسْمُ الْمُضَافِ [اِسْمُ الْمُضَافِ] يَعْمَلُ الْجَرَّ.

وَشَرْطُهُ: (اَىْ اِسْمِ الْمُضَافِ)

أ - اَنْ يَكُونَ اسْمًا مَجَرَّدًا عَنْ تَنْوِينِهِ وَنَائِبِهِ لِاَجْلِ الْاِضَافَةِ

ب - وَاَنْ لَا يَكُونَ مُسَاوِيًا لِلْمُضَافِ اِلَيْهِ فِى الْعُمُومِ وَالْخُصُوصِ وَلَا اَخَصَّ مِنْهُ خُصُوصًا مُطْلَقًا.

اَلْاِضَافَةُ عَلَى نَوْعَيْنِ: مَعْنَوِيَّةٌ وَلَفْظِيَّةٌ.

أ - اَلْاِضَافَةُ الْمَعْنَوِيَّةُ: اَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ غَيْرَ صِفَةٍ (اَیْ: اِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ وَالصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ ...) مُضَافَةٍ اِلٰی مَعْمُولِهَا

186

نَحْوُ: «غُولَامُ زَيْدٍ» وَ«ضَارِبُ عَمْرٍو اَمْسِ».

وَشَرْطُهَا [اَیْ شَرْطُ الْاِضَافَةِ الْمَعْنَوِيَّةِ:]

تَجْرِيدُ الْمُضَافُ مِنَ التَّعْرِيفِ.

وَهِيَ (اَیِ: الْمَعْنَوِيَةِ)

أ - اِمَّا بِمَعْنٰی «مِنْ»: اِنْ كَانَ الْمُضَافُ اِلَيْهِ جِنْسًا شَامِلًا لِلْمُضَافِ وَغَيْرِهِ.

نَحْوُ: «خَاتَمُ فِضَّةٍ»-

ب - اَوْ بِمَعْنٰی «اللَّامِ» فِی غَيْرِهِ (اَیِ الْجِنْسِ الشَّامِلِ) وَهُوَ (اَیْ كَوْنُ الْاِضَافَةِ الْمَعْنَوِيَّةِ بِمَعنیَ اللَّامِ) الْاَكْثَرُ.

نَحْوُ: «غُلَامُ زَيْدٍ» وَ«رَأْسُ عَمْورٍ».

وَتُفِيدُ الْاِضَافَةُ تَعْرِيفًا:اِنْ كَانَ الْمُضَافُ اِلَيْهِ مَعْرِفَةً وَالْمُضَافُ غَيْرَ «غَيْرٍ» وَ«شِبْهٍ» وَ«مِثْلَ» فَاِنَّهَا لَا تَتَعَرَّفُ بِالْاِضَافَةِ.

نَحْوُ: «غُلَامُ زَيْدٍ».

[اَلْاِضَافَةُ] اللَّفْظِيَّةِ: اَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ صِفَةً مُضَافَةً اِلٰی مَعْمُولِهَا. وَلَا تُفِيدُ اِلَّا

تَخْفِيفاً فِى اللَّفْظِ.

نَحْوُ: «ضَارِبُ زَيْدٍ» وَ«حَسَنُ الْوَجْهِ» وَ«مَعْمُورُ الدَّارِ» وَ«الضَّارِبَا زَيْدٍ» وَ«الضَّارِبُونَ زَيْدٍ».

187

وَامْتَنَعَ هٰذَا.

نَحْوُ: «الضَّارِبُ زَيْدٍ» لِعَدَمِ التَّخْفِيفِ.

وَجَازَ نَحْوُ: «الضَّارِبُ الرَّجُلِ» حَمْلًا عَلَى «الْحَسَنِ الْوَجْهِ» اَصْلُهُ: «الْحَسَنُ وَجْهُهُ».

وَالثَّامِنُ [مِنَ الْعَوَامِلُ القِيَاسِيَّةِ:] اَلْاِسْمُ الْمُبْهَمُ التَّامُّ.

فَاِنَّهُ يَنْصُبُ اسْماً نَكِرَةً عَلَى التَّمْيِيزِ.

«تَمَامُهُ» اَىْ: كَوْنُهُ عَلٰى حَالَةٍ يَمْتَنِعُ اَضَافَتُهُ مَعَهَا بِاَحَدِ خَمْسَةِ اَشْيَاءَ:

١ - بِنَفْسِهِ: وَذٰلِكَ فِى الضَّمِيرِ الْمُبْهَمِ نَحُو: «رُبَّهُ رَجُلًا» وَ«يَالَهُ رَجُلًا». وَ«نِعْمَ رَجُلًا». وَاَيْضاً اَلتَّامُّ بِنَفْسِهِ فِى اسْمِ الْاِشَارَةِ.

نَحْوُ: «مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا»

٢ - (وَالثَّانِى مِنَ الْاَشْيَاءِ الْخَمْسَةِ تَامٌّ) بِالتَّنْوِينِ:

اِمَّا لَفْظاً نَحْوُ: «رِطْلٌ زَيْتاً». اَوْ تَقْدِيراً نَحْوُ: «مَثَا قِيلَ ذَهَباً»

188 (فَإِنَّ مَثَاقِيلَ اسْمٌ تَامٌّ بِالتَّنْوِينِ تَقْدِيرًا لَا لَفْظًا) وَ«اَحَدَ عَشَرَ رَجُولًا».

وَمُمَيِّزُ « ثَلَاثَةٍ» اِلٰى «عَشَرَةٍ « لَا يُنْصَبُ بَلْ هُوَ مَجْرُورٌ وَمَجْمُوعٌ

نَحْوُ: « ثَلَا ثَةُ رِجَالٍ»، اِلَّا فِى « ثَلَاثْمِاَةٍ « اِلٰى «تِسْعَمِاَةٍ «. وَمُمَيِّزُ «اَحَدَ عَشَرَ» اِلٰى «تِسْعٍ وَتِسْعِينَ» مَنْصُوبٌ مُفْرَدٌ دَائِمًا.

وَمُمَيِّزُ «مِاَةٍ « وَ«اَلْفٍ» وَتَثْنِيَتِهِمَا (اَىْ: اَلْمِاَةِ وَالْاَلْفِ) وَجَمْعِهِ (اَىْ: اَلْفٍ) لَا يُنْصَبُ بَلْ هُوَ مَجْرُورٌ مُفْرَدٌ

نَحْوُ: «مِاَةُ رَجُلٍ» وَ«اَلْفُ دِرْهَمٍ».

٣ - (وَالثَّالِثُ تَامٌّ) بِنُونِ التَّثْنِيَةِ:

نَحْوُ: «مَنَوَانِ سَمْنًا». وَيَجُوزُ فِى بَعْضِ هٰذَيْنِ الْقِسْمَيْنِ الْاِضَافَةُ.

نَحْوُ: «رِطْلُ زَيْتٍ» وَ«مَنَوَانِ سَمْنٍ». وَلَا تَجُوزُ فِى غَيْرِهِمَا.

٤ - (وَالرَّابِعُ مِنَ الْاَشْيَاءِ الْخَمْسَةِ تَامٌّ) بِنُونِ شِبْهِ الْجَمْعِ: وَهُوَ «عِشْرُونَ» اِلٰى «تِسْعِينَ»

نَحْوُ: «عِشْرُونَ دِرْهَمًا».

٥ - (اَلْخَامِسُ مِنَ الْاَشْيَاءِ الْخَمْسَةِ تَامٌّ) بِالْاِضَافَةِ:

نَحْوُ: «مِلْؤُهُ عَسَلًا». وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُ الْاِسْمِ التَّامِّ عَلَيْهِ.

اَلتَّاسِعُ [مِنَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ:] مَعْنَى الْفِعْلِ. وَالْمُرَادُ مِنْهُ كُلُّ لَفْظٍ يُفْهَمُ مِنْهُ

مَعْنَى الْفِعْلِ.

190

[اَنْوَاعُ مَعْنَى الْفِعْلِ]

اَسْمَاءُ الْاَفْعَالِ وَهُوَ: مَا (اَىْ: اِسْمٌ) كَانَ بِمَعْنَى الْاَمْرِ اَوْ الْمَاضِى، وَيَعْمَلُ عَمَلَ مُسَمَّاهُ. وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهُ عَلَيْهِ.

اَلْاَوَّلُ: (وَهُوَ مَا كَانَ بِمَعْنَى الْاَمْرِ)

نَحْوُ: «هَا زَيْدًا» اَىْ: خُذْهُ.

وَ«رُوَيْدَ زَيْدًا» اَىْ: اَمْهِلْهُ

وَ«هَلُمَّ زَيْدًا» اَىْ: اَحْضِرْهُ.

وَ«هَاتِ شَيْئًا» اَىْ: اَعْطِهِ.

وَ«حَيَّهَلَ الثَّرِيدَ» اَىْ: اِئْتِهِ

وَ«بَلْهُ زَيْدًا» أىْ: دَعْ هُوَ

«عَلَيْكَ زَيْدًا» اَىْ: اِلْزَمْهُ.

وَ«دُونَكَ عَمْرًا» اَىْ: خُذْهُ.

وَ«تَرَاكِ زَيْدًا» اَىْ: اُتْرُكْهُ. وَغَيْرُ ذٰلِكَ.

191 وَالثَّانِى: (مِنَ الْاَسْمَآءِ الْاَفْعَالِ وَهُوَ مَا كَانَ بِمَعْنَى الْمَاضِى)

نَحْوُ: «هَيْهَاتَ الْاَمْرُ» اَىْ: بَعُدَ وَ«شَتَّانَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو» اَىْ: اِفْتَرَقَا وَ«سِرْعَانَ زَيْدٌ» وَ« وَشْكَانَ عَمْرٌو» اَىْ: قَرُبَا وَغَيْرِ ذٰلِكَ.

وَمِنْهُ (اَىْ مِنْ مَعْنَى الْفِعْلِ) اَلظَّرْفُ الْمُسْتَقَرُّ وَقَدْ مَرَّ تَفْسِيرُهُ: وَهُوَ لَا يَعْمَلُ فِى الْمَفْعُولِ بِهٖ بِالْاِتِّفَاقِ وَلَا فِى الْفَاعِلِ الظَّاهِرِ اِلَّا بِشَرْطِ الْاِعْتِمَادِ عَلٰى:

١ - مَا ذُكِرَ

٢ - اَوْ الْمَوْصُولِ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ فِى الدَّارِ اَبُوهُ» وَ«مَا فِى الدَّارِ اَحَدٌ» وَ«جَاءَنِى الَّذِى فِى الدَّارِ اَبُوهُ».

وَيَجُوزُ كَوْنُ الظَّرْفِ خَبَرًا مُقَدَّمًا. وَاِذَا لَمْ يَرْفَعْ (اَىِ الظَّرْفُ الْمُسْتَقَرُّ) ظَاهِرًا فَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ مُنْتَقِلٌ مِنْ مُتَعَلَّقِهِ الْمَحْذُوفِ. وَيَعْمَلُ فِى غَيْرِهِمَا (اَىِ: الْمَفْعُولِ بِهٖ وَالْفَاعِلِ) كَالْحَالِ وَالظَّرْفِ بِلَا شَرْطٍ.

وَمِنْهُ (اَىْ مِنْ مَعْنَى الْفِعْلِ) [اَلثَّالِثُ اَلْاِسْمُ] الْمَنْسُوبُ: فَاِنَّهُ يَعْمَلُ كَعَمَلِ اسْمِ الْمَفْعُولِ.

نَحْوُ: «مَرَرْتُ بِرَجُلٍ هَاشِمِيٍّ اَخُوهُ».

وَيُشْتَرَطُ فِى عَمَلِهِ (اَىْ عَمَلِ اسْمِ الْمَنْسُوبِ) مَا يَشْتَرَطُ فِيهِ (اَىْ فِى عَمَلِ اسْمِ الْمَفْعُولِ).

192

وَمِنْهُ [اَلرَّابِعُ] اَلْاِسْمُ الْمُسْتَعَارُ:

نَحْوُ: «اَسَدٍ» فِى قَوْلِكَ: «مَرَرْتُ بِرَجُلٍ اَسَدٍ غُلَامُهُ وَاَسَدٍ عَلَىَّ» اَىْ: مُجْتَرِئٌ.

فَلِذَا (اَىْ: لِاَجْلِ اَنَّ الْاَسَدَ بِمَعْنَى الْمُجْتَرِءِ) عَمِلَ عَمَلَهُ.

وَ مِنْهُ [اَلْخَامِسُ] كُلُّ اسْمٍ يُفْهَمُ مِنْهُ مَعْنَى الصِّفَةِ.

نَحْوُ: لَفْظَةُ «اللّٰهِ» فِى قَوْلِهِ تَعَالٰى: «هُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ» اِىْ: الْمَعْبُودُ فِيهَا.

وَمِنْهُ [اَلسَّادِسُ] سَائِرَ مَعْنَى الْفِعْلِ:

١ -كَاسْمِ الْاِشَارَةِ.

٢ - وَ«لَيْتَ».

٣ - وَ«لَعَلَّ».

٤ - وَ«حَرْفُ النِّدَاءِ»

٥ - وَ«التَّشْبِيهِ».

٦ - وَ«التَّنْبِيهِ».

٧ - وَ« حَرْفُ النَّفْيِ» وَغَيْرُهَا.

فَهٰذِهِ تَعْمَلُ فِی غَیْرِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ مِنْ مَعْمُولَاتِ الْفِعْلِ: کَالْحَالِ وَالظَّرْفِ.

193

اَلضَّرْبُ الثَّانِی: الْعَامِلُ الْمَعْنَوِیُّ.

اَلْعَامِلُ الْمَعْنَوِیُّ: مَا لَا یَکُون لِلِّسَانِ فِیهِ حَظٌّ وَاِنَّمَا هُوَ مَعْنَی یُعْرَفُ بِالْقَلْبِ (اَیْ: بِالْعَقْلِ).

وَهُوَ اثْنَانِ:

اَلْاَوَّلُ: رَافِعُ الْمُبْتَدَاِ وَالْخَبَرِ: وَهُوَ التَّجْرِیدُ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِیَّةِ لِاَجْلِ الْاِسْنَادِ (اَیْ: لِاَجْلِ اِسْنَادِ شَیْءٍ اِلٰی شَیْءٍ، وَالشَّیْءُ الْاَوَّلُ: الْخَبَرُ، وَالثَّانِی: الْمُبْتَدَاُ)

نَحْوُ: «زَیْدٌ قَائِمٌ»

وَالثَّانِی: رَافِعُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعُ: وَهُوَ وُقُوعُهُ بِنَفْسِهِ (اَیْ: لَا وُقُوعُ الْمُضَارِعِ بِالنَّصِبِ وَالْجَزْمِ) مَوْقِعَ الْاِسْمِ.

نَحْوُ: «یَضْرِبُ» فَیَضْرِبُ وَاقِعٌ مَوْقِعَ «ضَارِبٌ».

وَذٰلِكَ الْوُقُعُ اِنَّمَا یَکُونُ اِذَا تَجَرَّدَ عَنِ النَّوَاصِبِ وَالْجَوَازِمِ. فَمَجْمُوعُ مَا ذَکَرْنَا مِنْ الْعَوَامِلِ سِتُّونَ.

اَلْبَابُ الثَّانِی: فِی الْمَعْمُولِ

اِعْلَمْ اَوَّلًا اَنَّ الْاَلْفَاظَ الْمَوْضُوعَةَ اِذَا لَمْ تَقَعْ فِى التَّرْكِيبِ لَمْ تَكُنْ مَعْمُولَةً كَمَا لَا تَكُونُ عَامِلَةً. وَاِنْ وَقَعَتْ فِيهِ، فَهِىَ عَلَى ثَلَاثَةِ اَقْسَامٍ.

194

اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ: مَا (اَىْ: لَفْظٌ مُرَكَّبٌ) لَا يَكُونُ مَعْمُولًا اَصْلًا.

وَهُوَ اِثْنَانِ:

اَلْاَوَّلُ: اَلْحَرْفُ مُطْلَقًا.

اَلثَّانِى: اَلْاَمْرُ بِغَيْرِ اللَّامِ عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ. فَاِنَّهُ لَمَّا حُذِفَ عَنْهُ حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ الَّتِى بِسَبَبِهَا صَارَ

اَلْمُضَارِعُ مُشَابِهًا لِلْاِسْمِ فَاُعْرِبَ (اَىِ اَلْمُضَارِعُ) وَعُمِلَ فِيهِ، خَرَجَ عَنِ الْمُشَابَهَةِ فَعَادَ اِلَى اَصْلِهِ وَهُوَ الْبِنَاءُ.

وَقَالَ الْكُوفِيُّونَ: هُوَ مُعْرَبٌ مَجْزُومٌ بِلَامٍ مُقَدَّرَةٍ.

اَلْقِسْمُ الثَّانِى: مَا (اَىْ لَفْظٌ مُرَكَّبٌ) يَكُونُ مَعْمُولًا دَائِمًا

وَهُوَ اثْنَانِ اَيْضًا:

اَلْاَوَّلُ: الْاِسْمُ مُطْلَقًا.

١ -حَتّٰى حُكِمَ عَلٰى اَسْمَاءِ الْاَفْعَالِ بِاَنَّهَا مَرْفُوعَةُ الْمَحَلِّ عَلَى الْاِبْتِدَاءِ وَاَنَّ فَاعِلَهَا سَادٌّ مَسَدَّ الْخَبَرِ.

195

٢ - اَوْ (حُكِمَ بِاَنَّهَا) مَنْصُوبَةُ الْمَحَلِّ عَلَى الْمَصْدَرِيَّةِ.

وَاِنْ قَالَ بَعْضُهُمْ: لَا مَحَلَّ لَهَا (لِاَسْمَاءِ الْاَفْعَالِ) مِنَ الْاِعْرابِ لِكَوْنِهَا بِمَعْنَى الْفِعْلِ. وَحُكِمَ عَلٰى ضَمِيرِ الْفَصْلِ.

نَحْوُ: «كَانَ زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ» وَحُكِمَ بِالْحَرْفِيَّةِ خِلَافًا

لِبَعْضِهِمْ يَقُولُ: اِنَّهُ اسْمٌ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الاِعْرَابِ.

وَاَمَّااللَّامُ الدَّاخِلَةُ عَلَى اللصِّفَاتِ،

فَقَالَ بَعْضُهُمْ: اِنَّهَا حَرْفٌ كَغَيْرِهَا، وَقَالَ اَكْثَرُهُمْ: هِيَ اسْمٌ مَوْصُولٍ بِمَعْنَى «الَّذِى» اَوْ «الَّتِى»، اُعْطِيَ اِعْرابُهَا لِمَا بَعْدَهَا لِمَا انْتَقَلَ مِنَ الْفِعْلِيَّةِ اِلَى الْاِسْمِيَّةِ.

فَاَصْلُ «جَاءَنِى الضَّارِبُ زَيْدًا» «جَاءَنِى الَّذِى ضَرَبَ زَيْدًا» فَالْاَوَّلُ (اَيِ الَّذِى) مَعْمُولٌ وَالثَّانِى (اَىْ ضَرَبَ) غَيْرُ مَعْمُولٍ.

فَلَمَّا غُيِّرَ هٰذَا الْكَلَامُ، صَارَ الْاَ وَّلُ (وَهُوَ الَّذِى) فِى صُورَةِ الْحَرْفِ وَالثَّانِى فِى صُورَةَ الْاِسْمِ فَانْعَكَسَ الْحُكْمُ تَرْجِيحًا لِجَانِبِ اللَّفْظِ عَلٰى جَانِبِ الْمَعْنٰى فِى الْاِعْرَابِ الَّذِى هُوَ حُكْمٌ لَفْظِيٌّ.

وَالثَّانِى (اَلَّذِى يَكُونُ مَعْمُولًا دَائِمًا): اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ.

وَالْقِسْمُ الثَّالِثُ: (مِنَ الْاَقْسَامِ الثَّلَاثَةِ لِلْاَلْفَاظِ وَاقِعَةٍ فِى التَّرْكِيبِ) مَا (اَىْ لَفْظٌ مُرَكَّبٌ) كَانَ الْاَصْلُ فِيهِ اَنْ لَا يَكُونَ مَعْمُولًا، لَكِنْ قَدْ يَقَعُ مَوضِعَ الْقِسْمِ الثَّانِى فَيَكُونُ مَعْمُولًا وَهُوَ اثْنَانِ اَيْضًا: 195

اَلْاَوَّلُ: اَلْمَاضِى. فَاِنَّهُ اِذَا وَقَعَ بَعْدَ «اَنْ» اَلْمَصْدَرِيَّةِ يُحْكَمُ عَلٰى مَحَلِّهِ بِالنَّصْبِ. وَاِذَا وَقَعَ بَعْدَ الْجَازِمِ شَرْطًا اَوْ جَزَاءً، يُحْكَمُ عَلٰى مَحَلِّهِ بِالْجَزْمِ لِظُهُورِ ذٰلِكَ الْاِعْرابِ فِى الْمَعْطُوفِ.

نَحْوُ: «اَعْجَبَنِى اَنْ ضَرَبْتَ وَتَقْتُلَ» وَ «اِنْ ضَرَبْتَ وَتَقْتُلْ، ضَرَبْتُكَ وَاقْتُلْ». وَفِى غَيْرِ هٰذَيْنِ الْمَوضِعَيْنِ (وَهُمَا وُقُوعُ الْمَاضِى بَعْدَ عَنِ الْمَصْدَرِيَّةِ وَبَعْدَ الْجَازِمِ) لَا يَكُونُ الْمَاضِى مَعْمُولًا.

اَلثَّانِى: اَلْجُمْلَةُ. وَهِىَ عَلٰى قِسْمَيْنِ:

١ - فِعْلِيَّةٌ وَهِىَ: الْمُرَكَّبَةُ مِنَ الْفِعْلِ (لَفْظًا اَوْ مَعْنًى) وَفَاعِلِهِ.

نَحْوُ: «ضَرَبَ زَيْدٌ» وَ«اِنْ تُكْرِمْنِى اُكْرِمْكَ» وَ«هَيْهَاتَ زَيْدٌ» وَ«اَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ؟» وَ«اَفِى الدَّارِ زَيْدٌ؟».

٢ - وَاِسْمِيَّةٍ: وَهِىَ: الْمُرَكَّبَةُ: مِنَ الْمُبْتَدَاِ وَالْخَبَرِ اَوْ مِنِ اسْمِ الْحَرْفِ الْعَامِلِ وَخَبَرِهِ.

197

نَحْوُ: «زَيْدٌ قَائِمٌ».

أ - فَاِنْ اُرِيدَ بِالْجُمْلَةِ لَفْظُهَا، فَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ اِعْرَابٍ لِكَوْنِهِ فِى حُكْمِ الْاِسْمِ الْمُفْرَدِ. حَتّٰى يَجُوزُ وُقُعُهَا فِى كُلِّ مَاوَقَعَ فِيهِ فَتَقَعُ (اَيِ الْجُمْلَةُ الَّتِى اُرِيدَ بِهَا لَفْظُهَا) مُبْتَدَأً وَفَاعِلًا وَ غَيْرِ ذٰلِكَ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ قَائِمٌ» جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ اَىْ: هٰذَا اللَّفْظُ جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ.

وَمِنَ الْجُمْلَةِ الَّتِى اُرِيدَ لَفْظُهَا، مَقُولُ الْقَوْلِ

نَحْوُ: قَوْلِهِ تَعَالٰى: « وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا..».

ب - وَكَذَا اِنْ اُرِيدَ بِهَا مَعْنًى مَصْدَرِيٌّ،

١ - اِمَّا بِوَاسِطَةِ «اَنَّ» اَوْ«اَنْ» اَوْ«مَا» اَلْمَصْدَرِيَّتَيْنِ كَقَوْلِكَ: «بَلَغَنِى اَنَّكَ قَائِمٌ»، وَكَقَوْلِهِ تَعَالٰى: « وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ...».

٢ - اَوْ بِغَيْرِهَا (أَىْ بِلَا وَاسِطَةِ هٰذِهِ الثَّلَا ثَةِ)

نَحْوُ: اَلْجُمْلَةُ الَّتِى اُضِيفَ اِلَيْهَا، كَقَوْلِهِ تَعَالٰى: «يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ...»

اَىْ: «يَوْمَ يَنْفَعُ صِدْقُ الصَّادِقِينَ ...» اَىْ: «يَوْمَ نَفْعِ صِدْقِ الصَّادِقِينَ»

وَنَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالٰى: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ...»

اَىْ: اِنْذَارُكَ وَعَدَمُ اِنْذَارِكَ،

وَنَحْوُ: «تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِيِّ خَيْرٌ مِنْ اَنْ تَرَاهُ» اَىْ: سَمَاعُكَ. وَهٰذَا الْاَخِيرُ

مَقْصُورٌ عَلَى السَمَاعِ. وَفِى غَيْرِ هٰذَيْنِ الْمَوْضِعَيْنِ لَا يَكُونُ لَهُ اِعْرَابٌ اِلَّا اَنْ تَقَعَ خَبَرًا لِمُبْتَدَاٍ

199

نَحْوُ: «زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ» اَوْ (اَنْ تَقَعَ خَبَرًا) لِبَابِ «اِنَّ».

نَحْوُ: «اِنَّ زَيْدًا قَامَ اَبُوهُ». فَتَكُونُ (الْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ خَبَرًا لَهُمَا)مَرْفُوعَةَ الْمَحَلِّ.

اَوْ (تَقَعُ ذٰلك الْجُمْلَةُ خَبَرًا) لِبَابِ «كَانَ».

نَحْوُ: «كَانَ زَيْدٌ اَبُوهُ عَالِمٌ»

اَوْ (تَقَعُ ذٰلِكَ الْجُمْلَةُ خَبَرًا) لِبَابِ «كَادَ».

نَحْوُ: «كَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ» اَوْ تَقَعُ مَفْعُولًا ثَانِيًا لِبَابِ «عَلِمَ»

نَحْوُ: «عَلِمَ زَيْدٌ عَمْرًا اَبُوهُ قَائِمٌ» اَوْ تَقَعُ مَفْعُلًا ثَالِثًا لِبَابِ «اَعْلَمَ».

نَحْوُ: «اَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا اَبُوهُ قَائِمٌ» اَوْ مُعَلَّقًا عَنْهَا. (اَيِ الْجُمْلَةِ)

نَحْوُ: «عَلِمْتُ اَ قَائِمٌ زَيْدٌ». اَوْ تَقَعُ حَالًا.

نَحْوُ: جَاءَنِى زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ». فَتَكُونُ (الْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ فِى هٰذَا الْمَوْضِعِ)

مَنْصُوبَةُ الْمَحَلِّ. اَوْ تَقَعُ جَوَابًا لِشَرطٍ جَازِمٍ بَعْدَ الْفَاءِ اَوْ بَعَدَ «اِذَا».

نَحْوُ: «اِنْ تُكْرِمْنِى فَاَنَتَ مُكْرَمٌ» فَتَكُونُ (الْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ بَعْدَهُمَا جَوَابًا لِشَرْطٍ جَازِمٍ) مَجْزُومَةَ الْمَحَلِّ. اَوْ تَقَعُ صِفَةً لِنَكِرَةٍ.

200

نَحْوُ: «جَاءَنِى رَجُلٌ اَبُوهُ قَائِمٌ» اَوْ تَقَعُ الْجُمْلَةُ مَعْطُوفَةً عَلٰى مُفْرَدٍ

نَحْوُ: «زَيْدٌ ضَارِبٌ وَيَقْتُلُ» اَوْ تَقَعُ جُمْلَةً لَهَا مَحَلٌّ مِنَ الْاِعْرَابِ

نَحْوُ: «زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ وَابْنُهُ قَاعِدٌ». اَوْ تَقَعُ بَدَلًا مِنْ اَحَدِهِمَا

(اَىِ الْمُفْرَدِ وَالْجُمْلَةِ الَّتِى لَهَا مَحَلٌّ مِنَ الاِعْرَابِ) اَوْ تَأْكِيدًا لِلثَّانِيَةِ اَوْبَيَانًا لَهَا عَلٰى رَاَيٍ فَيَكُونُ اِعْرَابُهَا عَلٰى حَسَبِ اِعْرَابِ الْمَتْبُوعِ.

فَظَهَرَ مِنْ هٰذِهِ الْجُمْلَةِ اَنَّ الْجُمْلَةَ قِسْمَانِ:

أ – قِسْمٌ فِى تَأْوِيلِ الْمُفْرَدِ فَيَكُونُ لَهُ اِعْرَابٌ فِى كُلِّ مَوْضَعٍ وَذٰلِكَ (اَىْ هٰذَا الْقِسْمُ الَّذِى فِى تَأْوِيلِ الْمُفْرَدِ)

اَيْضًا قِسْمَانِ:

اَلْاَوَّلُ: مَا اُرِيدَ بِهِ لَفْظُهُ

وَالثَّانِى: مَا اُرِيدَ بِهِ مَعْنًى مَصْدَرِىٌّ.

ب – وَقِسْمٌ مِنَ الْجُمْلَةِ لَا يَكُونُ فِى تَاوِيلِ الْمُفْرَدِ، فَلَا تَكُونُ مَعْمُولَةً اِلَّا فِى خَمْسَةِ مَوَاضِعَ:

اَلْاَوَّلُ: خَبَرٌ،

وَالثَّانِى: مَفْعُولٌ، وَالثَّالِثُ: جَوَابُ شَرْطٍ جَازِمٍ مَعَ «الْفَاءِ» اَوْ «اِذَا»، وَالرَّابِعُ: حَالٌ،

201

وَالْخَامِسُ: تَابِعٌ.

[اَقْسَامُ الْمَعْمُولِ]

ثُمَّ الْمَعْمُولُ عَلٰى نَوْعَيْنِ:

أ - مَعْمُولٌ بِالْاَصَالَةِ

ب - مَعْمُولٌ بِالتَّبَعِيَّةِ.

اَلْاَوَّلُ اَرْبَعَةُ اَقْسَامٍ: مَرْفُوعٌ وَمَنْصُوبٌ وَمَجْرُورٌ وَمَجْزُومٌ.

اَمَّا الْمَرْفُوعُ فَتِسْعَةٌ:

اَلْاَوَّلُ الْفَاعِلُ: وَهُوَ مَا اُسْنِدَ اِلَيْهِ الْفِعْلُ التَّامُّ الْمَعْلُومُ اَوْ مَا بِمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: «ضَرَبَ زَيْدٌ» (هٰذَا مِثَالٌ لِمَا اُسْنِدَ اِلَيْهِ الْفِعْلُ التَّامُّ الْمَعْلُومُ) «وَاَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ؟» (هٰذَا مِثَالٌ لِمَا اُسْنِدَ اِلَيْهِ مَا بِمَعْنَاهُ فِعْلُ التَّامِّ نِسْبَةً تَامَّةً) «وَهَيْهَاتَ زَيْدٌ»)- هٰذَا مِثَالٌ لِمَا اُسْنِدَ اِلٰى مَا بِمَعْنَاهُ مِنْ اِسْمِ فِعْلٍ اِسْنَادًا تَامًّا) -

وَلثَّانِى نَائِبُ الْفَاعِلِ: وَهُوَ مَا اُسْنِدَ اِلَيْهِ الْفِعْلُ التَّامُّ الْمَجْهُولُ اَوْ مَا بِمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: «ضُرِبَ زَيْدٌ» وَ«اَمَضْرُوبٌ الزَّيْدَانِ ؟».

[بَعْضُ اَحْكَامِ الْفَاعِلِ وَنَائِبِهٖ]

(أ) – وَلَا يَكُونَانِ (اَيِ الْفَاعِلُ وَنَائِبُهُ) اِلَّا اِسْمَيْنِ اَوْ فِى تَاْوِيلِهٖ غَيْرَ اَنَّ النَّائِبَ قَدْ يَكُونُ جَارًّا اَوْ مَجْرُورًا.

202

نَحْوُ: «مُرَّ بِزَيْدٍ» فَيَجِب اِفْرَادُ عَامِلِه وَتَذْكِيرُهُ

(ب)- وَ لَا يَجُوزُ تَقْدِيمُهُمَا)اَيِ الْفَاعِلِ وَنَائِبِه(عَلٰى عَامِلِهِمَا.

(ج) - وَلَا حَذْفُهُمَا مَعًا اِلَّا مِنَ الْمَصْدَرِ. وَقَدْ مَرَّ فِى الْعَامِلِ الْقِيَاسِيِّ.

[اَقْسَامِ اِسْمُ الْفَاعِلِ وَنَائِبِه بِاعْتِبَارِ كَوْنِهِمَا مُضْمَرًا اَوْ مُظْهَرًا]

يَنْقَسِمُ كُلٌّ مِنْ اِسْمُ الْفِاعِلِ وَنَائِبِه اِلٰى قِسْمَيْنِ: مُضْمَراً وَمُظْهَرًا.

اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ: الْمُضْمَرُ والْمُضْمَرُ اَيْضًا يَنْقَسِمُ عَلٰى قِسْمَيْنِ: مُسْتَتِرٌ وَبَارِزٌ.

وَالْمُسْتَتَرُ اَيْضًا يَنْقَسِمُ عَلٰى قِسْمَيْنِ:

(أ) - وَاجِبُ الْاِسْتِتَارِ بِحَيْثُ لَا يَجُوزُ اِبْرَازُهُ، وَلَا يُسْنَدُ عَامِلُهُ اِلَّا اِلَيْه.

(ب) - وَجَائِزُ الْاِسْتِتَارِ بِحَيْثُ يُسْنَدُ عَامِلُهُ تَارَةً اِلَيْه وَتَارَةً اِلٰى اِسْمٍ ظَاهِرٍ.

وَالْاَوَّلُ: اَلْفَاعِلُ الْمُضْمَرُ الْوَاجِبُ الْاِسْتِتَارِ

يَكُونُ فِى الْاَحْوَالِ التَّالِيَةِ:

(١) - فِى الْمُتَكَلِّمِيْنَ وَ الْمُخَاطَبِ الْمُفْرَدِ الْمُذَكَّرِ مِنْ غَيْرِ الْمَاضِى.

نَحْوُ: «اَضْرِبُ» وَ«نَضْرِبُ» وَ«تَضْرِبُ».

(٢) - وَ فِى اِسْمِ فِعْلِ الْاَمْرِ.

نَحْوُ: «نَزَالِ» وَ« صَهْ» وَ«مَهْ».

(٣) - وَ فِى «اَفْعَلَ» التَّفْضِيْلِ فِى غَيْرِ مَسْاَلَةِ «الْكُحْلِ» نَحْوُ: «زَيْدٌ اَفْضَلَ مِنْ عَمْرٍو»

203

(٤) - وَ فِی اسْمِ الْفَاعِلِ وَاسْمِ الْمَفْعُولِ وَمَا كَانَ بِمَعْنَاهُمَا.

(٥) - وَ فِی الصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ وَالظَّرْفِ الْمُسْتَقَرِّ اِذَا لَمْ يُوجَدْ شَرْطُ عَمَلِهِنَّ فِی الْفَاعِلِ الظَّاهِرِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی ضَارِبٌ» اَوْ«مَضْرُو بٌ» اَوْ«اَسَدٌ نَاطِقٌ» اَوْ «هَا شِمِیٌّ» اَوْ« حَسَنٌ » وَ نَحْوُ « فِی الدَّارِ زَيْدٌ».

(٦) – وَ)يَكُونُ الْوَاجِبَ الْاِسْتِتَارِ(فِی تَثْنِيَتَیْ اِسْمِ الْفَاعِلِ وَاسْمِ الْمَفْعُولِ وَجَمْعِهِمَا السَّالِمِ مُطْلَقًا.

نَحْوُ: «جَاءَنِی رَجُلَانِ ضَارِبَانِ» اَوْ«.. مَضْرُ بَانِ» اَوْ«..رِجَالٌ ضَارِبُونَ» اَوْ«.. مَضْرُبُونَ».

(٧) - وَ فِی «عَدَا» وَ«خَلَا» فِعْلَيْنِ وَ«مَا عَدَا» وَ«مَا خَلَا» وَ«لَيْسَ» وَ«لَا يَكُونُ» فِی بَابِ الْاِسْتِثْنَاءِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی الْقَوْمُ عَدَا زَيْدًا» اَوْ«.. لَيْسَ زَيْدًا» اَوْ«.. لَا يَكُونُ زَيْدًا».

وَ الثَّانِی: الْفَاعِلُ الْمُضْمَرُ الْجَائِزُ الْاِسْتِتَارُ.

وَهُوَ يَكُونُ:

(١) - فِی الْغَائِبِ الْمُفْرَدِ وَالْغَائِبَةِ الْمُفْرَدَةِ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ ضَرَبَ» اَوْ«.. يَضْرِبُ» اَوْ«.. لِيَضْرِبْ» اَوْ« لَايَضْرِبْ» وَ«هِنْدٌ ضَرَبَتْ» اَوْ».. تَضْرِبُ» اَوْ«..لِتَضْرِبْ» اَوْ«..لَا تَضْرِبْ» وَيُقَالُ: «ضَرَبَ زَيْدٌ» وَكَذٰا

206

الْبَوَا قِى، فَلَا يَسْتَتِرُ فِيهِ ضَمِيْرٌ.

(٢) – وَ (يَجُوزُ اِسْتِتَارُ الْفَاعِلِ) فِى شِبْهِ الْفِعْلِ مِمَّا ذُكِرَ ،اِذَا وُجِدَ شَرْطُ عَمَلِهِ غَيْرَ: التَّثْنِيَةِ وَالْجَمْعِ الْمَذْكُورِين.

نَحْوُ: «زَيْدٌ ضَارِبٌ» اَوْ «.. مَضْرُوبٌ» اَوْ«.. اَسَدٌ نَاطِقٌ» اَوْ«هَاشِمِيٌّ» اَوْ «..حَسَنٌ» اَوْ«.. فِى الدَّارِ» وَيُقَالُ: «زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ» وَكَذَا الْبَوَاقِى فَلَا يَسْتَتِرُ.

[اَلْفَاعِلُ الْمُضْمَرُ البَارِزُ الْمُتَّصِلُ]

وَ اَمَّا الْبَارِزُ الْمُتَّصِلُ فَفِى:

(أ)- تَثَانِى الْاَفْعَالِ وَهُوَ الْاَلِفُ.

نَحْوُ: «ضَرَبَا» وَ«ضَرَبَتَا» وَ«ضَرَبْتُمَا» وَ«يَضْرِبَانِ» وَ«تَضْرِبَانِ» وَ«لِيَضْرِبَا» وَ«لِتَضْرِبَا» و«اضْرِبَا» وَ«لَا يَضْرِبَا» وَ«لَا تَضْرِبَا».

(ب) - وَجَمْعِ الْفِعْلِ الْمُذَكَّرَ وَهُوَ الْوَاوُ.

نَحْوُ: «ضَرَبُوا» وَ«ضَرَبْتُمْ» اِذْ اَصْلُهُ «ضَرَبْتُمُوا»، وَ«يَضْرِبُونَ» وَ«تَضْرِبُونَ» وَ«لِيَضْرِبُوا».

وَ«يَضْرِبُونَ» وَ«تَضْرِبُونَ» وَ«لِيَضْرِبُوا

207

(ج) - وَجَمْعِ الْفِعْلِ الْمُؤَنَّثِ وَهُوَ فِى النُّونِ.

نَحْوُ: «ضَرَبْنَ» وَ«ضَرَبْتُنَّ» وَ«يَضْرِبْنَ» وَ«تَضْرِبْنَ» وَ«لِيَضْرِبْنَ» وَ«اضْرِبْنَ» وَ«لَا يَضْرِبْنَ» وَ«لَا تَضْرِبْنَ».

(ت) - والفِعْلُ الْمُخَاطَبِ المفردِ - مُذَكَّرًا كَانَ اَوْ مُؤَنَّثًا - الْمُتَكَلِّمُ وَحْدَهُ فِى الْمَاضى هُوَ التَّاءُ.

نَحْوُ: « ضَرَبْتُ» وَ« ضَرَبْتَ» وَ«ضَرَبْتِ» - بِتَحْرِيكِ التَّاءِ.

د - وَ الْمُتَكَلِّمِ فِى مَعَهُ غَيْرَهُ الْمَاضِى وَهُوَ «نَا».

نَحْوُ: «ضَرَبْنَا».

- وَفِى الْفِعْلِ الْمُخَاطَبَةِ الْمُفْرَدَةِ فِى غَيْ وَجَعْلِهِ غائِبًا رِ الْمَاضِى وَهُوَ الْيَاءُ.

نَحْوُ: «تَضْرِبِينَ» وَ«اضْرِبِى» وَ«لَا تَضْرِبِى».

[اَلْقِسْمُ الثَّانِى: اَلْفَاعِلُ الْمُظْهَرُ،] اَمَّا الْمُظْهَرُ فَظَاهِرٌ.

(١) - وَاِذَا اُسْنِدَ اِلَيْهِ العَامِلُ يَجِبُ: اِفْرَادُهُ وَغَيْبَتُهُ وَلَوْ كَانَ مُثَنًّا اَوْ مَجْمُوعًا.

207

نَحْوُ: «ضَرَبَ الزَّيْدَانِ». وَالزَّيْدُونَ

وَاِنْ كَانَ مُؤَنَّثًا حَقِيقِيًّا مِنَ الْاٰدَمِيِّينَ مُفْرَدًا اَوْ مُثَنًّى مُتَّصِلًا بِعَامِلِهِ يَجِبُ تَأْنِيثُهُ اِنْ كَانَ مُتَصَرِّفًا.

نَحْوُ: «ضَرَبَتْ هِنْدٌ» اَوْ».. الْهِنْدَانِ» وَ«زَيْدٌ ضَارِبَةٌ جَارِيَتُهُ».

(٢) - وَكَذَا اِذَا اُسْنِدَ اِلٰى ضَمِيرِ الْمُؤَنَّثِ غَيْرَ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ الْمُكَسَّرِ الْعَا قِلِ.

نَحْوُ: «هِنْدٌ ضَرَبَتْ» اَوْ»..ضَارِبَةٌ» وَ«الشَّمْسُ طَلَعَتْ» اَوْ».. طَالِعَةٌ».

(ج) - وَفِى غَيْرِهِمَا يَجُوزُ تَأْنِيثُ عَامِلِهِ وَتِذْكِيرُهُ - اِنْ كَانَ مُؤَنَّثًا.

نَحْوُ: «طَلَعَتْ اَوْطَلَعَ الشَّمْسُ» وَنَحْوُ: «سَارَتْ اَوْسَارَ النَّاقَةُ»، وَنَحْوُ: «جَاءَتْ اَوْجَاءَ الْمُؤْمِناتُ»، وَنَحْوُ: «جَاءَتْ اَوْجَاءَ الْقَاضِىَ الْيَوْمَ امْرَاَةٌ»، وَ«الرِّجَالُ جَاءَتْ اَوْ جَاؤُا» وَ«جَاءَتْ اَوْ جَاءَ الرِّجَالُ».

[مَبْحَثُ التَّأْنِيثِ]

[يَنْقَسِمُ الْمُؤَنَّثُ اِلٰى قِسْمَيْنِ حَقِيقِيٌّ وَلَفْظِيٌّ]

(أ)- [اَلتَّنِيثُ الَّفْظِى]: وَالْمُؤَنَّثُ مَا فِيهِ عَلَامَةُ التَّأْنِيثِ لَفْظًا اَوْ تَقْدِيرًا وَهِىَ:

(١) - التَاءُ الْمَوْقُوفُ عَلَيْهَا هَاءٌ لَفْظًا.

نَحْوُ: «ظُلْمَةٌ» [لَفْظًا وَتَقْدِيرًا].

نَحْوُ: « شَمْسٌ».[تَقْدِيرًا]

208

(٢) - وَالْاَلِفُ الْمَقْصُورَةُ.)اَىْ هِىَ عَلَامَةُ التَّاْنِيثِ

نَحْوُ: «حُبْلٰى» وَ«دَعْوٰى».

(٣)-وَالْاَلِفُ الْمَمْدُودَةُ، نَحْوُ«حَمْرَاءَ». وَهٰذَا فِى غَيْرِ «ثَلٰاثَةٍ» اِلٰى «عَشْرَةٍ» فَاِنَّ مُذَكَّرَهَا بِالتَّاءِ وَمُؤَنَّثَهَا بِحَذْفِهَا.

نَحْوُ: «ثَلاثَةُ رِجَالٍ» وَ«اَرْبَعُ نِسْوَةٍ».

وَاِذَا رُكِّبَتْ « ثَلٰا ثَةٌ» اِلٰى «تِسْعَةٍ» مَعَ «عَشَرَةٍ» اُثْبِتَتِ التَّاءُ فِى الْاَ وَّلِ فَقَطْ فِى الْمُذَكَّرِ.

نَحْوُ: « ثَلٰا ثَةُ عَشَرَ رَجُلًا» وَفِى الثَّانِى فَقَطْ فِى الْمُؤَنَّثِ.

نَحْوُ: «ثَلَاثَ عَشَرَةَ امْرَاَةً».

(ب)- وَالتَّأْنِيثُ الْحَقِيقِيُّ: مَا بِاِزَاءِهٖ ذَكَرٌ مِنَ الْحَيَوَانِ،

نَحْوُ: «امْرَاَةٍ « وَ«نَاقَةٍ».

وَلَفْظِيٌّ بِخِلٰافِهٖ

نَحْوُ: غُرْفَةٍ وَشَمْسٍ

[مَبْحَثُ الْجَمْعِ]

(أ) - وَالْجَمْعُ الْمُكَسَّرُ: مَا تَغَيَّرَ صِيغَةُ مُفْرَدِهٖ.

نَحْوُ: «رِجَالٍ».

(ب) - وَجَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ: مَا لَحِقَ آخِرَ مُفْرَدِهٖ وَاوٌ مَضْمُومٌ فِى حَالَةِ الرَّفْعِ مَا قَبْلَهَا - فِى حَالَةِ الرَّفْعِ، اَوْ يَاءٌ مَكْسُورٌ مَا قَبْلَهَا وَنُونٌ مَفْتُوحَةٌ فِى غَيْرِ الْاِضَافَةِ فَاِنَّ النُّونَ تُحْذَفُ فِيهَا.

209

نَحْوُ: «مُسْلِمُونَ» وَ«مُسْلِمِينَ».

(ت) -وَ جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمُ: مَا لَحِقَ آخِرَ مُفْرَدِهٖ اَلِفٌ وَتَاءٌ.

وَ التَّثْنِيَةُ مَا لَحِقَ آخِرَ مُفْرَدِهٖ اَلِفٌ اَوْ يَاءٌ مَفْتُوحٌ مَا قَبْلَهَا وَ نُونٌ مَاْسُورَةٌ فِى غَيْرَ اْلِاضَافَةِ وَ فِى الْاِضَافَةِ تُحْرَفُ النُّونُ نَحْوُ: «مُسْلِمَانِ»

وَ« مُسْلِمَيْنِ» وَنَحْوُ: «مُسْلِمَاتٍ».

[اِسْنَادُ الْعَامِلِ اِلَى الْجَمْعِ]

وَكُلُّ جَمْعٍ غَيْرِ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ مُؤَنَّثٌ لِكَوْنِهٖ بِمَعْنَى الْجَمَاعَةِ».

(أ)-وَاَمَّا جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ: فَيَجِبُ تَذْكِيرُ عَامِلِهٖ فَتَقُولُ: «جَاءَ الْمُسْلِمُونَ»

اَوْ «.. رَجُلٌ قَاعِدٌ نَاصِرُوهُ»

وَ اِذَا اُسْنِدَ اَلٰى ضَمِيرِهٖ يَجِبُ لِكَوْنُهُ جَمْعًا مُذَكَّرًا.

نَحْوُ: «الْمُسْلِمُونَ جَاؤُا» اَوْ «.. يَجِيؤُنَ» اَوْ «.. جَاؤُنَ».

(ب) - وَ اَمَّا جَمْعُ الْمُذَكَّرِ ا لْمُكَسَّرِ الْعَاقِلِ، اِذَا اُسْنِدَ اِلٰى ضَمِيرِهٖ فَيَجِبُ اَنْ

210

يَكُونَ عَامِلُهُ: مُفْرَدًا مُؤَنَّثًا اَوْ جَمْعًا مُذَكَّرًا.

نَحْوُ: «الرِّجَالُ جَاءَتْ» اَوْ «.. جَاؤُا» اَوْ «.. جَائِيَةٌ» اَوْ «جَاؤُنَ».

(ج) - وَغَيْرُهُمَا مِنَ الْجُمُوعِ -)اَيِ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ وَجَمْعِ الْمُذَكَّرِ الْمُكَثَّرِ) - اِذَا اُسْنِدَ اِلٰى ضَمِيرِهَا يَجِبُ اَنْ يَكُونَ عَامِلُهَا: مُفْرَدًا مُؤَنَّثًا أَوْ جَمْعًا مُؤَنَّثًا.

نَحْوُ: «الْمُسْلِمَاتُ جَاءَتْ» اَوْ «.. جِئْنَ» اَوْ «.. جَائِيَةٌ» اَوْ «.. جَائِيَاتٌ» وَ«اَلْاَشْجَارُ قُطِعَتْ» اَوْ «.. قُطِعْنَ» اَوْ «.. مَقْطُوعَةٌ» اَوْ «.. مَقْطُوعَاتٌ».

وَاَلثَّالِثُ (مِنَ التِّسْعَةِ) [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ]: الْمُبْتَدَاُ

وَهُوَ نَوْعَانِ:

اَلْاَوَّلُ: الْاِسْمُ اَوِ الْمُؤَوَّلُ بِهِ الْمُسْنَدُ اِلَيْهِ الْمُجَرَّدُ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ قَائِمٌ» وَ«حَقٌّ اَنَّكَ قَائِمٌ». وَلَا بُدَّ) اَيِ النَّوْعِ الْاَوَّلِ) لَهُ مِنْ خَبَرٍ.

وَالثَّانِى: (مِنْ نَوْعِ الْمُبْتَدَا) الصِّفَةُ الْوَاقِعَةُ بَعْدَ كَلِمَةِ الْاِسْتِفْهَامِ اَوِ النَّفْيِ رَافِعَةً لِظَاهِرٍ

نَحْوُ: «اَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ ؟» وَ«مَا قَائِمٌ الزَّيْدَانِ». وَلَا خَبَرَ لِهٰذَا الْمُبْتَدَا لِكَوْنِهِ بِمَعْنَى الْفِعْلِ بَلْ فَاعِلُهُ سَادٌّ مَسَدَّ الْخَبَرِ. وَلَا يَجُوزُ تَعَدُّدُ الْمُبْتَدَا. وَالْاَصْلُ تَقْدِيمُهُ. وَشَرْطُهُ اَنْ يَكُونَ مَعْرِفَةً اَوْ نَكْرَةً مُخَصَّصَةً، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالٰى: «وَلَعَبْدٌ

212 مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ». وَيَجُوزُ حَذْفُهُ (اِيِ الْمُبْتَدَا) عِنْدَ قِيَامِ الْقَرِينَةِ.

نَحْوُ: « زَيْدٌ» فِى جَوَابِ: «مَنِ الْقَائِمُ ؟» اَيِ: الْقَائِمُ زَيْدٌ.

وَ الرَّابِعُ]مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ [خَبَرُ الْمُبْتَدِا وَهُوَ: الْمُجَرَّدُ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ الْمُسْنَدِ بِهِ غَيْرَ الْفِعْلَ وَمَعْنَاهُ.

نَحْوُ: «قَائِمٌ» فِى «زَيْدٌ قَائِمٌ». وَيَجُوزُ تَعَدُّدُهُ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ قَائِمٌ قَاعِدٌ».

وَقَدْ يكُونُ)اَلْخَبَرُ) جُمْلَةً اِسْمِيَّةً اَوْ فِعْلِيَّةً فَلَا بُدَ مِنْ عَائِدٍ اِلَى الْمُبْتَدَا اِنْ لَمْ تَكُنْ)اَلْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ) خَبَرًا عَنْ ضَمِيرِ الشَّأْنِ.

نَحْوُ:«زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ» اَوْ«..قَامَ اَبُوهُ». وَيَجُوزُ حَذْفُهُ-(اَىْ حَرْفُ الْعَائِدِ)-لِقَرِينَةٍ.

نَحْوُ: «اِلْبُرُّ الْكُرُّ بِسِتِّينَ» اَىْ: مِنْهُ.

وَاَصْلُهُ - (اَيِ الْخَبرِ) - اَنْ يَكُونَ نَكْرةً. وَقَدْ يَكُونُ مَعْرِفَةً.

نَحْوُ: «اَللّٰهُ اِلٰهُنَا». وَيَجُوزُ حَذْفُهُ عِنْدَ قَرِينَةٍ

نَحْوُ: « زَيْدٌ» لِمَنْ قَالَ: « اَ زَيْدٌ قَائِمٌ اَمْ عَمْرٌو ؟».

[دُخُولُ الْفَاءُ فِى الْخَبَرِ]

(أ)- وَ اِنْ كَانَ الْمُبْتَدَاُ بَعْدَ «اَمَّا» وَجَبَ دُخُولُ الْفَاءُ فِى خَبَرِهِ.

213

نَحْوُ: «اَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ» اِلَّا:

(١)- لِضَرُورَةِ الشِّعْرِ كَقَوْلِ الشَّاعِرِ: «اَمَّا الْقِتَالُ لَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ»

(٢)- اَوْ لِاِضْمَارِ الْقَوْلِ كَقَوْلِهٖ تَعَالٰى: «فَاَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ اَكَفَرْتُمْ...»

اَىْ: فَيُقَالُ لَهُمْ: اَكَفَرْتُمْ.

(ب) - وَاِنْ كَانَ - (الْمُبْتَدَاُ) - اِسْمًا مَوْ صُولًا بِفِعْلٍ اَوْ ظَرْفٍ اَوْ مَوْصُوفًا بِهٖ - (اَىْ بِالْمَوْصُولِ) - اَوْ نَكِرَةً مَوْصُوفَةً بِاَحَدِهِمَا اَوْ مُضَافًا اِلَيْهَا - (اَىْ اِلَى الْمُصُولِ بِفِعْلٍ اَوْ ظَرْفٍ وَالْمَوصُوفِ بِهٖ وَالنَّكِرَةِ الْمَوْصُوفَةِ بِاَحَدِهِمَا) - اَوْ - (اِنْ كَانَ الْمُبْتَدَاُ) - لَفْظَ «كُلٍّ» مُضَافًا اِلٰى نَكِرَةٍ مَوْ صُفَةٍ بِمُفْرَدٍ اَوْ غَيْرَ مَوْصُوفَةٍ اَصْلًا، جَازَ دُخُولُ الفَاءِ فِى خَبَرِهٖ.

وَكَذَا الْحُكْمُ اِذَا دَخَلَ عَلَيْهِ «اِنَّ» وَ«اَنَّ» وَ«لٰكِنَّ» بِخِلَافِ سَائِرِ نَوَاسِخِ الْمُبْتَدَاِ حَرْفًا كَانَ اَوْ فِعْلًا،

نَحْوُ: «اَلَّذِى يَاْتِينِى - اَوْ فِى الدَّارِ - فَلَهُ دِرْهَمٌ»)وَقَوْلِهٖ تَعَالٰى: «قُلْ اِنْ الْمُوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ...».

نَحْوُ: «رَجُلٌ يَاْتِينِى - اَوْ فِى الدَّارِ - فَلَهُ دِرْهَمٌ» وَ«غُلَامُ رَجُلٍ يَاْتِينِى - اَوْ فِى الدَّارِ - فَلَهُ دِرْهَمٌ» وَ«كُلُّ رَجُلٍ عَالِمٍ فَلَهُ دِرْهَمٌ») وَ «كُلُّ رَجُلٍ فَلَهُ دِرْهَمٌ». وَفِى

غَيْرِهَا لَا يَجُوزُ.

216

وَالْخَامِسُ [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ التِّسْعَةِ] اِسْمُ بَابِ «كَانَ» وَحُكْمُهُ حُكْمُ الْفَاعِلِ.

وَالسَّادِسُ [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ التِّسْعَةِ] : خَبَرُ بَابِ «اِنَّ» وَاَمْرُهُ كَاَمْرِ خَبَرِ الْمُبْتَدَاِ لٰكِنْ لَا يَجُوزُ تَقْدِيمُهُ عَلٰى اسْمِهٖ اِلَّا اَنْ يَكُونَ ظَرْفًا.

نَحْوُ: «اِنَّ فِى الدَّارِ رَجُلًا».

وَالسَّابِعُ [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ التِّسْعَةِ] : خَبَرُ «لَا» لِنَفْيِ الْجِنْسِ وَحُكْمُهُ اَيْضًا كَحُكْمِ خَبَرِ الْمُبْتَدَاِ.

نَحْوُ: «لَا غُلَامَ رَجُلٍ عِنْدَنَا».

وَالثَّامِنُ [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ]: اسْمُ «مَا» وَ«لَا» الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِ «لَيْسَ» وَحُكْمُهُ كَحُكْمِ الْمُبْتَدَاِ.

وَالتَّاسِعُ [مِنَ الْمَرْفُوعَاتِ]: الْمُضَارِعُ الْخَالِى عَنِ النَّوَا صِبِ وَالْجَوَازِمِ.

نَحْوُ: «يَضْرِبُ» وَ«يَضْرِبَانِ».

[اَلْمَنْصُوبَاتُ].

وَاَمَّا الْمَنْصُوبُ فَثَلَاثَةُ عَشَرَ:

اَلْاَوَّلُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ] : الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ وَهُوَ: اسْمُ مَا فَعَلَهُ فَاعِلُ عَامِلِ

مُذَكَّرٍ لَفْظًا اَوْ تَقْدِيرًا بِمَعْنَاهُ.

217

نَحْوُ: «ضَرَبْتُ ضَرْبًا وَضِرْبَةً وَضَرْبَةً». وَقَدْ يَكُونُ بِغَيْرِ لَفْظِهِ.

نَحْوُ: « قَعَدْتُ جُلُوسًا».

وَقَدْ يُحْذَفُ فِعْلُهُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ.

نَحْوُ: «اَيْضًا» اَىْ: آضَ اَيْضًا. وَ يَجُوزُ تَقْدِيمُهُ عَلٰى عَامِلِهِ. وَلَا يَلْزَمُ -) الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ) - لِعَامِلٍ.

وَالثَّانِى [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]:

الْمَفْعُولِ بِهِ هُوَ: اسْمُ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ فِعْلُ الْفَاعِلِ. وَهُوَ عَلٰى قِسْمَيْنِ:

(أ) - عَامٌّ: وَهُوَ الْمَجْرُورُ بِالْحَرْفِ

(ب) - خَاصٌّ بِالْفِعْلِ ا بِالْمُتَعَدِّى. وَقَدْ مَرَّ. (بَحْثُ الْمُتَعَدِّى)

وَيَجُوزُ: تَقْدِيمُهُ عَلٰى عَامِلِهِ.

نَحْوُ: «زَيْدًا ضَرَبْتُ» وَيَجُوزُ حَذْفُهُ مُطْلَقًا وَحَذْفُ فِعْلِهِ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ.

نَحْوُ: « زَيْدًا» لِمَنْ قَالَ: « مَنْ اَضْرِبُ ؟».

وَالثَّالِثُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: الْمَفْعُولُ فِيهِ وَهُوَ: اسْمُ مَا فُعِلَ فِيهِ مَضْمُونُ عَامِلِهِ مِنْ زَمَانٍ اَوْ مَكَانٍ. وَشَرْطُ نَصْبِهِ لَفْظًا تَقْدِيرُ «فِى» وَقَدْ مَرَّ شَرْطُ تَقْدِيرِهِ.

وَيَجُوزُ: تَقْدِيمُهُ (اَىْ مَفْعُلُو فِيه) عَلٰى عَامِلِه وَلَوْ كَانَ مَعْنٰى فِعْلٍ وَيَجُوزُ حَذْفُهُ

219

مُطْلَقًا وَحَذْفُ عَامِلِه لِقَرِينَةٍ.

وَالرَّابِعُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: الْمَفْعُولُ لَهُ وَهُوَ: اسْمُ مَا فُعِلَ لِاَجْلِه مَضْمُونُ عَامِلِه.

وَشَرْطُ نَصْبِه لَفْظًا تَقْدِيرُ الَّام وَقَدْ مَرَّ شَرْطُ تَقْدِيرِه.

وَيَجُوزُ: تَقْدِيمُهُ عَلٰى عَامِلِه وَتَرْكُهُ -)بِقَرِينَةٍ وَبِدُونِهَا(وَحَذْفُ عَامِلِه لِقَرِينَةٍ.

وَالْخَامِسُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: الْمَفْعُولِ مَعَهُ وَهُوَ: الْمَذْكُورُ بَعْدَ الْوَاوِ لِمُصَاحَبَةِ مَعْمُولِ عَامِلٍ.

نَحْوُ: «جِئْتُ وَزَيْدًا». (مَعْنَاهُ : جِئْتُ مُصَاحِبًا لِزَيْدٍ فِى الْمَجِئِ) وَلَا يَجُوزُ: تَقْدِيمُهُ عَلٰى عَامِلِه، وَلَا عَلَى الْمَعْمُولِ الْمُصَاحِبِ. وَلَا يَجُوزُ تَعَدُّدُهُ.

وَالسَّادِسُ (مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ): الْحَالُ وَهِىَ: مَا يُبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ اَوِ الْمَفْعُولِ بِه لَفْظًا اَوْ مَعْنًى. مِثْلُ: «ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا» وَ«هٰذَا زَيْدٌ قَائِمًا». وَعَامِلُهَا:

(اَيِ الْحَالِ) الْفِعْلُ اَوْ شِبْهُهُ اَوْ مَعْنَاهُ.

وَشَرْطُهَا اَنْ تَكُونَ نَكِرَةً . وَلَا تَتَقَدَّمُ

(أ) - وَلَا تَتَقَدَّمُ : عَلَى الْعَامِلِ الْمَعْنَوِىِّ

(ب)- وَلَا تَتَقَدَّمُ : عَلٰى ذِى الْحَالِ الْمَجْرُورِ.

فَلَا يُقَالُ: «مَرَرْتُ جَالِسًا بِزَيْدٍ».

221 وَلَوْ كَانَ صَاحِبُهَا نَكِرَةً مَحْضَةً وَجَبَ تَقْدِيمُ الْحَالِ عَلَيْهَا.

نَحْوُ: «جَاءَنِي رَاكِبًا رَجُلٌ».

وَتَكُونُ جُمْلَةً خَبَرِيَّةً فَلَابُدَّ فِيهَا مِنْ رَابِطٍ. وَهُوَ: الضَّمِيرُ فَقَطْ فِي الْمُضَارِعِ الْمُثْبَتِ،

نَحْوُ: «جَاءَنِي زَيْدٌ يَرْكَبُ». اَوِ الضَّمِيرُ مَعَ الْوَاوِ اَوِ الْوَاوُ وَحْدَهُ فِي غَيْرِهِ - (اَيِ الْمُضَارِعِ الْمُثْبَتِ)- لٰكِنَّ الْغَالِبَ فِي الْاِسْمِيَّةِ الْوَاوُ.

نَحْوُ: «جَاءَنِي زَيْدٌ لَا يَرْكَبُ» اَوْ «.. وَلَا يَرْكَبُ» اَوْ «.. وَلَا يَرْكَبُ عَمْرٌو « اَوْ «.. رَكِبَ» اَوْ «.. وَرَكِبَ» اَوْ «.. وَرَكِبَ عَمْرٌو» اَوْ «...هُوَ رَاكِبٌ» اَوْ «.. وَهُوَ رَاكِبٌ» اَوْ «.. وَعَمْرٌو رَاكِبٌ».

وَيَجُوزُ:

(١) - تَعَدُّدُ الْحَالِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِبًا ضَاحِكًا»

(٢) - حَذْفُ عَامِلِ الْحَالِ بِقَرِينَةٍ.

نَحْوُ: « رَاشِدًا مَهْدِيًّا» لِمَنْ قَالَ: « اُرِيدُ السَّفَرَ».

وَالسَّابِعُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: التَّمْيِيزُ وَهُوَ مَا يَرْفَعُ الْاِبْهَامَ عَنْ ذَاتٍ مَذْكُورَةٍ

تَامَّةٍ بِاَحَدِ الْاَشْيَاءِ الْخَمْسَةِ - وَقَدْ سَبَقَ فِى بَحْثِ الاِسْمِ الْمُبْهَمِ - اَوْ مُقَدَّرَةٍ فِى جُمْلَةٍ.

223

نَحْوُ: «طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا» اَىْ: طَابَ شَىْءُ زَيْدٍ». اَوْ مَا مَضَاهَا،

نَحْوُ: «اَلْحَوْض مُمْتَلِئٌ مَاءً» وَ«الْاَرْضُ مُفَجَّرَةٌ عُيُونًا» وَ« زَيْدٌ طَيِّبٌ اَبًا» وَ«.. اَبُوَّهً» وَ«..دَارًا» وَ«..٢٧٧ وَحَسَنٌ وَجْهًا» وَ«.. اَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو عِلْمًا» اَوْ فِى اِضَافَةٍ، نَحْوُ «اَعْجَبَنِى طِيبُهُ اَبًا» وَ«.. اُبُوَّةً». وَهٰذَا التَّمْيِيزُ فَاعِلٌ فِى الْمَعْنٰى فَلِهٰذَا لَا يَتَقَدَّمُ عَلٰى عَامِلِهِ. وَالتَّمْيِيزُ لَا يَكُونُ اِلَّا نَكِرَةً.

وَالثَّامِنُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: الْمُسْتَثْنٰى وَهُوَ نَوْعَانِ:

اَلنَّوْعُ الاَوَّلُ: مُتَّصِلٌ وَهُوَ الْمُخْرَجُ عَنْ مُتَعَدِّدٍ «اِلَّا» اَوْ اِحْدٰى أَخَوَاتِهَا.

[اَلنَّوْعُ الثَّانِى]: مُنْقَطِعٌ وَهُوَ الْمَذْكُورُ بَعْدَهَا غَيْرَ مُخْرَجٍ عَنْ مُتَعَدِّدٍ.

(أ) - عَلَامَةُ الْمُثْتَثْنٰى: وَالْمُسْتَثْنٰى مَنْصُوبٌ (وَهُوَ قِسْمَانِ: وأَجِبُ النَّصْبِ وَجائِزُ النَّصْبِ)

[اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ]: وَاجِبُ النَّصْبِ: وَهُوَ سِتَّةٌ

(١) - اِذَا كَانَ بَعْدَ «اِلَّا» غَيْرَ الصِّفَةِ فِى كَلَامٍ مُوْجَبٍ تَامٍّ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا زَيْدًا»

225

(٢)- اَوْ مُقَدَّمًا عَلَى الْمُسْتَثْنٰى مِنْهُ.

نَحْوُ: «مَا جَاءَنِى اِلَّا زَيْدًا اَحَدٌ».- (زَيْدٌ مُسْتَشْنىً مِنْ اَحَدٍ)

(٣)-اَوْ كَانَ بَعْدَ اِلَّامُنْقَطِعًا.

نَحْوُ: «جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا حِمَارًا».

(٤) - اَوْ كَانَ بَعْدَ «خَلَا» اَوْ «عَدَا» فِى الْاَكْثَرِ.

(٥) - اَوْ بَعْدَ «مَا خَلَا» اَوْ بَعْدَ «مَا عَدَا».

(٦)- اَوْ بَعْدَ «لَيْسَ» اَوْ بَعْدَ «لَا يَكُونُ».

[اَلْقِسْمُ الثَّانِى]: جَائِزُ النَّصْبِ يَجُوزُ فِيهِ)اَىْ فِى الْمُسْتَثْنٰى الَّذِى بَعْدَ اِلَّا (النَّصْبُ عَلَى الْاِسْتِثْنَاءِ، وَيُخْتَارُ الْبَدَلُ فِى كَلَامٍ غَيْرَ مُوجَبٍ وَالْمُسْتَثْنٰى مِنْهُ مَذْكُورٌ - (هٰذِهِ الْجُمْلَةُ حَالِيَّةٌ) -.

نَحْوُ: «مَا جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا زَيْدًا» اَوْ «.. اِلَّا زَيْدٌ».

(ب) -[اِعْرابُ الْمُسْتَثْنٰى عَلٰى حَسَبِ الْعَوَامِلِ]:

وِ يُعْرَبُ عَلٰى حَسَبِ الْعَوَامِلِ اِذَا كَانَ الْمُسْتَثْنٰى مِنْهُ غَيْرَ مَذْكُورٍ.

نَحْوُ: «مَا جَاءَنِى اِلَّا زَيْد».

(ج) - [خَفْضُ الْمُسْتَثْنٰى]: وَ مَخْضُوضُ بَعْدَ « غَيْرٍ» وَ«سِوَى» وَ«سَوَاءٍ»

226

وَ«حَاشَا» فِي الْاَكْثَرِ وَ«عَدَا» وَ«خَلَا» فِي الْاَقَلِّ.

وَاَصْلُ «غَيْرٍ» اَنْ يَكُونَ صِفَةً وَيُحْمَلُ عَلَى «اِلَّا» فِي الْاِسْتِثْنَاءِ يُعْرَبُ كَاِعْرَابِ الْمُسْتَثْنٰى ب«اِلَّا» عَلَى التَّفْصِيلِ

وَاَصْلُ «اِلَّا» الْاِسْتِثْنَاءُ -)اَيِ الرَّاجِحُ الْكَثِيرُ فِيهِ مَعْنَى الْاِسْتِثْنَاءِ(- وَقَدْ يُحْمَلُ عَلٰى «غَيْرٍ» فِي الصِّفَةِ اِذَا تَعَذَّرَ الْاِسْتِثْنَاءُ فَتَكُونُ مَا بَعْدَهَا صِفَةٌ لَا مُسْتَثْنًى، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالٰى: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا» اَيْ: غَيْرَ اللّٰهِ.

وَالتَّاسِعُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: خَبَرُ بَابِ «كَانَ» وَاَمْرُهُ كَاَمْرِ خَبَرِ الْمُبْتَدَاِ. وَيَجُوزُ حَذْفُ «كَانَ» دُونَ غَيْرِهِ عِنْدَ قَرِينَةٍ.

نَحْوُ: «النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِاَعْمَالِهِمْ اِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَاِنْ شَرًّا فَشَرٌّ» وَيَجُوزُ فِي مِثْلِهِ)-اَيْ فِي مِثْلِ هٰذَا الْكَلَامِ-(اَرْبَعَةُ اَوْجُهٍ.

وَالْعَاشِرُ [مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ]: اسْمُ بَابِ «اِنَّ» وَهُوَ كَالْمُبْتَدَاِ لٰكِنْ لَا يَجُوزُ حَذْفُهُ.

وَالْحَادِي عَشَرَ]مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ[:اِسْمُ «لَا» الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ.

نَحْوُ: «لَا غُلَامَ رَجُلٍ عِنْدَنَا». وَقَدْ يُحْذَفُ عِنْدَ وُجُودِ الْخَبَرِ.

نَحْوُ: «لَا عَلَيْكَ» اَيْ: لَا بَاْسَ عَلَيْكَ.

وَالثَّانِي عَشَرَ]مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ[: خَبَرُ «مَا» وَ«لَا» الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِ«لَيْسَ»

228

وَهُوَ مِثْلُ خَبَرِ الْمُبْتَدَاِ.

وَالثَّالِثُ عَشَرَ]مِنَ الْمَنْصُوبَاتِ[: الْمُضَارِعُ الدَّاخِلُ عَلَيْهِ اِحْدٰى النَّوَا صِبِ.

نَحْوُ: «لَنْ يَضْرِبَ».

[اَلْمَجْرُورَاتُ]

وَاَمَّا الْمَجْرُورُ فَاِثْنَانِ:

اَلْاَوَّلُ: الْمَجْرُورُ بِحَرْفِ الْجَرِّ وَقَدْ مَرَّ بَيَانُهُ.

وَالثَّانِى: اَلْمَجْرُورُ بِالْاِضَافَةِ

(أ)- [اَلْحَالَاتِ الَّتِى لَا يَجُوزُ فِيهَا فَصْلُ الْمُضَافُ اِلَيْهِ عَنِ الْمُضَافِ].

(١)- وَلَا يَجُوزُ تَقْدِيمُهُ وَلَا تَقْدِيمُ مَعْمُولِهِ عَلَى الْمُضَافِ اِلَّا اَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ لَفْظَ «غَيْرٍ» فَيَجُوزُ تَقْدِيمُ مَعْمُولِ الْمُضَافِ اِلَيْهِ عَلَيْهِ.

نَحْوُ: «اَنَا زَيْدًا غَيْرَضَارِبٍ» لِكَوْنِهِ بِمَعْنٰى «لَا ضَارِبٍ».

٢ - وَلَا يَجُوزُ الْفَصْلُ بَيْنَ الْمُضَافِ وَالْمُضافِ اِلَيْهِ بِشَيْءٍ فِى الْسِّعَةِ -) اِىْ فِى سِعَةِ الْكَلَامِ فِى الْكَلَامِ الْمَنْثُورِ(- غَيْرِ مَا سُمِعَ -)مِنَ كَلَامِ الْعَرَبِ وَحُفِظَ اَىْ يَجُوزُ الْفِعْلُ بِهذ الشَّئِ الْمَسْمُوعِ (-وَلَا يُقَاسُ عَلَيْهِ. وَلَا-) يَجُوزُ الْفَصْلُ بَيْنَهُمَا بِشَيْءٍ(- فِى الضَّرُورَةِ اِلَّا بِالظَّرْفِ.

228

(ب) - [اَلْحَالَا تِ الَّتِی یُحْذَفُ فِیهَا الْمُضَافُ اِلَیْهِ] -

وَقَدْ یُحْذَفُ الْمُضَافُ فَیُعْطٰی اِعْرابُهُ لِلْمُضَافِ اِلَیْهِ وَهُوَ الْقِیَاسُ نَحْوُ قَوْلِه تَعَالٰی: «وَاسْأَلِ الْقَرْیَةَ» اَیْ: اَهْلَ الْقَرْیَةِ وَقَدْ یَبْقٰی - (الْمُضَافُ اِلَیْهِ بَعْدَ حَذْفِ مُضَافٍ) - مَجْرُورًا عَلَی النُّدُورِ، نَحْوُ قَوْلِه تَعَالٰی: «یُرِیدُ الآخِرَةِ » بِجَرِّ الْاَخِرَةِ عَلٰی قِرَاءَةٍ، اَیْ: ثَوَابَ الآخِرَةِ .

وَقَدْ یُحْذَفُ الْمُضَافُ اِلَیْهِ وَیَبْقٰی الْمُضَافُ عَلٰی حَالِه (-مِنَ الرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَالْجَرِّ -)

اِنْ عُطِفَ عَلَیْهِ مَا اُضِیفَ اِلٰی مِثْلِ الْمَحْذُوفِ.

نَحْوُ: «بَیْنَ ذِرَاعَیْ وَجَبْهَةِ الْاَسَدِ» اَیْ: ذِرَاعَیْ الْاَسَدِ وَجَبْهَةُ الْاَسَدِ.

اَوْ کُرِّرَ مُضَافٌ اِلٰی مِثْلِ) الْمُضَافِ اِلَیْهِ(الْمَحْذُفِ.

نَحْوُ: «یَاتَیْمَ تَیْمَ عَدِیٍّ».

وَاِلَّا: فَیُنَوَّنُ الْمُضَافُ عِوَضًا عَنْهُ)اَیِ الْمُضَافُ اِلَیْهِ(اِنْ لَمْ یَکُنِ الْمُضَافُ غَایَةً، نَحْوُ قَوْلِه تِعَالٰی: «وَکُلًّا آتَیْنَاهُ»

وَ: «حِیْنَئِذٍ» وَ«یَوْمَئِذٍ» اَیْ: کُلُّ وَاحِدٍ وَ«حِینَ اِذَا کَانَ کَذَا» وَ«یَوْمَ اِذَا کَانَ کَذَا».

وَاِنْ كَانَ -)الْمُضَافُ(- غَايَةً - وَهِىَ)اَيِ الْغَايَةُ(:اَلْجِهَاتُ السِّتُّ - وَ« حَسْبَ» وَ«لَا غَيْرُ» وَ«لَيْسَ وَغَيْرُ» مَنْوِيًّا فِيهَا (اَىْ فِى تِلْكَ الْمَذْكُورَاتِ) الْمُضَافُ اِلَيْهِ يُبْنٰى عَلَى الضَمِّ.

230

[اَلْمَجْزُومُ]

وَأَمَّا الْمَجْزُومُ: فَفِعْلٌ مُضَارِعٌ دَخَلَهُ اِحْدٰى الْجَوَازِمِ الْمَذْكُورَةِ سَابِقًا -(فِى بَحْثِ الْعَامِلِ فِى الْمُضَارِعِ)-.

[دُخُولُ الْفَاءِ فِى الْمُجَازَاتِ]

فَاِنْ كَانَتْ كَلِمَ الْمُجَازَاتِ تَقْتَضِى شَرْطًا وَجَزَاءً:

(أ)- فَاِنْ كَانَا - (الشَّرْطُ والْجَزَاءُ) - مُضَارِعَيْنِ اَوْ الْاَوَّلُ مُضَارِعًا بِغَيْرِ فَاءٍ فَالْجَزْمُ فِى الْمُضَارِعِ وَاجِبٌ.

(ب) - وَاِنْ كَانَ الْاَوَّ لُ مَاضِيًا وَالثَّانِى (اَيِ الْجَزَاءُ) مُضَارِعًا جَازَ الْجَزْمُ وَالرَّفْعُ فِى الثَّانِى.

(ج) - وَاِنْ كَانَ الْجَزَاءُ مَاضِيًا مُتَصَرِّفًا بِمَعْنٰى الْمُضَارِعِ اَوْ مُضَارِعًا مَنْفِيًّا بِـ«لَمْ» اَو «لَمَّا» فَلَا يَجُوزُ دُخُولُ الْفَاءِ فِيهِ.

نَحْوُ: «اِنْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ» اَوْ «.. لَمْ اَضْرِبْ».

(د) - وَاِنْ كَانَ الْجَزَاءُ: جُمْلَةً اِسْمِيَّةً اَوْ مَاضِيَةً غَيْرَ مُتَصَرِّفَةٍ اَوْ بِمَعْنَاهُ فَلَا بُدَّ -)

232 حِينَ اِذَا كَانَ الْجَزَاءُ مَاضِيًا بِمَعْنَاهُ (- مِنْ « قَدْ» ظَاهِرَةً اَوْ مُقَدَّرَةً .

(ر) - اَوْ)كَانَ الْجَزَاءُ فِعْلًا(مُضَارِعًا مُقْتَرِنًا بَالسِّينِ اَوْ «سَوْفَ» اَوِ «لَنْ» اِوْ «مَا» اَوْ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً اِنْشَائِيَّةً كَالْاَمْرِيَّةِ وَالنَّهْيِيَّةِ وَالْاِسْتِفْهَامِيَّةِ وَالدُّعَائِيَّةِ يَجِبُ دُخُولُ الْفَاءِ فِيهِ، نَحْوُ»اِنْ ضَرَبْتَ فَاَنْتَ مَضْرُوبٌ». وَنَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالٰى: « وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِى شَىْءٍ» -)هٰذَا مِثَالٌ لِلْمَاضِيَةِ الْغَيْرِ الْمُتَصَرِّفَةِ مِنَ الْاَفْعَالِ النَّاقِصَةِ (-»فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا» -) هٰذَا مِثَالُ لِلْجُمْلَةِ الْمَاضِيَةِ الْغَيْرِ الْمُتَصَرِفَةِ مِنَ الْاَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ (وَ«اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ» وَ«وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى» -)هٰذَا مِثَالُ الْمُضَارِعُ الْمُقْتَرِنِ بِالسِّينِ(- وَ«مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»،

وَنَحْوُ: «اِنْ ضَرَبَكَ زَيْدٌ فَاضْرِبْهُ» اَوْ «.. فَلَا تَضْرِبْهُ» اَوْ «فَهَلْ تَضْرِبْهُ» وَ«اِنْ تُكْرِمْنِى فَيَرْحَمُكَ اللّٰهُ».)-

اَلْاَوَّلُ مِثَالُ الْاَمْرِيَّةِ وَ الثَّانِى مِثَالُ النَّهْيِيَّةِ وِالثَّالِثُ مِثَالُ الْاِسْتِفْهَامِيَّةِ وَالرَّابِعُ مِثَالُ الدُّعَائِيَّةِ -

(س) - وَاِنْ كَانَ الْجَزَاءُ مُضَارِعًا بِغَيْرِهَا -)اَىْ بِلَاسِينٍ وِسَوْفَ وَلَنْ وَمَا (- مُثْبَتًا اَوْ مَنْفِيًّا بِلَفْظِ «لَا» فَيَجُوزُ الْفَاءُ مَعَ الرَّفْعِ، وَيَجُوزُ(- حَذْفُهُ مَعَ الْجَزْمِ. 233

نَحْوُ: «اِنْ تَضْرِبْ اَضْرِبْ» اَوْ «.. فَاَضْرِبُ» اَوْ».. لِا اَضْرِبْ» اَوْ «..فَلَا اَضْرِبُ».

[اَلْمَعْمُولُ بَالتَّبَعِيَّةِ: اَلتَّوَابِعُ]

وَاَمَّا الْمَعْمُولُ بِالتَّبَعِيَّةِ فَخَمْسَةٌ. وَلَا يَجُوزُ تَقْدِيمُ شَىْءٍ مِنْهَا -(اَىْ مِنَ اَلْخَمْسَةِ)- عَلٰى مَتْبُوعِهَا. وَعَامِلُهَا عَامِلُ مَتْبُوعِهَا. وَاِعْرابُهَا كَاِعْرابِهِ. (اَىْ كَاِعْرابِ مَتْبُوعِ الْخَمْسَةِ)

اَلْاَوَّلُ [مِنَ التَّوَابِعِ]: الصِّفَةُ وَهِىَ: تَابِعٌ يَدُلُّ عَلٰى مَعْنًى فِى مَتْبُوعِهِ مُطْلَقًا، وَيَجُوزُ تَعَدُّدُهَا. (اِذْ لَا مَانِعَ مِنْ اِجْتِمَاعِ اَوْصَافٍ مُتَعَهِّدَةٍ حَقِيقَةً اَوْ حُكْمًا)

نَحْوُ: «جَاءَنِى الرَّجُلُ الْعَالِمُ الْفَاضِلَ»

وَيَجُوزُ وَصْفُ النَّكِرَةِ بِالْجُمْلَةِ الْخَبَرِيَّةِ وَيَلْزَمُ فِيهَا الضَّمِيرُ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى رَجُلٌ قَامَ اَبُوهُ». وَقَدْ يُحْذَفُ (الضَّمِيرُالرَّاجِعُ اِلَى الْمَوْصُوفِ لِقَرِينَةٍ.)

234

وَيُوصَفُ - (اَیْ یَقَعَ الْوَصْفُ): بِحَالِ الْمَوْصُوفِ وَبِحَالِ مُتَعَلِّقِهِ.

فَالْقِسْمُ الْاَوَّلُ: یَتْبَعُهُ فِی التَّعْرِیفِ وَالتَّنْکِیرِ وَالْاِفْرَادِ وَالتَّثْنِیَةِ وَالْجَمْعِ وَالتَّذْکِیرِ وِالتَّاْنِیثِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی رَجُلٌ عَالِمٌ» وَ«جَاءَتْنِی امْرَاَةٌ صَالِحَةٌ».

وَالْقِسْمُ الثَّانِی: فِی الْاَوَّلَیْنِ فَقَطْ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی رِجَالٌ رَاکِبٌ غُلَامُهُمْ».

[وَالْمَعْرِفَةُ وَالنَّکْرَةُ]

اَلْمَعْرِفَةُ: مَا (اَیْ اِسْمٌ) وُضِعَ لِشَیْءٍ بِعَیْنِهِ.

وَالنَّکْرَةُ: مَا وُضِعَ لِشَیْءٍ لَا بِعَیْنِهِ.

وَالْمَعْرِفَةُ سَتَّةُ اَنْوَاعٍ:

اَلنَّوْعُ الْاَوَّلُ [مِنَ الْمَعَارِفِ]: الْمُضْمَرَاتُ وَهِیَ اَرْبَعَةُ اَقْسَامٍ:

اَلْقِسْمُ الْاَوَّلُ: مَرْفُوعٌ مُتَّصِلٌ. وَقَدْ سَبَقَ)فِی بَحْثِ الْفَاعِلِ(.

اَلْقِسْمُ الثَّانِی: (ضَمِیرٌ) مَرْفُوعٌ مُنْفَصِلٌ وَهُوَ:

مُفْرَد		تَثْنِيَة	جَمْع	شَخْص
لِلْمُذَكَّرِ	هُوَ	هُمَا	هُمْ	٣
لِلْمُؤَنَّثِ	هِيَ	هُمَا	هُنَّ	
لِلْمُذَكَّرِ	اَنْتَ	اَنْتُمَا	اَنْتُمْ	٢
لِلْمُؤَنَّثِ	اَنْتِ	اَنْتُمَا	اَنْتُنَّ	
مُشْتَرَكٌ	اَنَا	نَحْنُ	نَحْنُ	١

اَلْقِسْمُ الثَّالِثُ: (ضَمِيرٌ) مُشْتَرَكٌ بَيْنَ مَنْصُوبٍ مُتَّصِلٍ مَجْرُورٍ مُتَّصِلٍ. 235

نَحْوُ:

مُفْرَدٌ		تَثْنِيَةٌ	جَمْعٌ	شَخْصٌ
لِلْمُذَكَّرِ	ضَرَبَهُ	ضَرَبَهُمَا	ضَرَبَهُمْ	٣
لِلْمُؤَنَّثِ	ضَرَبَهَا	ضَرَبَهُمَا	ضَرَبَهُنَّ	
لِلْمُذَكَّرِ	ضَرَبَكَ	ضَرَبَكُمَا	ضَرَبَكُمْ	٢
لِلْمُؤَنَّثِ	ضَرَبَكِ	ضَرَبَكُمَا	ضَرَبَكُنَّ	
مُشْتَرَكٌ	ضَرَبَنِي	ضَرَبَنَا	ضَرَبَنَا	١

237 وَنَحْوُ الضَّمِيرِ المَجْرُورِ الْمُتَّصِلِ اِلَى الْجَارِّ:

	مُفْرَدٌ	تَثْنِيَةٌ	جَمْعٌ	شَخْصٌ
لِلْمُذَكَّرِ	لَهُ	لَهُمَا	لَهُمْ	٣
لِلْمُؤَنَّثِ	لَهَا	لَهُمَا	لَهُنَّ	
لِلْمُذَكَّرِ	لَكَ	لَكُمَا	لَهُمْ	٢
لِلْمُؤَنَّثِ	لَكِ	لَكُمَا	لَكُنَّ	
مُشْتَرَكٌ	لِى	لَنَا	لَنَا	١

اَلْقِسْمُ الرَّابِعُ: مَنْصُوبٌ مُنْفَصِلٌ، وَهُوَ:

	مُفْرَد	تَثْنِيَة	جَمْع	شَخْص
لِلْمُذَكَّرِ	اِيَّاهُ	اِيَّاهُمَا	اِيَّاهُمْ	٣
لِلْمُؤَنَّثِ	اِيَّاهَا	اِيَّاهُمَا	اِيَّاهُنَّ	
الْمُذَكَّرِ	اِيَّاكَ	اِيَّاكُمَا	اِيَّاكُمْ	٢
لِلْمُؤَنَّثِ	اِيَّاكِ	اِيَّاكُمَا	اِيَّاكُنَّ	
مُشْتَرَكٌ	اِيَّاىَ	اِيَّانا	اِيَّانا	١

239

اَلنَّوْعُ الثَّانِى (مِنَ الْمَعَارِفِ): الْعَلَمُ وَهُوَ قِسْمَانِ:

(١) - عَلَمُ شَخْصٍ.

نَحْوُ: «زَيْدٌ» .

(٢) - عَلَمُ جِنْسٍ، نَحْوُ «اُسَامَةَ» وَ«سُبْحَانَ».

٢٩٤اَلنَّوْعُ الثَّالِثُ (مِنَ الْمَعَارِفِ): اَسْمَاءُ الْاِشَارَةِ وَهِىَ:

مُفْرَد		تَثْنِيَة	جَمْع
لِلْمُذَكَّرِ	ذٰا	ذٰانِ-ذَيْنِ	اُوْلَا ءِ
لِلْمُؤَنَّثِ	تَا-ذِى-تِى-تِهْ- ذِهْ تِهِى-ذِهِى	تَانِ - تَيْنِ	اُولَاءِ

يُقْرِاْ «اُولَاءِ» مَدًّا وَقَصْرًا.

وَيُلْحَقُ اَوَائِلَهَا -)اَىْ اَوَائِلَ اَسْمَاءِ الْاِشَارَةِ)- حَرْفُ التَّنْبِيهِ، نِحْوُ: «هٰذَا».

وَيَتَّصِلُ بِاَوَاخِرِهَا كَافُ الْخِطَابِ فَيُقَالُ:

مُفْرَد		تَثْنِيَة	جَمْع
لِلْمُذَكَّرِ	ذٰاكَ	ذٰاكُمَا	ذٰاكُمْ
لِلْمُؤَنَّثِ	ذٰاكِ	ذٰاكمَا	ذٰاكُنَّ

241

وَكَذَا الْبَوَاقِى. وَيُجْمَعُ بَيْنَهُمَا،

نَحْوُ: «هٰذَاكَ». وَيُقَالُ: «تِلْكَ» وَ«اُلَائِكَ» وَ«ذٰانِّكَ»

وَ«تَانِّكَ» – مَشَدَّدَتَيْنِ لِلْبَعِيدِ.

وَاَمَّا «ثَمَّهْ» وَ«هُنَا» وَ«هٰهُنَا» وَ«هٰنَّا» وَ«هُنَالِكَ» فَلِلْمَكَانِ خَاصَّة.

اَلنَّوْعُ الرَّابِعُ (مِنَ الْمَعَارِفِ): الْمَوْصُولُ وَلَابُدَّ لَهُ (اَىْ لِلْمَوْصُولِ) مِنْ صِلَةٍ جُمْلَةٍ خَبَرِيَّةٍ مَعْلُومَةٍ لِلسَّامِعِ فِيهَا ضَمِيرٍ عَائِدٌ اِلَى الْمُوْصُولِ وَيَجُوز حَذْفُهُ عِنْدَ قَرِينَةٍ.

وَهُوَ: الْمُوْصُولُ

مُفْرَد		تَثْنِيَة	جَمْع
لِلْمُذَكَّرِ	اَلَّذِى	اَلَّذَانِ	اَلَّذِينَ
لِلْمُؤَنَّثِ	اَلَّتِى	اَلَّتَانِ – اَلَّتَيْنِ	اَلَّوَاتِي - اَلَّائِى - اَلَّائِىْ - اَلَّاتِي - اَلَّاتِ - اَللَّوَائِى

وَلِجَمْعِ الْمُذَكَّرِ: «اَلَّذِين» فِى الْاَحْوَالِ الثَّلَاثِ مِنَ الرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَالْجَرِّ.

وَ«ذَا» بَعْدَ «مَا» لِلْاِسْتِفْهَامِيَّةِ، وَ«مَنْ» وَ«مَا» وَ«اَىٌّ» (لِلْمُذَكَّرِ) وَ«اَيَّةُ»

(لِلْمُؤَنَّثِ) وَالْاَلِفُ والَّامُ فِى اسْمِ الْفَاعِلِ الْمَفْعُولِ بِمَعْنَى «الَّذِى» اَوِ «الَّتِى».

242

اَلنَّوْعُ الْخَامِسُ [مِنَ الْمَعَارِفِ]:

(أ)- الْمُعَرَّفُ بِالَّامِ، سَوَاءٌ كَانَ:

(١) - لِلْعَهْدِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى رَجُلٌ فَاَكْرَمْتُ الرَّجُلَ».

(٢) - اَوْ لِلْجِنْسِ.

نَحْوُ: «الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْاَةِ».

(ب) - والْمُعَرَّفُ بِحَرْفِ النِّدَاءِ اِذَا قُصِدَ بِهِ مُعَيَّنٌ.

نَحْوُ: «يَا رَجُلُ».

اَلنَّوْعُ السَّادِسُ [مِنَ الْمَعَارِفِ]: الْمُضَافُ اِلٰى اَحَدِ هٰذِهِ الْخَمْسَةِ اِضَافَةً مَعْنَوِيَّةً.

نَحْوُ: « غُلَامُ زَيْدٍ».(اَلثَّانِى مِنَ التَّوَابِعِ الْخَمْسَةِ): العَطْفُ بَالْحُرُوفِ وَهُوَ: تَابِعٌ يَتَوَسَّطُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَتْبُوعِهِ اَحَدُ الْحُرُوفِ الْعَشْرَةِ .

وَهِىَ: «الْوَاوَ» وَ«الْفَاءُ» وَ«ثُمَّ» وَ«حَتّٰى» وَ«اَوْ» وَ«اِمَّا» وَ«اَمْ» وَ«لَا» وَ«بَلْ» وَ«لٰكِنْ».

وَاِذَا عُطِفَ عَلَى الضَّمِيرِ الْمَرْفُوعِ الْمُتَّصِلِ يَجِبُ تَاكِيدُهُ بِمُنْفَصِلٍ.

نَحْوُ: «ضَرَبْتُ اَنَا وَزَيْدٌ» اِلَّا اَنْ يَقَعَ فَصْلٌ فَيَجُوزُ تَرْكُهُ.

نَحْوُ: «ضَرَبْتُ الْيَوْمَ وَزَيْدٌ». وَإِذَا عُطِفَ عَلَى الضَّمِيرِ الْمَجْرُورِ أُعِيدَ الْخَافِضُ. 244

نَحْوُ: «مَرَرْتُ بِكَ وَبِزَيْدٍ» وَ«الْحَالُ بَيْنِى وَبَيْنَكَ».

وَالْمَعْطُوفُ فِى حُكْمِ الْمَعْطُوفِ عَلَيْهِ فِيمَا يَجِبُ وَيَمْتَنِعُ لَهُ. (اَيِ الْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ) وَيَجُوزُ عَطْفُ شَيْئَيْنِ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ عَلَى مَعْمُولَىْ عَامِلٍ وَاحِدٍ بِالْاِتِّفَاقِ.

نَحْوُ: «ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَبَكْرٌ خَالِدًا».

وَلَا يَجُوزُ (الْعَطْفُ) عَلَى مَعْمُولَىْ عَامِلَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ اِلَّا عِنْدَ تَقْدِيمِ الْجَارِّ عَلَى رَأْيٍ.

نَحْوُ: «فِى الدَّارِ زَيْدٌ وَالْحُجْرَةِ عَمْرٌو».

وَالثَّالِثُ [مِنَ التَّوَابِعِ] : التَّأْكِيدُ وَهُوَ قِسْمَانِ:

(أ) - لَفْظِىٌّ وَهُوَ: تَكْرِيرُ اللَّفْظِ الْأَوَّلِ اَوْ مُرَادِفِهِ فِى الضَّمِيرِ الْمُتَّصِلِ يَجْرِى اللَّفْظِ فِى الْاَلْفَاظِ كُلِّهَا.

نَحْوُ: «جَاءَنِى زَيْدٌ زَيْدٌ» وَ«ضَرَبْتَ اَنْتَ» وَ«ضَرَبَ ضَرَبَ زَيْدٌ» وَ«زَيْدٌ قَائِمٌ زَيْدٌ قَائِمٌ».

(ب) - مَعْنَوِىٌّ مَخْصُوصٌ بِالْمَعَارِفِ وَهُوَ: (اَيِ الْمَعْنَوِىُّ) «نَفْسُهُ» وَ«عَيْنُهُ» وَ«كِلَا هُمَا» وَ«كِلْتَاهُمَا» وَ«كُلُّهُ» وَ«اَجْمَعُ» وَ«اَكْتَعُ» وَ«اَبْتَعُ» وَ«اَبْصَعُ».

وَهٰذِهِ الثَّلاثَةُ اَتْبَاعٌ لِ«اَجْمَعُ» لَا تَتَقَدَّمُ عَلَيْهِ، وَتُذْكَرُ بِدُونِهِ فِى الْكَلَامِ الْفَصِيحِ .

وَاِذَا اُكِّدَ الْمُضْمَرُ الْمَرْفُوعُ الْمُتَّصِلُ بِ«النَّفْسِ» وَ«الْعَيْنِ»، اُكِّدَ اَوَّلًا بِمُنْفَصِلٍ.

245

نَحْوُ: «زَيْدٌ ضَرَبَ هُوَ نَفْسُهُ اَوْعَيْنُهُ»

وَالرَّابِعُ (مِنَ التَّوَابِعِالخمسة): الْبَدَلُ وَهُوَ: التَّبِعُ الَّذِى قُصِدَ النِّسْبَةُ اِلَيْهِ.

وَاَقْسَامُهُ اَرْبَعَةٌ:

(١) - بَدَلُ الْكُلِّ مِنَ الْكُلِّ، اِنْ صَدَقَا -)اَيِ الْبَدَلُ وَالْمُبْدَلُ مِنْهُ)- عَلٰى وَاحِدٍ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى زَيْدٌ

اَخُوكَ» - (اَخُوكَ بَدَلُ كُلٍّ مِنْ زَيْدٍ) -

(٢) - وَ بَدَلُ الْبَعْضِ مِنَ الْكُلِّ، اِنْ كَانَ)الْبَدَلُ)جُزْءَ الْمُبْدَلِ مِنْهُ.

نَحْوُ: «ضَرَبْتُ زَيْدًا رَاْسَهُ».

(٣) – بَدَلُ الْاِشْتِمَالِ اِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا)اَيِ الْبَدَلِ وَالْمُبْدَلِ مِنْهُ) تَعَلُّقٌ بِغَيْرِهِمَا -)

اَىْ الْكُلِّيَةِ وَالْجُزْئِيَّةِ)- بِحَيْثُ تَنْتَظِرُ النَّفْسُ بَعْدَ ذِكْرِ الْاَوَّلِ تَتَشَوَّقُ اِلَى الثَّانِى.)

اَىْ اِلَى ذِكْرِ الثَّانِى وَهُوَ الْبَدَلُ)

نَحْوُ: «سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ».

246

(٤)- وَ بَدَلُ الْغَلَطِ، اِنْ كَانَ ذِكْرُ الْمُبْدَلِ مِنْهُ لَفْظًا.

نَحْوُ: «رَأَيْتُ رَجُلًا حِمَارًا»

وَلَا يَقَعُ فِى كَلَامِ الْفُصَحَاءِ بَلْ يُورِدُونَهُ بَلَفْظِ «بَلْ»، وَيَجِبُ وَصْفُ النَّكِرَةِ -)الْمُبْدَلَةِ(- مِنَ الْمَعْرِفَةِ بَدَلَ الْكُلِّ، نَحْوُ قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ » « نَاصِيَةٍ: بَدَلَ الْكُلِّ، كَاذِبَةٍ: صِفَةٌ لَهَا».)

وَلَا يُبْدَلُ الظَّاهِرُ مِنَ الْمَضْمَرِ بَدَلَ الْكُلِّ اِلَّا مِنَ الْغَائِبِ.

نَحْوُ: «ضَرَبْتُهُ زَيْدًا».

وَالْخَامِسُ (مِنَ التَّوَابِعِ الْخَمْسَةِ): عَطْفُ الْبَيَانِ وَهُوَ: تَابِعٌ جِىءَ بِهٖ لِاِيضَاحِ مَتْبُوعِهٖ، وَلَا يَدُلُّ عَلٰى مَعْنًى

فِيهِ. (اَىْ فِى مَتْبُوعِهٖ)

نَحْوُ: «اَقْسَمَ بِاللّٰهِ اَبُو حَفْصٍ عُمَرُ». فَمَجْمُوعُ مَا ذَكَرْنَا مِنَ الْمَعْمُولَاتِ ثَلَاثُونَ.

اَلْبَابُ الثَّالِثُ: فِى الْاِعْرَابِ

]تَعْرِيفُ الْاِعْرَابِ[: اَىِ الْعِرَابِ فِى الْاِصْطِلَاحِ) وَهُوَ: شَىْءٌ جَاءَ مِنَ الْعَامِلِ يَخْتَلِفُ بِهٖ آخِرُ الْمُعْرَبِ.وَلَهُ (اَىِ الْعِرَابِ) تَقْسِيمَاتٌ اَرْبَعَةٌ مُتَدَاخِلَةٌ:

248

اَلتَّقْسِيمُ الْاَوَّلُ [مِنَ تَقْسِيمَاتِ الْاِعْرابِ]:

(أ)- بِحَسَبِ الذّٰاتِ وَالْحَقِيقَةِ فَنَقُولُ: وَهُوَ ثَلاٰثَةُ اَقْسَامٍ: حَرَكَةٍ اَوْ حَرْفٍ اَوْ حَذْفٍ.

(١) - الْحَرَكَةُ ثَلاٰثَةٌ: ضَمَّةٌ وَفَتْحَةٌ وَكَسْرَةٌ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى زَيْدٌ» وَ« رَاَيْتُ زَيْدًا» وَ«مَرَرْتُ بِزَيْدٍ» .

(٢) - وَالْحَرْفُ اَرْبَعَةٌ: وَاوٌ وَيَاءٌ وَاَلِفٌ وَنُونٌ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى اَبُوهُ» « وَ«رَاَيْتُ اَبَاهُ» وَ«مَرَرْتُ بِاَبِيهِ» وَ «يَضْرِبَانِ».

(٣) - وَالْحَذْفُ ثَلاٰ ثَةٌ: حَذْفُ الْحَرَكَةِ.

نَحْوُ: «لَمْ يِضْرِبْ». وَحَذْفُ الآخِرِ.

نَحْوُ: «لَمْ يَغْزُ». وَحَذْفُ النُّونِ.

نَحْوُ: «لَمْ يَضْرِبَا». فَالْمَجْمُوعُ عَشْرَةٌ .

وَالتَّقْسِيمُ الثَّانِى [مِنْ تَقْسِيمَاتِ الْاَرْبَعَةِ]: بِحَسَبِ الْمَحَلِّ فَهُوَ:

(أ) - اِمَّا بِالْحَرَكَاتِ الْمَحْضَةِ

(ب)- اَوْ بِالْحُرُوفِ الْمَحْضَةِ

(ج) - اَوْ بِالْحَرَكَاتِ مَعَ الْحَذْفِ

249

(د) - اَوْبِالْحُرُوفِ مَعَ الْحَذْفِ.

(أ) - وَالْاَوَّلُ:)اَیْ الْحَرَكَاتُ الْمَحْضَةُ)

(١) - اِمَّا تَامُّ الْاِعْرابِ بِالْحَرَكَاتِ الثَّلَاثِ:بِالضَّمَةِ رَفْعًا وَالْفَتْحَةِ نَصْبًا وَالْكَسْرَةِ جَرًّا.

فَهُوَ: اَلْاِسْمُ الْمُفْرَدُ وَالْجَمْعُ الْمُكَسَّرُ الْمُنْصَرِفَانِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی رَجُلٌ وَ رِجَالٌ» و»رَاَیْتُ رَجُلًا وَرِجَالًا» وَ«مَرَرْتُ بِرَجُلٍ وَرِجَالٍ».

(٢) - اَوْنَاقِصُ الْاِعْرابِ بِالْحَرَكَتَیْنِ: اِمَّا بِالضَّمَةِ رَفْعًا اَوْالْفَتْحَةِ نَصْبًا وَجَرًّا.

فَهُوَ غَیْرُ الْمُنْصَرِفِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی اَحْمَدُ» و»رَاَیْتُ اَحْمَدَ» وَ«مَرَرْتُ بِاَحْمَدَ».

وَاِمَّا: بِالضَمَّةِ رَفْعًا وَالْكَسْرَةِ نَصْبًا وَجَرًّا. وَهُوَ: جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی مُسْلِمَاتٌ» وَ«رَاَیْتُ مُسْلِمَاتٍ» وَ«مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ».

(ب)- وَالثَّانِی اَیْضًا:

(١) - اِمَّا تَامُّ الْاِعْرَابِ بِالْحُرُوفِ الثَّلَاثَةِ: بِالْوَاوِ رَفْعًا وَالْاَلِفِ نَصْبًا وَالْیَاءِ جَرًّا.

فَهُوَ: الْاَسْمَاءُ السِّتَّةُ الْمُضَافَةُ اِلٰی غَیْرِ یَاءِ الْمُتَكَلِّمِ الْمُفْرَدَةُ الْمُكَبَّرَةِ. .

(٢)- وَاِمَّا نَاقِصُ الْاِعْرَابِ بِالْحَرْفَیْنِ:اِمَّا بِالْوَاوِ رَفْعًا وَالْیَاءِ نَصْبًا وَجَرًّا. فَهُوَ:

250 جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ وَ«أُلُو» وَ«عِشْرُونَ» وَاَخَوَاتُهَا.

نَحْوُ: «جَاءَنِى مُسْلِمُونَ» وَ«.. أُلُو مَالٍ» وَ«.. عِشْرُونَ وَاَخَوَاتُهَا « وَ«رَاَيْتُ مُسْلِمِينَ» وَ«.. اُولِى مَالٍ» وَ«.. عِشْرِينَ» وَ «مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ» وَ«.. اُولِى مَالٍ» وَ«.. عِشْرِينَ».

اَوْ بِالْاَلِفِ رَفْعًا وَالْيَاءِ نَصْبًا وَجَرًّا. فَهُوَ: (اَيِ الْمُعْرَبُ بِهَذَيْنِ الْحَرْفَيْنِ) الْمُثَنّٰى وَ«اِثْنَانِ» وَ«كِلَا « مُضَافًا اِلٰى مُضْمَرٍ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى مُسْلِمَانِ « وَ«.. اِثْنَانِ» وَ«.. كِلَا هُمَا» وَ«رَاَيْتُ مُسْلِمَيْنِ» وَ«.. اِثْنَيْنِ» وَ«.. كِلَيْهِمَا» وَ«مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ» وَ«.. اِثْنَيْنِ» وَ«.. كِلَيْهِمَا».

(ج) - وَالثَّالِثُ: لَا يَكُونُ اَلَّا تَامُّ الْاِعْرابِ: وَهُوَ قِسْمَانِ لِاَنَّ مَحْذُوفَهُ: اِمَّا حَرَكَةٌ اَوْ حَرْفٌ.

وَالْاَوَّلُ: الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِى لَمْ يَتَّصِلْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ. وَهُوَ صَحِيحٌ، فَرَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ بِالْفَتْحَةِ وَجَزْمُهُ بِحَذْفِ الْحَرَكَةِ.

نَحْوُ: «يَضْرِبُ» وَ«لَنْ يَضْرِبَ» وَ«لَمْ يَضْرِبْ».

وَالثَّانِى: الْمُضَارِعُ الْمَذْكُورُ اِنْ كَانَ آخِرُهُ حَرْفَ عِلَّةٍ، فَرَفْعُهُ بِالضَّمَّةِ وَنَصْبُهُ بِالْفَتْحَةِ وَجزْمُهُ بَحَذْفِ الْاَخِرِ.

252

نَحْوُ: «يَغْزُو» وَ«لَنْ يَغْزُوَ» وَ«لَمْ يَغْزُ».

(د)- وَ الرَّابِعُ: لَا يَكُونُ اِلَّا نَاقِصَ الْاِعْرابِ

وَهُوَ: الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الَّذِى اتَّصَلَ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ مَرْفُوعٌ غَيْرُ النُّونِ. فَرَفْعُهُ بِالنُّونِ وَنَصْبُهُ وَجَزْمُهُ بِحَذْفِ النُّونِ.

نَحْوُ: «يِضْرِبَانِ» وِ«لَنْ يِضْرِبَا» وَ«لَمْ يَضْرِبَا». فَالْمَجْمُوعُ تِسْعَةٌ.

وَالْمُرَادُ بِالْمُنْصَرِفِ: مَا (اَىْ اِسْمٌ) دَخَلَهُ الْجَرُّ وَالتَّنْوِينِ.

نَحْوُ: «زَيْدٍ». وَبِغَيْرِ الْمُنْصَرِفِ: اِسْمٌ مُعْرَبٌ بِالْحَرَكَةِ لَا يَدْخُلُهُ الْجَرُّ وَالتَّنْوِينِ.

[اَنْوَاعُ غَيْرِ الْمُنْصَرِفِ] وَهُوَ عَلٰى نَوْعَيْنِ:

[اَلنَّوْعُ الاَوَّلُ]: سَمَاعِىٌّ.

نَحْوُ: «أُحَادَ» وَ«مَوْحَدَ» - (اَىْ وَاحِدًا وَاحِدًا) - وَ«ثُنَاءَ» وَ«مَثْنٰى» - (اَىْ اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ) - وَ«ثُلَا ثَ» وَ«مَثْلَثَ» (اَىْ ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً) وَ«رُبَاعَ « وَ«مَرْبَعَ» (اَىْ اَرْبَعَةً اَرْبَعَةً) وَ«اُخَرَ» - (مَعْدُولٌ عَنِ الْاُخْرَا) - صِفَاتٍ، وَ«جُمَعَ» وَ«كُتَعَ» وَ«بُتَعَ» وَ«بُصَعَ» جُمُوعًا، وَ«عُمَرَ» وَ«زُفَرَ» وَ«زُحَلَ» وَ«قُزَحَ» اَعْلَامًا.

[اَلنَّوْعُ الثَّانِى]: قِيَاسِىٌّ.

وَهُوَ: كُلُّ عَلَمٍ عَلٰى وَزْنٍ:

(١) - مَخْصُوصٍ بِالْفِعْلِ كَ«ضُرِبَ» وَشَمَّرَ» وَ«انْقَطَعَ» وَ«اجْتَمَعَ»

253

وَ«اسْتَخْرَجَ».

(٢) - اَو فِى اَوَّلِهٖ اِحْدٰى زَوَائِدِ الْمُضَارِعِ غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ.

نَحْوُ: «يَزِيدَ» وَ«يَشْكُرَ».

(٣) - وَكُلُّ «اَفْعَلِ» التَّفْضِيلِ وَالصِّفَةِ.

نَحْوُ: «اَفْضَلَ» وَ«اَبْيَضَ».

(٤) - وَكُلُّ اسْمٍ اَعْجَمِيٍّ اسْتُعْمِلَ فِى اَوَّلِ نَقْلِهٖ اِلَى الْعَرَبِ عَلَماً. وَهُوَ زَائِدٌ عَلَى الثَّلَا ثَةِ اَوْ مُتَحَرِّكُ الْاَوْسَطِ.

نَحْوُ: « قَالُونَ» وَ«اِبْرٰاهِيمَ» وَ«شَتَرَ».

(٥)- وَكُلُّ مُؤَنَّثٍ بِالْاَلِفِ مَقْصُورَةً اَوْ بِالْاَلِفِ مَمْدُدَةً.

نَحْوُ: «حُبْلٰى» وَ«حَمْرَاءَ».

(٦)- وَكُلُّ عَلَمٍ فِيهِ تَاءُ التَّاْنِيثِ.

(أ) - لَفْظاً.

نَحْوُ: «فَاطِمَةُ» وَ«حَمْزَةُ».

(ب) - اَوْ تَقْدِيرًا وَهُوَ زَائِدٌ عَلَى الثَّلَا ثَةِ.

نَحْوُ: «زَيْنَبَ»

(ج) - اَوْ مُتَحَرِّكُ الْاَوْسَطِ عَلَماً لِمُؤَنَّثٍ.

نَحْوُ: «قَدَمَ» اسْمُ امْرَاَةٍ وَلَوْ سُمِّيَ بِهٖ مُذَكَّرٌ صُرِفَ. وَلَوْ كَانَ عَلَمُ الْمُؤَنَّثِ ثُلَاثِيًّا سَاكِنَ الْاَوْسَطِ يَجُوزُ صَرْفُهُ وَمَنْعُهُ.

255

نَحْوُ: «هِنْدٍ».

(٧) - (غَيْرُ الْمُتَصَرِّفِ) وَكُلُّ عَلَمٍ مُرَكَّبٍ مِنِ اسْمَيْنِ لَيْسَ اَحَدُهُمَا عَامِلًا فِى الْاَخِرِ، وَلَا الثَّانِى صَوْتًا وَلَا مُتَضَمِّنًا لِمَعْنَى الْحَرْفِ.

نَحْوُ: «بَعْلَبَكَّ» وَ«خَضْرَمَوْتَ».

(٨) - وَكُلُّ مَا فِيهِ اَلِفٌ وَنُونٌ زَائِدَتَانِ عَلَمًا اَوْ وَصْفًا لَا تَدْخُلُهُ التَّاءُ.

نَحْوُ: «عِمْرَانَ» وَ«سَكْرَانَ» وَ«رَحْمٰنَ».

(٩)- (غَيْرُ الْمُتَصَرِّفِ) وَكُلُّ جَمْعٍ عَلٰى (وَزْنِ) «فَعَالِلَ» اَوْ «فَعَالِيلَ».

نَحْوُ: «مَسَاجِدَ» وَ«مَصَابِيحَ». وَيَجُوزُ صَرْفُهُ (اَىْ صَرْفُ غَيْرِ الْمُنصَرِفِ) لِضَرُورَةِ الشِّعْرِ اَوْ لِلتَّنَاسُبِ.

نَحْوُ قَوْلِهٖ تَعَالٰى: «سَلَا سِلًا» وَ«قَوَارِيرًا».

وَكُلُّ مَا (اَىْ كُلُّ اِسْمٍ) لَا يَنْصَرِفُ، اِذَا اُضِيفَ (اِلَى شَيْئٍ) اَوْ دَخَلَهُ لَامُ التَّعْرِيفِ انْصَرَفَ.

نَحْوُ: «مَرَرْتُ بِالْاَحْمَرِ» وَ«.. اَحْمَرِنَا».

256

وَالتَّقْسِيم الثَّالِثُ [مِنْ تَقْسِيمَاتِ الْاَرْبَعَةِ الْمُتَدَاخِلَةِ الْاِعْرَابِ]:

بِحَسَبِ النَّوْعِ وَهُوَ اَرْبَعَةٌ:

رَفْعٌ وَنَصْبٌ: مُشْتَرَكَانِ بَيْنَ الْاِسْمِ وَالْفِعْلِ. وَجَرٌّ مُخْتَصٌّ بِالْاِسْمِ وَجَزْمٌ مُخْتَصٌّ بَالْفِعْلِ.

وَعَلَا مَةُ الرَّفْعِ اَرْبَعَةٌ: «صَمَّةٌ» وَ«وَاوٌ» وَ«اَلِفٌ» وَ«نُونٌ»

وَعَلَامَةُ النَّصْبِ خَمْسَةٌ: «فَتْحَةٌ» وَ«كَسْرَةٌ» وَ«اَلِفٌ» وَ«يَاءٌ» وَ«حَذْفُ النُّونِ»

وَعَلَا مَةُ الْجَرِّ ثَلَا ثَةٌ: «كَسْرَةٌ» وَ«فَتْحَةٌ» وَ«يَاءٌ»

وَعَلَا مَةُ الْجَزْمِ ثَلَا ثَةٌ: «حَذْفُ الْحَرَكَةِ» وَ«حَذْفُ الْاٰخِرِ» وَ«حَذْفُ النُّونِ».

وَالتَّقْسِيمُ الرَّابِعُ [مِنْ تَقْسِيمَاتِ الْاِعْرَابِ]: بَحَسَبِ الصِّفَةِ فَهُوَ ثَلَاثَةٌ: لَفْظِيٌّ:

يَظْهَرُ فِى اللَّفْظِ.وَتَقْدِيرِيٌّ وَمَحَلِّيٌّ.

فَلِنَذْكُرِ الْاٰخَرَيْنِ حَتّٰى يُعْلَمَ اَنَّ مَا عَدَاهُمَا لَفْظِيٌّ.

اَلْاِعْرابُ التَّقْدِيرِيُّ

فَالتَّقْدِيرِيُّ: مَا (اَىْ اِعْرَابٌ) لَا يَظْهَرُ فِى اللَّفْظِ بَلْ يُقَدَّرُ فِى آخِرِهِ لِمَانِعٍ فِيهِ غَيْرَ الْاِعْرَابِ الْحَقِيقِيِّ. وَلَا يَكُونُ اِلَّا فِى الْمُعْرَبِ كَاللَّفْظِيِّ.

257

وَذٰلِكَ فِى سَبْعَةِ مَوَاضِعَ:

اَلْاَوَّلُ: مُفْرَدٌ آخِرُهُ اَلِفٌ وَاِنْ حُذِفَ الْاَلِفُ لِاِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ:

(أ) - فَاِنْ كَانَ (اَىْ ذَالِكَ الْمُفْرَدِ) اِسْمًا فَاِعْرابُهُ فِى الْاَحْوَالِ الثَّلَاثِ تَقْدِيرِيٌّ.

نَحْوُ: «الْعَصَا» وَ«عَصىً».

(ب) - وَاِنْ كَانَ (ذَالِكَ الْمُفْرَدُ الْمُنْصَرِفُ) فِعْلًا فَرَفْعُهُ وَنَصْبُهُ تَقْدِيرِيٌّ وَجَزْمُهُ لَفْظِيٌّ.

نَحْوُ: «يَخْشٰى» وَ«لَنْ يَخْشٰى» وَ«لَمْ يَخْشَ».

وَالثَّانِى: مَا (اَىْ اِسْمٌ مُعْرَبٌ) اُضِيفَ اِلٰى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ غَيْرَ التَّثْنِيَةِ.

(أ)- فَاِنْ كَانَ جَمْعَ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ فَرَفْعُهُ تَقْدِيرِيٌّ فَقَطْ،

نَحْوُ: «جَاءَنِى مُسْلِمَىَّ» اَصْلُهُ: مُسْلِمُوىَ.

(ب) - اِنْ كَانَ (ذَالِكَ الْاِسْمُ) غَيْرَهُ - (اَىْ غَيْرَ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ) فَالْكُلُّ- اَىْ كُلُّ الْاِعْرَابِ مِنَ الرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَالْجَرِّ - تَقْدِيرِيٌّ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى غُلَامِى» وَ«.. رِجَالِى» وَ«..مُسْلِماتِى».

وَالثَّالِثُ: مَا (اَىْ اِسْمٌ مُعْرَبٌ) فِى آخِرِهِ: اعْرَابٌ مَحْكِيٌّ.

(١) - اِمَا جُمْلَةً مَنْقُولَةً اِلَى الْعِلْمِيَّةِ.

نَحْوُ: تأَبَّطَ شَرًا.

258

(٢) - اَوْ مُفْرَدًا؟ فِى قَوْلِ الْحِجَازِيِّ.

نَحْوُ: «مَنْ زَيْدًا» لِمَنْ قَالَ: «ضَرَبْتُ زَيْدًا» وَ«دَعْنِى عَنْ تَمْرَانِ» - (اِعْرَابُهُ بِيَاءٍ مُقَدَّرَةً) - لِمَنْ قَالَ: «اَ لَكَ تَمْرَانِ؟»

(٣) - وَكَذَا كُلُّ عَلَمٍ مُرَكَّبٍ جُزْؤُهُ الثَّانِى مَعْمُولٌ لِمَا (اَىِ الْجُزْءِ الْاَوَّلِ الَّذِى) لَا اِعْرَابَ لَهُ.

نَحْوُ: «اِنَّ زَيْدًا» وَ«هَلْ زَيْدٌ؟» وَ «مِنْ زَيْدٍ» بِخِلَافِ

نَحْوُ: «عَبْدُ اللّٰهِ»

وَنَحْوُ: «مَضْرُوبٌ غُلَامُهُ» فَاِنَّ اِعْرَابَ جُزْءِ الْاَوَّلِ مِنْهُمَا لَفْظِيٌّ بِحَسَبِ الْعَامِلِ.

وَالْجُزْءُ الثَّانِى مَشْغُولٌ بِاِعْرَابِ الْحِكَايَةِ.

(٤) - اَوْ (اِسْمٌ مُعْرَبٌ فِى آخِرِهِ) بِنَاءٌ مَحْكِيٌّ.

نَحْوُ: «خَمْسَةَ عَشَرَ» عَلَمًا عَلَى الْاَشْهُرِ. (اَىْ هَذَا عَلَى الْاَشْهُرِ)

وَالرَّابِعُ: مَا (اَىْ اِسْمٌ اَوْ فِعْلٌ اَوْ مُعْرَبٌ) فِى آخِرِهِ يَاءٌ مَكْسُورٌ مَا قَبْلَهَا وَاِنْ حُذِفَ لِاِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ.

(أ) - فَاِنْ كَانَ (ذَلِكَ الْمُعْرَبُ) اسْمًا فَرَفْعُهُ وَجَرُّهُ تَقْدِيرِيٌّ.

نَحْوُ: «الْقَاضِى» وَ« قَاضٍ».

(ب) - وَاِنْ كَانَ (ذٰلِكَ الْمُعْرَبُ) فِعْلًا فَرَفْعُهُ فَقَطْ تَقْدِيرِيٌّ اِنْ لَمْ يَلْحَقْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ [مَرْفُوعٌ].

259

نَحْوُ: «يَرْمِى» «تَرْمِى» «اَرْمِى» «نَرْمِى».

وَالْخَامِسُ: فِعْلٌ آخِرُهُ وَاوٌ مَضْمُومٌ مَا قَبْلَهَا فَرْفْعُهُ فَقَطْ اَيْضًا تَقْدِيرِيٌّ اِنْ لَمْ يَلْحَقْ بِآخِرِهِ ضَمِيرٌ .

نَحْوُ: «يَغْزُو» وَ«تَغْزُو» وَ«اَغْزُو» وَ«نَغْزُو».

وَالسَّادِسُ: اسْمٌ اِعْرَابُهُ بَالْحُرُوفِ مُلَا قٍ لِسَاكِنٍ بَعْدَهُ اَىُّ كَلِمَةٍ اَوَّلُهَا هَمْزَةُ وَصْلٍ.

(١) - فَاِنْ كَانَ (ذٰلِكَ اِسْمُ الَّذِى كَانَ اِعْرابُهُ بِالْحُورُوفِ) مِنْ الْاَسْمَاءِ السِّتَةِ الْمَذْكُورَةِ اِعْرَابُهُ فِى الْاَحْوَالِ الثَّلَا ثِ تَقْدِيرِى.

نَحْوُ: «جَاءَنِى اَبُو الْقَاسِمِ» وَ«رَاَيْتُ اَبَا الْقَاسِمِ» وَ«مَرَرْتُ بِاَبِى الْقَاسِمِ».

(٢)- وَاِنْ كَانِ (ذٰلِكَ اِسْمُ) جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ.

(٣) - وَاِنْ كَانَ مَا قَبْلَ حَرْفِ الْاِعْرَابِ مَفْتُوحًا.

نَحْوُ: «مُصْطَفَوْنَ» وَ«مُصْطَفَيْنَ» فَيَتَحَرَّكُ الْوَاوُ بِالضَّمَّةِ وَالْيَاءُ بِالْكَسْرَةِ فَيَكُونُ - (اِعْرَابُ ذٰلِكَ الْاِسْمِ) - لَفْظِيًّا فِى الْاَحْوَالِ الثَّلَا ثِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی مُصْطَفَوُ الْقَوْمِ» وَ«رَاَیْتُ مُصْطَفَیِ الْقَوْمِ» وَ«مَرَرْتُ بِمُصْطَفَیِ الْقَوْمِ».

260

(٤) - وَاِنْ لَمْ یَکُنْ مَفْتُوحًا یُحْذَفَانَ (اَیِ الْوَاوُ وَالْیَاءُ) فَیَکُونُ (اِعْرَابُ ذَلِكَ الْاِسْمِ) تَقْدِیرِیًّا فِی الْاَحْوَالِ الثَّلٰاثِ.

نَحْوُ: «جَاءَنِی ضَارِبُو الِقَوْمِ» وَ«رَاَیْتُ ضَارِبِی الْقَوْمِ» وَ«مَرَرْتُ بِضَارِبِی الْقَوْمِ».

(٥)- وَاِنْ کَانَ)ذَلِكَ اِسْمُ الَّذِی کَانَ اِعْرابُهُ بِالْحُورُوفِ) تَثْنِیَةً، فَرَفْعُهُ تَقْدِیرِیٌّ وَ فِی نَصْبِهِ وَجَرِّهِ تُحَرَّكُ الْیَاءُ بِالْکَسْرِ فَیَکُونُ لَفْظِیًّا.

نَحْوُ: «جَاءَنِی غُلَامَا ابْنِكَ» وَ«رَاَیْتُ غُلَامَیْ ابْنِكَ» وَ«مَرَرْتُ بِغُلَامَیْ اِبْنِكَ».

وَالسَّابِعُ: الْمَوْقُوفُ عَلَیْهِ بِالْاِسْکَانِ مِمَّا کَانَ اِعْرَابُهُ بِالْحَرَکَةِ.

(أ) - فَاِنْ کَانَ غَیْرَ مُنَوَّنٍ بِتَنْوِینِ التَّمَکُّنِ اَوْ کَانَ فِی آخِرِهِ تَاءُ التَّاْنِیثِ: فَاَحْوَالُهُ الثَّلَاثُ تَقْدِیرِیٌّ دُونَ نَصْبِهِ.

نَحْوُ: «اَحْمَدْ» وَ«ضَارِبَةْ» وَ«ضَارِبَاتْ».

(ب) - وَاِنْ کَانَ - (اَلْمَوْقُوفُ عَلَیْهِ)- مُنَوَّنًا بِغَیْرِهَا فَرَفْعُهُ وَجَرُّهُ تَقْدِیرِیٌّ دُونَ نَصْبِهِ.

263

نَحْوُ: «جَاءَنَا زَيْدٌ» وَ«مَرَرْتُ بِزَيْدٍ» وَ«رَأَيْتُ زَيْدًا».

[اَلْاِعْرَابُ الْمَحَلِّيُّ]

وَاَمَّا [الْاِعْرَابُ] الْمَحَلِّيُّ فَفِى مَوْضِعَيْنِ:

اَحَدُهُمَا: الْاِسْمُ الْمُعْرَبُ الْمُشْتَغِلُ آخِرُهُ بِاِعْرَابٍ غَيْرِ مَحْكِيٍّ.

نَحْوُ: «مَرَرْتُ بِزَيْدٍ» فَاِنَّه يُحْكَمُ عَلٰى مَحَلِّ زَيْدٍ بِالنَّصْبِ عَلَى الْمَفْعُولِيَّةِ.

وَكَذَا «اَعْجَبَنِى ضَرْبُ زَيْدٍ» وَ«مُرَّ بِزَيْدٍ» فَـ«زَيْدٌ» - (فِى هذَيْنِ الْمِثَالَيْنِ)- مَرْفُوعُ الْمحَلِّ عَلِى الْفَاعِلِيَّةِ فِى الْاَوَّلِ وَالنَّائِبِيَّةِ فِى الثَّانِى.

وَاَلثَّانِى: الْمَبْنِىُّ فَهُوَ: مَا كَانَ حَرَكَتُهُ وَسُكُونُهُ لَا بِعَامِلٍ. بِخِلَافِ الْمُعْرَبِ فَهُوَ مَا كَانَ حَرَكَتُهُ وَسُكُونُهُ بِعَامِلٍ.

[اَقْسَامُ الْمَبْنِى]

وَالْمَبْنِىُّ عَلٰى نَوْعَيْنِ: مَبْنِىُّ الْاَصْلِ وَ مَبْنِىُّ الْعَارِضِ.

وَالْاَوَّلُ اَرْبَعَةٌ:-١اَلْحَرْفُ-وَالْمَاضِى-وَالْاَمْرُ بِغَيْرِ الَّامِ عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ-وَالْجُمْلَةُ.

وَالثَّانِى عَلٰى نَوْعَيْنِ: - لَازِمٌ - وَغَيْرُ لَازِمٍ.

[اَلنَّوعُ الاَوَّلُ: اَلْمَبْنِىُّ الَّازِمُ.]

[اَلْمَبْنِىُّ] الَّازِمُ: مَا (اَىْ لَفْظٌ) لَا يَنْفَكُّ عِنِ الْبِنَاءِ.

264

وَهُوَ:

(١) - اَلْمُضْمَراتُ.

(٢)- اَسْماءُ الْاِشاراتِ.

(٣) - اَلْمَوْصُولاتُ غَيْرَ «اَيٍّ» وَ«اَيَّةٍ» فَاِنَّهُمَا مُعْرَبَانِ.

(٤)- وَاَسْمَاءُ الْاَفْعَالِ - وَقَدْ سَبَقَتْ -

(٥) - مَا كَانَ عَلٰى [وَزْنِ] «فِعَالِ» مَصْدَرًا ك»فَجَارِ» اَوْ صِفَةً.

نَحْوُ: «يَا فَسَاقِ» اَوْ عَلَمًا لِمُؤَنَّثٍ.

نَحْوُ: «خَدَامِ» - عِنْدَ اَهْلِ الْحِجَازِ -

(٦)- وَالْاَصْوَاتُ وَهُوَ (اَيِ الصَّوْتُ) كُلُّ لَفْظٍ حُكِيَ بِهِ صَوْتٌ كَ«غَاقْ» اَوْ صُوِّتَ بِهِ لِلْبَهَائِمِ كَ«نَخِّ».

(٧)- وَبَعْضُ الْمُرَكَّبَاتِ.

وَهُوَ: كُلُّ كَلِمَتَيْنِ لَيْسَتْ اِحْدَاهُمَا عَامِلَةً فِى الْاُخْرٰى جُعِلَتَا اِسْمًا وَاحِدًا:

(أ)- فَاِنْ كَانَ الثَّانِى صَوْتًا بُنِيَا وَكُسِرَ الثَّانِى وَفُتِحَ الْاَوَّلُ.

نَحْوُ: «سِيْبَوَيْهِ».

(ب) - وَاِنْ لَمْ يَكُنْ صَوْتًا بُنِيَ الْاَوَّلُ عَلَى الْفَتْحِ اِنْ كَانَ آخِرَهُ حَرْفًا صَحِيحًا.

نَحْوُ: «بَعْلَبَكَّ» وَ«حَضْرَمَوْتَ» وَعَلَى السُّكُونِ اِنْ كَانَ آخِرَهُ حَرْفَ عِلَّةٍ.

نَحْوُ: «مَعْدِيكَرِبَ». وَاُعْرِبَ الثَّانِى غَيْرَ مُنْصَرِفٍ عَلَى اللُّغَةِ الْفَصِيحَةِ.

265 وَاِنْ لَمْ تُجْعَلَا اسْمًا وَاحِدًا لٰكِنْ تَضَمَنَ الثَّانِى حَرْفًا:

(أ)- فَاِنْ لِمْ تَكُنْ الْاُولٰى لَفْظَ «اِثْنَيْنِ» بُنِيَا عَلَى الْفَتْحِ اِنْ كَانَ آخِرَهُمَا حَرْفًا صَحِيحًا وَعَلَى السُّكُونِ.

(ب) -وَاِنْ كَانَ آخِرُ هُمَا حَرْفُ عِلَّةٍ.

نَحْوُ: «اَحَدَ عَشَرَ» وَ«اِحْدٰى عَشَرَة» وَ«ثَلا ثَةَ عَشَرَ» وَ«ثَلَاثَ عَشَرَةَ» وَ«حَادِىَ عَشَرَ» «اِلٰى «تِسْعِ عَشَرَةَ « وَ«تَاسَعَةَ عَشَرَةَ»

نَحْوُ: «هُوَ جَارِى بَيْتَ بَيْتَ» وَ«.. بَيْنَ بَيْنَ».

(ج) - وَاِنْ كَانَتِ الْاُولٰى لَفْظَ «اثْنَيْنِ» بُنِىَ الثَّانِى وَاُعْرِبَ الْاَوَّلُ وَحُذِفَ نُونُهُ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى اِثْنَا عَشَرَ رَجُلًا» و«رَاَيْتُ اِثْنَىْ عَشَرَ رَجُلًا» وَ«مَرَرْتُ بِاِثْنَىْ عَشَرَ رَجُلًا».

وَنَحْوُ: « هُوَ جَارِى بَيْتَ بَيْتَ»

وَ«..بَيْنَ بَيْنَ»

د - وَاِنْ كَانَتِ الْاُولٰى لَفْظَ «اثْنَيْنِ» بُنِىَ الثَّانِى وَاُعْرِبَ الْاَوَّلُ وَحُذِفَ نُونُهُ.

نَحْوُ: «جَاءَنِى اثْنَا عَسَرَ رَجُولًا» وَ«رَاَيْتُ اثْنَىْ عَسَرَ رَجُلًا» وَ«مَرَرْتُ

266

بِاثْنَىْ عَسَرَ رَجُلًا».

[بَعْضُ الْكِنَايَاتِ]:

[وَهٰكَذَا مَبْنِيُّ اللَّازِمِ]: بَعْضُ الْكِنَايَاتِ

وَهُوَ:

(١)- «كَمْ»

يَكُونُ:

(أ) - لِلْاِسْتِفْهَامِ فَيَنْصِبُ مَا بَعْدَهَا عَلَى التَّمْيِيزِ.

نَحْوُ: «كَمْ رَجُلًا ؟».

(ب)- لِلْخَبَرِيَّةِ بِمَعْنَى التَّكْثِيرِ فَيُضَافُ اِلٰى مَا بَعْدَهُ.

نَحْوُ: «كَمْ رَجُلٍ».

(٢)- وَلَفْظُ «كَذَا»: لِلْعَدَدِ يَنْصِبُ مَا بَعْدَهُ عَلَى التَّمْيِيزِ.

نَحْوُ: «عِنْدِى كَذَا دِرْهَمًا».

(٣) - وَ«كَيْتَ» وَ«ذَيْتَ»: لِلْحَدِيثِ.

وَالْكَلِمَاتُ الْمُتَضَمِّنَةُ لِمَعْنٰى «اِنْ» اِوِ الْاِسْتِفْهَامِ غَيْرَ «اَيٍّ» وَ«اَيَّةٍ». وَبَعْضُ الظُّرُوفِ.

نَحْوُ: «اَمْسِ» وَ«قَطُّ» وَ«عَوْضُ» وَ«مُذْ» وَ«مُنْذُ» وَ«اِذَا» وَ«اِذْ» وَ«لَمَّا» وَ«مَتٰى» وَ«اَنّٰى» وَ«اَيَّانَ» وَ«كَيْفَ» وَ«حَيْثُ» وَ«لَدٰى» وَ«لَدُنْ» وَ«لُدْ» وَ«الْكَافُ « وَ«عَلٰى» وَ«عَنِ» الْاِسْمِيَّةِ - (وَعَنِ الْاِسْمِيَّةِ صِفَةٌ لِلثَّلَاثَةِ) -

267 [اَلنَّوْعُ الثَّانِى]: اَلْمَبْنِيُّ غَيْرُ اللَّازِمِ [وَهُوَ عَلٰى اَرْبَعَةِ اَنْوَاعٍ اَيْضًا]

[اَلنَّوْعُ الاَوَّلُ]: مَا (اَىْ اِسْمٌ) قُطِعَ عَنِ الْاِضَافَةِ مُنَوِّياً فِيهِ الْمُضَافُ اِلَيْهِ.

نَحْوُ: « قَبْلُ» وَ«بَعْدُ» وَ«تَحْتُ» وَ«فَوْقُ» وَ«قُدَّامُ» وَ«اَمَامُ» وَ«خَلْفُ» وَ«وَرَاءُ» وَ«لاَ غَيْرُ» وَ«لَيْسَ غَيْرُ» وَ«حَسْبُ» وَ«الْاٰنَ».

[اَلنَّوْعُ الثَّانِى]: اَلْمُنَادٰى الْمُفْرَدُ الْمَعْرِفَةُ. فَاِنَّهُ:

(١)- مَبْنِيٌّ عَلٰى مَا يُرْفَعُ بِهِ اِنْ لَمْ يَلْحَقْ بِاٰخِرِهِ اَلِفُ الْاِسْتِغَاثَةِ اَوْ النُّدْبَةِ وَلَا بِاَوَّلِهِ لَامٌ:

نَحْوُ: «يَا زَيْدُ»

وَ«يَا مُسْلِمَانِ» وَ«يَا مُسْلِمُونَ».

(٢)- وَاِنْ كَانَ الْمُنَادٰى مُضَافًا اَوْ مُشَابِهًا بِهِ اَوْ نَكِرَةً يُنْصَبُ بِفِعْلٍ مُقَدَّرٍ.

نَحْوُ: «يَا عَبْدَ اللّٰهِ» وَ«يَاخَيْرًا مِنْ زَيْدٍ» وَ«يَا رَجُلًا».

(٣)- وَاِنْ لَحِقَ بِاٰخِرِهِ اَلِفٌ بُنِىَ عَلَى الْفَتْحِ.

نَحْوُ: «يَا زَيْدَاهْ».

268

(٤)- وَاِنْ اِتَّصَلَ بِاَوَّلِهِ لَامٌ ، يَجِبُ جَرُّهُ.

نَحْوُ: «يَا لِزَيْدٍ».

وَالْبَدَلُ (- مِنَ الْمُنَادٰى -) الْمَعْطُوفُ الْخَالِى عَنِ الَّامِ حُكْمُهُ حُكْمُ الْمُنَادٰى.

نَحْوُ: «يَا رَجُلُ زَيْدُ» (- هٰذَا مِثَالُ الْبَدَلِ -) وَ«يَا زَيْدُ وَعُمْرُو» (- هٰذَا مِثَالٌ لِلْمَعْطُوفِ -).

وَحُرُوفُ النِّدَاءِ هِىَ: «يَا» وَ«اَيَا» وَ«هَيَا» وَ«آ» وَ«آى» وَ«اَىْ» وَ«الْهَمْزَةُ» وَ«وَا» مُخْتَصٌّ بِالنُّدْبَةِ.

[اَلنَّوْعُ الثَّالِثُ]: اسْمُ «لَا» لِنَفْيِ الْجِنْسِ، اِذَا كَانَ مُفْرَدًا نَكِرَةً مُتَّصِلَةً بِـ«لَا» غَيْرَ مُكَرَّرَةٍ.

نَحْوُ: «لَا رَجُلَ».

[اَلنَّوْعُ الرَّابِعُ]: الْمُضَارِعُ الْمُتَّصِلُ بِهِ نُونُ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ اَوْ نُونُ التَّاْكِيدِ.

نَحْوُ: «يَضْرِبْنَ» وَ«تَضْرِبْنَ»

وَ«هَلْ يَضْرِبَنَّ» وَ«هَلْ تَضْرِبَنَّ».

(أ)- وَهٰذِهِ الْاَلْفَاظُ يَجِبُ بِنَاؤهَا.

(ب)- وَاَمَّا جَائِزُ الْبِنَاءِ:

(١)- فَالظُّرُوفُ الْمُضَافَةُ اِلَى الْجُمْلَةِ واِلٰى «اِذْ» فَاِنَّهَا يَجُوزُ بِنَاؤُهَا عَلَى الْفَتْحِ،

نَحْوُ قَوْلِهٖ تِعالٰى: «هٰذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ» وَ«حِينَئِذٍ» وَ«يَوْمَئِذٍ».

(٢)- وَكَذٰلِكَ (اَىْ فِى جَوَازِ الْبَنَاءِ عَلَى الْفَتْحِ) «مِثْلُ» وَ« غَيْرُ» مَعَ «مَا» وَ«اَنْ» وَ«اَنَّ».

269

(١)- وَاسْمُ «لَا» الْمُكَرَّرَةِ الْمُتَّصِلِ بِهَا الْمُفْرَدُ النَّكِرَةُ.

نَحْوُ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ». فَاِنَّهُ: (شَأْنٌ)

(أ) - يَجُوزُ بِنَاؤُهُمَا (اَىْ بِنَاءُ الْاِسْمَيْنِ) عَلَى الْفَتْحِ

(ب)- وَرَفْعُهُمَا.

نَحْوُ: «لَا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ»

(ج) - وَ(يَجُوزُ) فَتْحُ الْاَوَّلِ مَعَ نَصْبِ الثَّانِى.

نَحْوُ: «لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةً»

(د) - وَمَعَ رَفْعِهِ (اَىْ يَجُوزُ الثَّانِى وَمَعَ فَتْحِ الْاَوَّلِ).

نَحْوُ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةٌ»

(ر) – وَ(يَجُوزُ) رَفْعُ الْاَوَّلُ مَعَ فَتْحِ الثَّانِى.

نَحْوُ: «لَا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ»

270

وَهٰذِهِ خَمْسَةُ اَوْجُهٍ تَجُوزُ فِى اَمْثَالِهِ -)اَىْ اَمْثَالِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ -).

(٢) - صِفَةُ اسْمِ «لَا» الْمَبْنِيِّ الْمُفْرَدَةُ الْمُتَّصِلَةُ بِهِ

فَاِنَّهُ: (اَشَّانُ)

(أ)- يَجُوزُ بِنَاؤُهَا عَلَى الْفَتْحِ.

نَحْوُ: «لَا رَجُلَ ظَرِيفَ».

(ب) - وَاِعْرَابُهَا (اَىْ يَجُوزُ اِعْرَابُ الصَّفَةُ) رَفْعًا ونَصْبًا.

نَحْوُ: «لَا رَجُلُ ظَرِيفٌ» و«.. ظَرِيفًا».

تَمَّتْ بِحَمْدِ اللّٰهُ وَتَوْفِيقِهِ

İZHÂR

Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyla..

Alemlerin Rabbi olan (bütün varlıkları yaratıp canlıları yaşatan terbiye edip rızıklandıran) Allah'a hamd olsun.

Salât ve selâm da (O'nun kulu ve Resulü olan) Hz. Muhammed (s.a.v.) ve bütün âl'i (soyu ve yakınlarının) üzerine olsun.

Şimdi bu her mu'ribin (yani kelimelerdeki değişiklikleri i'râbın kısımlarını ve nahiv kâidelerini bilmek isteyen herkesin) kendisine şiddetle muhtaç olduğu bir risaledir. Bu da üç kısımdır. Amil, ma'mûl ve amel yani i'râb. Bu risaleyi üç bâb üzere tertip etmek gerekti: Birinci bab, amil hakındadır.önce bilmiş olki kelime; müfred bir mana için konulmuş (yani kendisinden bir mana anlaşılan lafızdır).

Üç kısma ayrılır:

1- Fiil: Her yönüyle anlamca üç zamandan birine delalet eden lafızdır. Bunun özellikleri de başına:

لَمَّا-لَمْ-اِنْ-سَوْفَ-س-قَدْ emir için olan (لِ) ve nehy için olan (لَا) nın dahil olmasıdır. Fiilerin hepsi ileridede anlatılacağı üzere amildir.

2- İsim: Üç zamanda birine yakınlığı olmayıp (delalet etmeyip) yalnız başına (müstakil) bir mânâ ifade eden lafızdır.

Bunun özellikleri de: (Sonuna) tenvin'in, (başına) harf-i cerr'in, lam-ı ta'rif'in dahil olması ve ismin; mübteda, fâil ve muzâf olmasıdır. Bazı isimler; ism-i fâil gibi âmildir. Bazısı da; zamir ve ism-i mevsul gibi âmil değildir.

3- Harf: Yalnız başına mânâsı olmayıp başka bir kelimeyi anlamak için alet olan lafızdır. Harfin bazısı; harf-i cerr gibi âmildir. Bazısı da (هَلْ) ve (قَدْ) gibi amil değildir.

Amil: Bir vasıta ile kelimenin sonunun, i'râbdan belli bir vecih üzere olmasını gerektiren şeydir.

Buradaki vasıtadan kasıt, i'râbı iktiza eden (isteyen) demektir. Bu iktiza (isteyicilik ve gerektirme) isimlerde değişik manaların ardı ardına gelmesidir. Bu gizli manaların iyice anlaşılmaları için açık alamet vardır. (İşte bu alametler i'râbdır.)

Mesela: "ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامَ عَمْرٍو" "Zeyd, Amr'ın kölesini dövdü."

Dediğimizde (ضَرَبَ) fiili, (زَيْدٌ) 'in sonunun ötüreli ve (غُلَامَ)'ın sonunun üstünlü olmasını bir vasıta ile gerektirdi. O vasıta da her ikisine (ضَرَبَ) fiilinin tealluk etmesi sebebiyle "Zeyd" üzerine failiyyetin ve "gulam" üzerine mef'uliyyetiin varid olmasıdır. (غُلَامَ) lafzı da, "Amr"a muzaf olmasından dolayı (yani diğer bir

deyimle Amr'ın, gulam'a muzaf'un ileyh olmasından dolayı), "Amr" ın sonunun esireli olmasını gerektirdi.

Sonuç: Amil isimlerdeki gizli mânâları (birçok alametlerle) ortaya çıkarır. O gizli mânâlar alametlerin nasbını(ortaya konulmasını, vaz'ını) iktiza eder(ler). O da i'râbdır.

Fiillerde isme tam benzerlik vardır. O benzerlik de sadece müzari fiildedir. Çünkü müzari fiil; lafz, mânâ ve istimal (kullanış) bakımından ism-i fâile benzer.

Birincisi (yani lafzen benzeyiş) harekelerde ve sükunlarda ism-i faile uygunluğundan dolayıdır.

Örnek: (ضَارِبٌ) ve ***(يَضْرِبُ) gibi.***

İkincisi (yani mânâca benzeyiş) fiil-i müzari ve ism-i fâilden her birinin umum ve hususu kabul etmelerindendir. Çünkü ism-i fâil, lam-ı ta'riften soyulduğunda, umumu (genelliği ve belirsizliği) ifade eder. Ona lâm-ı ta'rif dahil olduğunda hususi (özel ve belirli) olur. Örnek: (ضَارِبٌ) ve (اَلضَّارِبُ) gibi.

Müzari fiilde kendisine hal ve istikbal harfleri dahil olmadığında (bunlardan tecerrüd ettiğinde) hal ve istikbal mânâsını muhtemel olur. (taşır). Örnek: (يَضْرِبُ) gibi.

Müzari fiile hal ve istikbal harfleri (nden biri) dahil olduğunda, hal ve ya istikbale mahus olur. (Yani hal veya istikbal manasını ifade eder.) Örnek: "مَا يَضْرِبُ - سَيَضْرِبُ"gibi.

(Fiil-i müzari ve ism-i fâil hal ve istikbal) alametlerinden soyulduklarında, bunlarda hemen akla hal mânâsı geldiği için (birbirlerine benzerler.)

Üçüncüsü (yani kullanış bakımından benzeyiş): Fiil-i muzari ve ism-i fâil her birinin nekreye sıfat olmalarından ve lam-ı ibtida'nın ikisinin de başına dahil olabilesindendir.

Örnek: "جَاءَنِى رَجُلٌ ضَارِبٌ اَو يَضْرِبُ" "اِنَّ زَيدًا لَضَارِبٌ اَوْ لَيَضْرِبُ"

İşte bu benzeyiş fiil-i müzari'nin ism-i fâile onun asıl olduğu şeyde tabi olmasını gerektirir. O (isim) de i'râbdır.

(Zira fiil-i müzari'nin tabi olmak istediği şey isimde asıldır).

Fiili muzari nin i'rabı ise asıl değildir. (Bilakis tebeiyyetledir.)

Mesela: " لَنْ يَضْرِبَ" dediğimizde, (لَنْ) edatı, (يَضْرِبَ) nin sonunun üstünlü olmasını (ism-i fâile benzediği için) gerektirdi.

I-ÂMİL

Âmil lafzi ve manevi olmak üzere iki kısımdır.

Lafzi, lisanda nasibi (yeri) olan anlamına gelip: Semai ve kıyasi diye ikiye ayrılmıştır.

Semai de, işitildiği üzere öğrenilip kullanılan demek olup bu da: isimde âmil ve fiilde âmil olmak üzere iki çeşittir.

İsimde âmil dahi iki kısımdır: Bir isimde âmil, iki isimde âmildir. (İki isimde âmil ise) aslında mübteda va haberi kastediyorum. Mübteda ve habere âmilin dahil olmasından sonra bu ikisi âmilin ismi ve haberi diye adlandırılırlar.

BİR İSİMDE ÂMİL

Bir isimde âmil, ism-i cerr eden (sonunu esire yapan) harflerdir ki "cerr harfleri" ve "izafet harfleri" diye adlandırılırlar.

Bunlar 20 Tanedir:

1-(بَا) (ile, e-a) anlamındadır. İlsak (bağlamak, ulaştırmak) içindir.

2- (مِنْ) (den-dan) anlamındadır. İbtida (başlama, başlangıç) içindir.

3- (اِلَى) (e-a) anlamındadır. İntiha (sona eriş, bitiş) içindir.

4- (عَنْ) (den –dan) anlamındadır. Bu'd ve mücavezet (uzaklık ve geçip aşmak) içindir.

5- (عَلَى) (üzerine-üzerinde) anlamındadır. İsti'la içindir.

6- (لِ) (için) anlamındadır. Ta'lil ve tahsis içindir.

7- (فِى) (de-da) anlamındadır. Zarf içindir.

8- (كَ) (gibi) anlamındadır. Teşbih (benzetme) içindir.

9- (حَتَّى) (e-a kadar) anlamındadır. Gâye içindir.

10- (رُبَّ) taklîl (azlık) içindir, (çokluk) anlamına da gelir.

11- Kasem (وَ) ıdır. Yemin anlamındadır.

12- Kasem (تَا) sıdır. Bu da yemin anlamındadır. Yemin vâv'ı gibidir.

13- (حَاشَا) istisna içindir.

14- (مُذْ) (den beri – dan beri) anlamındadır.

15- (مُنْذُ) , bu da (den beri- dan beri) anlamındadır.

Bu iki harf-i cerr geçmiş zamanda ibtida (bir işe başlamak) içindir. Bunlar bazen isim olurlar.

16- (خَلَا) istisna içindir.

17- (عَدَا), bu da istisna içindir. Bunlar çok kere fiil olurlar.

18- (لَوْلَا) (olmamış olsaydı) anlamındadır. Kendisine bir zamir bitişiği zaman harf-i cerr olur. Başka bir şeyin varlığından dolayı bir şeyin mümkün olmadığını (ifade etmek) içindir.

19- (كَيْ) (niçin) anlamındadır. İstifham (مَا) sına dahil olduğunda (ona bitiştiğinde) ta'lil için (harf-i cerr) olur.

20- (لَعَلَّ) (umulur ki) anlamınadır. Ukayl kabilesi lügatında tecerri (ummak) içindir.[1]

Bu harf-i cerler için bir müeallak lazımdır. (Bu müteallak); fiil veya şibh-i fiil (fiilin benzeri) veya fiil mânâsında bir kelime olur. Ancak bu harf-i cerlerden (cümlede) zaid olanlar müstesnadır. Bunlar için müteallak gerekmez.

Örnek: "كَفَى بِاللَّهِ " " Allah yeter (kâfi) oldu"

"بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ" " Sana bir dirhem yeter."

(Cümlelerinde "bâ" harf-i cerri zaid olduğu için müteallak lazım değildir. Yani bu gibi zaid harf-i cerrler, başına geldikleri ismin sonunun esire yaparlarsa da müteallak istemezler.)

" لَعَلَّ - لَوْلَا - عَدَا - خَلَا - حَاشَا - رُبَّ"

(harf-i cerleri zaid olmadıkları halde) yine müetallak istemezler (yani asla, müetallaka muhtaç olmazlar.)

---

1 Bu yirmi harfi cerr'in, cümle içinde kullanılışlarına örnekler <AVÂMİL> kitabında verildi. İsteyen oraya bakabilir.

Zaid olan harf-i cerr'in ve müetallak istemeyen "رُبَّ" harf-i cerr'inin mecrurları bu harf-i cerrler dahil olmadan önceki hal ve terkib üzere kalırlar. (Yani bu harf-i cerrler, dahil olmadan nasıl iseler, öyle olurlar. Fakat hareke bakımından değişirler, esre olurlar.)

İstisna için olan "عَدَا - خَلَا - حَاشَا" harflerinin mecrurları ise "اِلَّا" ile müstesna gibidir. (Yani istisna edatı olan illa'dan sonra gelen müstesna gibidir.) Nitekim bu konu ileride gelecektir.

"لَوْلَا" ve "لَعَلَّ" nin mecrurları (yani başına gelip de sonunu esire okuttukları isimler) mübteda ve ondan sonra gelen isim de haberidir.

Örnek: "لَوْ لَاكَ لَهَلَكَ زَيْدٌ" " Eğer sen (var) olmasaydın, Zeyd helak olurdu." (burada "لَوْلَا" nın mecrurunun haberi mukaderdir. O da "مَوْجُودٌ" var, kelimesidir.)

Diğer bir örnek: "لَعَلَّ زَيْدٍ قَائِمٌ" Umulur ki Zeyd kâimdir."

1- (Gerek zaid olsun ve gerekse zaid olmasın,) şu yedi harf-i cerr'den başkasının mecrurları; eğer harf-i cerr, "فِى" veya onun mânâsında olursa bu mecrur kelime, müteallakı için mef'ûl'un fih olmakla beraber mahallen mensubdur.

Örnek: "صَلَّيْتُ فِى الْمَسْجِدِ" veya "صَلَّيْتُ بِالْمَسْجِدِ" "Mescidde namaz kıldım" gibi.

2- Veya cârr ile mecrurlar, "لِ" harf-i cerr'i veya onun mânâsında olursa mef'ûl'ün leh olur.

Örnek: "ضَرَبْتُ زَيْدًا لِلتَّأْدِيبِ" "Zeyd'i terbiye etmek için dövdüm" ve "كَيْمَهْ عَصَيْتَ" "Niçin asi oldun?" gibi.

3- Eğer harf-i cerr, "فِى" ve "لِ" mânâsından başka mânâda ise, cârr ile mecrur, mef'ûl'ün bihi gayr-i sarih (dolaylı tümleç olur).

Örnek: "مَرَرتُ بِزَيْدٍ" "Zeyd'e uğradım" gibi

Müteallak bazen carr ve mecrura isnad olunup bu mecrur nâib-i fâil (fâil vekili) olduğu için mahallen merfu olur.

Örnek: "مُرَّ بِزَيْدٍ" "Zeyd' e uğrandı." gibi.

Naib-i fâil olan cârr ve mecrûrlardan başka cârr ve mecrûrları müteallakının önüne geçirmek (takdim etmek) caiz olur.

Örnek: "بِزَيْدٍ مَرَرْتُ" "Zeyd' e uğradım." gibi.

Müteallak olan (fiil, fiil benzeri veya fiil manasında olan) şey bazen hazf edilir (atılır, düşürülür).

(Bu hazıf umumi fiillerden ve hususi fiillerden olmak üzere iki kısımdır.)

Eğer mahzuf , cârr ve mecrûr'un içinde bulundurulan genel bir fiil (fiil-i âmm) ise cârr ile mecrûr, " zarf-ı müstekar diye isimlendirilir.

Örnek: "زَيْدٌ فِى الدَّارِ" bu aslında "حَصَلَ زَيْدٌ فِى الدَّارِ" "Zeyd evde hasıl oldu." demektir.

Ef'al-i âmme 7 tanedir

Bunlar: "اِسْتَقَرَّ-وَقَعَ-وَجَدَ-ثَبَتَ-حَصَلَ-لَابَسَ-كَانَ" fiillerdir.

Hazfedilen müteallak bu yedi fiilden biri ise, cârr ile mecrûra zarf-ı mütekar denir.

Eğer böyle olmazsa (yani hazfedilen müteallak bu 7 fiilden başka ise) veya müteallakı hazfedilmemiş ise cârr ile mecrûra "zarf-ı lağv" adı verilir.

Mesela: "Zeyd ekmeği nerede yedi"

Sorusuna cevaben: "زَيْدٌ فِى الدَّارِ" denir.

Bu aslında: "اَكَلَ زَيْدٌ فِى الدَّارِ" "Zeyd ekmeği evde yedi" dir. (Burada hazf edilen (اَكَلَ) fiili, ef'âl-i âmme denilen 7 fiilden başka bir fiil olduğu için bu zarfa "zarf-ı lağv" adı verildi.)

"مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" " Zeyd'e uğradım." Cümlesinde ise müteallak hazf edilmemiştir.

(Bu da, müteallakı hazfedilmemiş olan zarf-ı lağv'e misaldir. Buna "zarf-ı lağv" denilmesinin sebebi müteallak fazladan olup, o olmaksızın söz tamam olduğu içindir. Ancak zarf-ı lağvlar, ayet olduğu zaman ona hürmeten zarf-ı hâs adı verilir. Zarf-ı lâğv yani gereksiz ve boş zarf denilmez.)

Harf-i cerrler bazen hazf edilir. Bu hazıf: Semai ve kıyasi olmak üzere iki kısıma ayrılır. Kıyasi hazıf, üç yerde yapılır.

Birincisi: Mef'ûl'ün fih'dir. Eğer mef'ûl'ün fîh mübhem veya mahdudolan mekan zarf olursa ondan "فِى" harf-i cerr'inin hazf edilmesi kıyasidir.

Örnek: "سِرْتُ حِينًا وَصُمْتُ شَهْرًا" "Bir zaman yürüdüm ve bir ay oruç tuttum." gibi

(Bu iki cümlede "فِى" harf-i cerr'i kıyasen hazf edilmiştir.) Yani: "حِينٍ فِى" demektir.

Veya mef'ûl'ün fih, mübhem mekan zarfı olursa "فِى" harf-i cerr'i yine kıyasen hazfedilir.

Mübhem mekan zarfı: İsmin müsemmasında dahil olan bir durum sebebiyle kendisine bir isim verilmesidir. Altı yön gibi. Altı yön şunlardır:

1- قُدَّامٌ - اَمَامٌ Ön.

2- خَلْفٌ arka

3- يَمِينٌ sağ

4- يَسَارٌ sol

5- فَوْقٌ üst

6- تَحْتٌ alt

Şu kelimelerin başından da "فِى" harf-i cerr'i kıyasen hazfedilir: تِلْقَاءِ - حِذَاءِ - اِذَاءَ - بَيْنَ - وَسْطٌ - لَدَا - عِنْدَ gibi.

بَرِيدٌ - مِيلٌ - فَرْسَخٌ gibi bilinen ölçü birimlerinden de "فِى" kıyasen hazfedilir.

Ancak,

وَسَطاً، وَخْهاً، خِهَةً، جَانِباً، خَوْف لْبَيْتِ دَاخِلَ الدَّرِ، خَارِجَ الدَّارِ

kelimeleri dahi, mübhem mekan zarfı oldukları halde bunlardan

"فِى" harf-i cerr'ini hazfetmek caiz değildir.

İstikrar mânâsı olmayan her ism-i mekandan da "فِى" harf-i cerr'i hazf edilmez.

Örnek: اَلْمَقْتَلِ - اَلْمَضْرِبِ gibi

Keza, ism-i mekan istikrar [2] manasında olur da müteallak'ı istikrar manasında olmazsa "فِى " harf-i cerr'inin hazfedilmesi yine câiz olmaz.

Örnek: مَكَانٌ، مَقَامٌ gibi.

Bu müstesna kelimelerden "فِى" harf-i cerr'ini hazfetmek câiz değildir.

Mesela: "اَكَلْتُ جَانِبَ الدَّارِ اَوْمَضْرِبَ زَيْدٍ اوْمَقَامَهُ" denilmez.

Bilakis: "اَكَلْتُ فِى خَانِبِ الدَّارِ اَوْ فِى مَضْرِبِ زَيْدٍ اَوْ فِى مَقَامِهِ"

Yani: "Evin yanında yedim veya Zeyd'in dövüldüğü yerde yedim veya onun makamında yedim." denilir.

(Yukarıda, ism-i mekan istikrar manasında olur da müteallak'ı istikrar manasında olmazsa "فِى" nin hazfedilmesi caiz olmaz demiştik.) Eğer bu sonuncu kısmın âmili (yani müteallak'ı) istikrar manasında olursa "فِى" harf-i cerr'inin hazıf caiz olur.

Örnek: "قُمْتُ مَقَامَهُ" "Onun makamında ayakta durdum."

Ve: "قَعَدْتُ مَكَانَهُ" "Onun yerinde oturdum" gibi.

---

2 İstikrar: bir şeyin karar sahibi, kararlı olmasıdır.

Bu: "قَعَدْتُ فِى مَكَانِهِ" idi.

Eğer mef'ûl'ün fih , mahdud mekan zarfı olursa bunda da "فِى" harf-i cerr"inin hazfi caiz olmaz. Mahdud mekan zarfı: ismin müsemmasında dahil olan bir durum sebebiyle kendisine bir isim verilmesidir.

Örnek: "دَارٌ وَبَيْتٌ" kelimeleri gibi. Mesela " صَلَّيْتُ دَارًا" denilmez. Bilakis: "صَلَّيْتُ فى الدَّارِ" "Evde namaz kıldım." denilir. Ancak çok kullanıldıkları için, "سَكَنَ، نَزَلَ، دَخَلَ" fiillerinden sonra gelen mahdud mekan zarfında "فِى" nin hazfi caizdir. Örnek: " دَخَلْتُ الدَّارَ = "Eve girdim" "نَزَلْتُ الْحَانَ" "Hana girdim" ve "سَكَنْتُ الْبَلَدَ" "Şehirde oturdum" gibi.

İkincisi: Mef'ûl'ün leh'dir. Mef'ûl'ün leh kendisinden " niçin" manası çıkan fiilin fâiline bir sebep olduğu ve onunla (yani fiilin fâili ile) vücuda yakın bulunduğu zaman, "ل" harf-i cerr'i kıyasen hazf edebilir.

Örnek: "ضَرَبْتُ زَيْدًا تَادِيبًا لَهُ" Bu aslında "لِلتَّأْدِيبِ" dir. Yani "Zeyd'i terbiye etmek için dövdüm" demektir.

(Şu örnekler bunun hilafınadır. Yani bunlardan harf-i cerr hazfedilmez. Zira mef'ûl'ün leh ile fiilin fâili vücudda birbirlerine yakın değildir.)

"اَكْرَمْتُكَ لِاِكْرَامِكَ" "Senin ikramından dolayı (yani sen ikram ettiğin için) sana ikram ettim"

Ve: "جِئْتُكَ الْيَوْمَ لِوَعْدِى اَمْسِ" "Dün söz verdiğim için bugün

sana geldim.." gibi

Şu iki yerde (yani mef'ûl'ün fih ile mef'ûl'ün leh de), eğer mecrur, naib-i fail değilse, harf-i cerr hazfedildiği zaman mecrur'un sonu mansub (yani mef'ûl'ün sonu üstünlü) olur. Eğer naib-i fail ise ittifakla (mef'ûl'ün sonu ötüreli yapılır) ref olunur.

Üçüncüsü: "اَنْ" ve "اَنَّ" dir. Harf-i cerr (bunların başına geldiği zaman) bunlardan kıyasen hazfedilir.

Yüce Allah'ın şu sözü(nde olduğu) gibi:

"عَبَسَ وَتَوَلّٰى اَنْجَاءَهُ الْاَعْمٰى"

Yani: "لِاَنْ جَاءَهُ" demektir.

Manası: ("yanına o kör kimse geldi diye (veya geldiği için) peygamber yüzünü asıp çevirdi." (Bk, Abese Suresi, ayet: 1-2)

Harf-i Cerr'lerin Semâ'an Hazf Edildiği Yerler:

(Harf-i cerr'ler yukarıda anlatılan) şu üç yerden başkasında arabdan işitilmekle bellenip semâ'an hazf edilir. (yani arab hazif yapmışsa biz de yaparız, yapmamışsa, biz de yapmayız.) Üzerine kıyas yapılmaz.

İlk ikisinden başkasında(yani mef'ûl'ün leh ile mef'ûl'ün fih'den başkasında semai ve kıyasi bütün) hazflerden sonra (senin yapacağın kıyas işlemi hazf edilen harf-i cerr'in) müteallık'ını mecruruna isal edip (ulaştırıp) mahalli i'râbı açıklamandır. (belirtmendir). O mahalli i'rab'da: Mef'ûliyet üzere nasb veya naibiyyet üzere ref'dir.

(Harf-i cerr'in hazfi ve ondan sonra yapılan bitiştirme işlemine) hazif ve isal adı verilir. Buna Allah-u Teâlâ'nın sözünde

Örnek: "وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ" dır.

Bunun aslı "مِنْ قَوْمِهٖ" idi.

Manası: "Musa kavminden (yetmiş kişi) seçti….."

(Bk. A'raf suresi, ayet: 155) bu misalde mecrur olan mef'ûl'ün harf-i cerr hazfedildikten sonra üstün olduğu görülmektedir. Böylece müteallak ile mecrur birleşip hazif ve isal oldu.

Arabların şu sözü buna misaldir:

"مَالٌ مُشْتَرَكٌ وَظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ"

Bu aslında: "مُشْتَرَكٌ فيهِ، مُسْتَقَرٌّ فِيهِ" idi. (Mecrur zamir olan "فِيهِ" yi ; ism-i mef'ûl olan önceki kelimenin naib-i fâil istemesi ve naib-i fâilin de ref'a olmayı istemesinden dolayı merfu zamire tebdil ettik. مُشْتَرَكٌ هُوَ Oldu. Sonra "هُوَ" zamirini gizledik.)

Bazen mecrur harf-i cerr hazfedildikten sonra ivezsiz yani yerine geçen bir şey bulunmaksızın şaz üzere yani kaideye uymayarak esireli olarak kalır.

Örnek: "اَللّٰهِ لَاَفْعَلَنَّ" Bu: "وَاللّٰهِ" idi.

Atıfsız olarak aynı iki harf-i cerr bir fiile tealluk edemez.

Örnek: "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ بِعَمْرٍو" denmez.

Yine mesela: "ضَرَبْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ يَوْمَ السَّبْتِ" denmez.

Fakat şu misaller bunun hilafınadır:

"ضَرَبْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ اَمَامَ الْمَسْجِدِ" "Cuma günü mescidin önünde dövdüm." Ve: "اَكَلْتُ مِنْ ثَمَرِهِ مِنْ تُفَّاحِهِ" "Onun meyvesinden, elmasından yedim" denilir. (Böylece, bir isimdeki âmil bitmiş oluyor.)

İki İsimde Amil:

İki isimde âmil dahi iki kısımdır:

I. Kısım: Mansubu, merfû'undan önce gelen âmildir.

II. Kısım: Aksine yani merfû'u mensubundan önce gelen âmildir.

Birinci kısım âmil, 8 harf (yani edat) tır. Bunlardan 6 tanesine -üç ve daha çok harfli oldukları, sonları üstün olduğu ve bunlardan her birinde fiil manası bulunduğu için- fiile benzeyen harfler (hurufûl-müşebbehe bi'l - fiil) adı verilir.

"اِنَّ" ve "اَنَّ": Tahkik içindir.

"كَاَنَّ" Teşbih (benzetme) içindir.

"لٰكِنَّ": İstidrak (önceki sözden doğan tevehhümü defetmek) içindir.

"لَيْتَ": Temenni içindir.

"لَعَلَّ": Terecci (ümit) içindir.

Fiile benzeyen harfler (edatlar) adı verilen bu altı edatın ma'mûlleri (yani isim ve haberleri) bu harflerde sözün başında gelme özelliği bulunduğu için kendilerinden önce gelmez. Yalnız

"اَنَّ" müstesnadır. Hiçbir zaman cümlenin başında gelmez.

Bunlara (amelden menedici "mâ" denilen) "مَا" birleştiği zaman amelden düşürülür ve fiiller üzerine dahil olurlar.

Örnek: "اِنَّمَا ضَرَبَ زَيْدٌ" " Ancak Zeyd dövdü" gibi.

"اِنَّ" cümlenin manasını değiştirmez.

Fakat "اَنَّ" cümlesiyle beraber masdar hükmündedir (yani cümleyi masdar hükmünde kılar).

Elif - Nun Maddesinin Esreli Okunacağı Yerler On Tanedir:

1- İbtida halinde (sözün başında) esireli okunur.

Ör :ken"اِنَّ زَيْدً قَائِمٌ" =" Şüphesiz ki Zeyd ayaktadır."

2- Yemin için olan "و" veya "تا" nın cevabında (kasemin cevabında) esireli okunur.

Örnek: "وَاللهِ اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" " Vallahi, Zeyd ayaktadır" gibi.

3- Sıla cümlesinde (ma-i mevsule'den sonra geldiği zaman esireli okunur). Yüce Allah' ın şu sözünde (ayet-i kerimede) olduğu gibi..

"...وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ اُولِى الْقُوَّةِ" Biz ona (Karun'a) anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik" (Bk. Kasas Suresi, ayet: 76)

4- İsm-i ayn'ın (özel ismin) haberinde(n önce gelirse) esireli okunur.

Örnek: "زَيْدٌ اِنَّه قَائِمٌ" " Zeyd ayaktadır."

5- Haberine, ibtida lam'ı dahil olan cümlede de esireli okunur.

Örnek: "عَلِمْتُ اِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ" "Zeyd'in ayakta olduğunu öğrendim.

6- Zandan âri (kuşkusuz, kesin) sözden sonra (gelirse) esireli okunur.

Örnek: "قُلْ اِنَّ اَللّٰهَ وَاحِدٌ" "De ki Allah birdir"

7- İbtidaiyye (başlangıç için olan) " حَتّٰى" dan sonra gelirse esireli okunur.

Örnek: "اَتَقُولُ ذٰلِكَ حَتّٰى اِنَّ زَيْدًا يَقُولُهُ" " Sen bunu mu söylüyorsun, hatta Zeyd de onu söylüyor"

8- Tasdik harflerinden sonra da esire okunur.

Örnek: "نَعَمْ اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Evet, Zeyd ayaktadır"

9- İftitah (başlangıç) harflerinden sonra da esire okunur.

Örnek: "اَلَا اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Dikkat, Zeyd ayaktadır"

10- Hâl vâv'ından sonra da esire okunur. Yüce Allah' ın şu sözünde olduğu gibi:

"وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ اَلْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ" "Oysa mü'minlerden bir fırka bundan hoşlanmamıştı." (Bk. Enfal süresi, ayet: 5).

Şu On Yerde de Elif-Nûn Maddesi Üstün Okunur:

1 -Fail olduğu zaman üstün okunur.

Örnek: "بَلَغَنِى اَنَّكَ قَائِمٌ" "Senin ayakta olduğun bana ulaştı."

2- Mef'ul olduğu zaman üstün okunur.

Örnek: "عَلِمْتُ اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Zeyd'in ayakta olduğunu öğrendim."

3- Mübteda olduğu zaman üstün okunur.

Örnek: "عِنْدِى اَنَّكَ قَائِمٌ" "Sen benim yanımda ayaktasın"

4- Muzâf'un ileyh (yani isim tamlamasından tamlanan olunca da üstün okunur).

Örnek: "اِجْلِسْ حَيْثُ اَنَّ زَيْدًا جَالِسٌ" "Zeyd'in oturmakta olduğu yere otur."

5- "لَوْ" den sonra (gelirse üstün okunur). Çünkü "لَوْ" den sonra gelen şey fâildir.

Örnek: "لَوْ اَنَّكَ قَائِمٌ لَكَانَ كَذَا" "Senin kıyamın (ayakta durman) sabit olsa, şöyle olur."

6- "لَوْلَا" den sonra gelirse üstün okunur. Çünkü ("لَوْلَا" dan sonra gelen) mübteda'dır.

Örnek: "لَوْلَا اَنَّكَ ذَاهِبٌ لَكَا نَ كَذَا" "Senin gelmen (mevcud) olmasaydı şöyle olurdu."

7- Vakit için olan mâ-i masdariyyeden sonra (geldiği zaman üstün okunur). Çünkü mâ-i masdariyyeden sonra gelen şey mâ-i masdariyye fiile mahsus oluğu için fâildir.

Örnek: "اِجْلِسْ مَا اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Zeyd' in kıyamı sabit olduğu müddetçe otur."

8- Cerr harflerinden sonra (da üstün okunur.):

Örnek: "عَجِبْتُ مِنْ اَنَّكَ قَائِمٌ" "Senin ayakta olmana şaştım."

9- Müfredi atf eden "حَتَّى"dan sonra (geldiği zaman da üstün okunur).

Örnek: "عَرَفْتُ اُمُورَكَ حَتّٰى اَنَّكَ صَالِحٌ" "Senin işlerini hatta salih olduğunu öğrendim."

10- "مُذْ" ve "مُنْذُ" den sonra (geldiği zaman da üstün okunur).

Örnek: "مَا رَاَيْتُهُ مُنْذُ اَنَّكَ قَائِمٌ" "Senin ayakta durmandan (kaim olmandan) beri onu görmedim."

İki takdir caiz olan yerde iki vecih caiz olur. Fâ-ı ceza'dan sonra vaki olan elif – nun maddesi gibi. Yani ceza karşılık cümlesinin başına gelen fâ-ı cezadan sonra gelen elif - nun maddesi iki türlü okunur.: Üstün veya esireli.

Örnek: "مَنْ يُكْرِمْنِى فَاِنِّى اُكْرِمُهُ" Eğer elif-nun maddesini esireli okursan mana: "Bana kim ikram ederse ben de ona ikram ederim."

Eğer elif-nun maddesini "enni" şeklinde üstünlü okursan mana: "kim bana ikram ederse benim ikramım ona sabittir." şeklinde olmuş olur.

«اِنَّ»nin «اِنْ» Okunacağı Yerler:

Esireli elif – nun maddesi yani (اِنَّ) hafifletilip (اِنْ) olunca haberine ibtida lam'ı lazım gelir. Ve amelden düşürülmesi ile mübteda ve haber alan fiillerden birinin başına dahil olması caiz olur. Yüce Allah' ın şu sözünde olduğu gibi.

"وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً اِلَّا عَلَى اَلَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ" "Doğrusu Allah'ın hidayete ilettiklerinin dışında k alanlar için büyük (bir yük) tür." (Bakara: 143)

"وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ" " Doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz" (Şuara: 186)

«اَنَّ»**nin** «اَنْ» **Okunacağı Yerler:**

" اَنَّ " hafifletilip "اَنْ" olunca mukadder bir zamir-i şe'nde amel eder. Böyle olunca tahkik fiillerinden birinin "اَنْ" 'den önce (onun başında) bulunması lazım gelir.

Örnek: "عِلِمْتُ اَنْ زَيْدٌ قَائِمٌ" Burada "اَنْ" aslında "اَنَّهُ" demekdir. Yani: "Zeyd'in kaim olduğunu öğrendim."

Hafifletilmiş olan "اَنْ" 'in mutlak olarak fiil üzerine dahil olması caiz olur ve (dahil olduğu) bu fiilin mutasarrıf olup şart ve dua anlamında olmamasıyla beraber "اَنْ" in sonuna nefy için olan "لَا" ve "س" "سَوْفَ" "قَدْ" harflerinden birinin gelmesi lazımdır.

Örnek: "عَلِمْتُ اَنْ لَا تَقُومَ" " Senin kaim olmayacağını (ayağa kalkmayacağını) öğrendim."

Yüce Allah'ın sözünden örnek: "عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ" "Gelecekte olacağını bildi."

Diğer bir örnek: "عَلِمْتُ اَنْ قَدْ تَقُومُ" " Bazen ayağa kalkacağını (kaim olacağını) öğrendim" gibi.

Muhaffef "اَنْ" in dahil olduğu fiil, mutasarrıf olmayıp şart veya dua anlamına olursa, o zaman bu harflerden birine muhtaç olmaz. Yüce Allah'ın şu sözü(nde olduğu) gibi:

"وَاَنْ عَسٰى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ" "Ecellerinin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı?…." (Bk. A'raf suresi, ayet: 185)

Yine Allah-u Teâlâ'nın kavl-i şerifinden örnek:

"تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُو يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى الْعَذَابِ الْمُهِينِ"

"Ortaya çıktı ki, şayet cinler görülmeyeni bilmiş olsalardı, alçak düşüren bir azab içinde kalmazlardı." (Bk. Sebe Suresi, ayet: 14)

Yine Allah-u Teâlâ'nın kavl-i şerifinden örnek:

"وَالْخَامِسَةَ اَنْ غَضَبَ اللّٰهُ عَلَيْهَا" " Beşincisinde, (kocası doğrulardan ise) kendisinin Allah'ın gazabına uğramasını diler." (Bk. Nur suresi, ayet: 9) (Bu ayette elf-nun maddesinin "اَنْ" okunması İmam Nâfi'nin kıraatine göredir.)

(Birinci örnek fiilin mutasarrıf olmadığına, ikinci örnek fiilin şart, üçüncü örnek de dua olduğuna misaldir.)

"كَاَنَّ" de hafifletildiği zaman daha fasih (veya daha sahih kavle göre) amelden düşürülür.

Örnek: "كَاَنْ ثَدْيَاهُ حُقَّانِ" "Sanki onun iki memesi hokka gibidir."

"لٰكِنَّ" de muhaffef olur (şeddesi alınarak hafifletilir ve bu duruma amelden) düşürülmesi gerekir.

Örnek: "مَاجَاءَنِى زَيْدٌ وَلٰكِنْ عَمْرٌوحَاضِرٌ" "Bana Zeyd gelmedi, lakin Amr geldi (hazırdır)".

"كَاَنَّ" ve "لَكِنَّ" hafifletilip amelden düşürülünce fiil üzerine dahil olmaları caiz olur.

Örnek: "كَاَنْ قَامَ زَيْدٌ" "Sanki Zeyd kalktı." ve "مَاقَامَ زَيْدٌ وَلٰكِنْ قَعَدَ" " Zeyd kalkmadı ve lakin oturdu." gibi

(Nasb-ı ref'inden yani üstün kıldığı isim ötüre kıldığından önce gelen edatlardan) yedincisi istisna-ı munkatı' için olan "اِلَّا" dır. Bu "اِلَّا" edatı, "لٰكِنَّ" manasında olduğu için müteaddi olmaktan çıkmayıp onun için haber takdir edilir.

Örnek: "جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا حِمَارًا"

Yani: "لٰكِنَّ حِمَارًا لَمْ يَجِيئْ" demektir. Manası: "Bana kavm geldi, lakin hımâr gelmedi." (Yukarıdaki misalda "لٰكِنَّ" manasındaki "اِلَّا" nın haberi olan "لَمْ يَجِيئْ" gizlenmiştir.)

Sekizincisi cinsi nefy için olan (yani başına geldiği ismin cinsinden bir şey bulunmadığını bildiren) "لَا" dır.

Bunun amel etmesinin şartı, isminin belirsiz (nekre) olan muzaf veya muzaf'a benzer olması aynı zamanda ismi ile kendisi arasında fasıla olmaması gerekir.

Örnek: "لَا غُلَامَ رَجُلٍ جَالِسٌ عِنْدَنَا" "Adamın hiçbir uşağı bizim yanımızda oturucu değildir (oturmamaktadır)" gibi.

İkinci Kısım (Yani Ref'i Nasb'ından Önce Gelen Harfler) İkidir:

"لَيْسَ" ye benzeyen "مَا" ve "لَا". Bu harfler nefy için olup mübteda ve haber üzerine dahil oldukları için "لَيْسَ" ye benzerler .

Bunların amel etmesinin şartı, kendileri ile isimlerinin arası, ne "اِن" ile ve ne de, haberin isim üzerine geçmesiyle veya bu ikisinden başka bir şey ile açılmaması (yani ismi ile aralarında fasıla olmaması) dır.

(Bir de bunların yaptıkları) nefy'in "اِلَّا" ile bozulmamasıdır.

Bu iki şart (yani isimleri ile aralarında fasıla bulunmaması ve nefy'in sonradan bozulmaması şartı) ile beraber "لَا" edatında isminin nekre (belirsiz) olması şart kılındı.

Her iki edata örnek:

" مَا زَيْدٌ قَائِمًا " "Zeyd ayakta değildir."

" لَا رَجُلٌ حَاضِرًا " "Hiçbir adam hazır olmadı."

Eğer bu (dört) şarttan biri bulunmazsa amel etmezler.

Örnek: " مَا اِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ " "Zeyd kaim (ayakta) değildir."

" مَا قَائِمٌ زَيْدٌ " "Kaim değildir Zeyd."

" مَا زَيْدٌ اِلَّا قَائِمٌ " "Zeyd ancak kaimdir. "

Bu iki edatın ma'mûlleri kendilerinden önce gelmez.

MÜZÂRİ FİİLDE ÂMİL

Bu da nasb edenler ve cezm edenler diye iki çeşittir.

Nasb edenler (Nasıblar): Dört harfdir:

1- "اَنْ": Masdariyyet içindir. (Yani başına dahil olduğu fiili masdar hükmünde kılar.)

Örnek: "اُحِبُّ اَنْ اُطِيعَ اللهَ" "Allah'a itaat etmemi severim."

2- "لَنْ": Gelecek zamanın kuvvetli olumsuzluğunu yapar.

Örnek: " لَنْ يَغْفِرَاللهُ تَعَالٰى لِلْكَافِرِينَ" "Allah-u Teâlâ , kafirleri asla affetmeyecektir"

3- "كَيْ": Sebebiyet içindir.

Örnek: "اُحِبُّ طُولَ الْعُمِرُ كَيْ اُحَصِّلَ الْعِلْمِ"

İlim öğrenmek için ömrün uzun olmasını severim.

4- "اِذَنْ" Şart ve ceza (yani şartın karşılığı) içindir.

Bunun amel etmesinin şartı (başına geldiği) fiilin istikbal için olması ve (bu fiilin) kendinden önceki kelimeye dayanmamasıdır. Yani "اِذَنْ " in fiili, kendinden önceki kelimenin haberi veya kaseme cevab veya şart için ceza ….v.s. olmamasıdır).

Eğer "اِذَنْ" in fiili ile hal murad edilirse veya kendinden öncesine dayanırsa (itimad ederse) amel etmez.

Örnek: قُلْتُ هٰذَا الْقَوْلَ "Bu sözü ben söyledim" diyen kimseye:

اِذَنْ اَظُنُّكَ كَاذِبًا "Öyle ise (bu takdirde) ben seni yalancı sanıyorum" denilmesi gibi. Bu kendisiyle hal murad edilen اِذَنْ'in fiili için misaldir. Bu durumda "اِذَنْ " amel etmez.

Yine Mesela: جِئْتُكَ "Sana geldim" diyen kimseye اَنَا اِذَنْ "Bu takdirde ben sana ikram ederim. " denilmesi gibi. "اُكْرِمُكَ"

(Bu da kendinden öncesine tam manasıyla dayanan "اِذَنْ" in fiili için misaldir. Bu daramdada " اِذَنْ" amel etmez.)

(Müzari fiili nasb eden edatlardan) sadece "اَنْ" gizlenebilir. Bu gizli "اَنْ" ile müzari fiil mansub olur.

Örnek: "زُرْنِى فَأُكْرِمَكَ" " Sana ikram etmem için beni ziyaret et." (Bu cümlede "اَنْ" gizlendi ise de, ameli baki kaldı. O da müzari fiilin sonunun üstün olmasıdır.)

Cezm edenler (Cazimler): Fiil-i müzari'yi cezmedenler onbeş kelimedir. Bunlardan dört tanesi bir fiil-i müzari'ye cezm eden harflerdir (edatlardır).

"لَمْ" ve "لَمَّا" Bir müzari fiilin başına gelip sonunu cezm ederler ve geçmiş zamanın olumsuzluğu için kullanırlar.

Emir için olan "ل" ve nehy için olan "لا" bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istemek için kullanılırlar.

İki Müzari Fiili Cezm Edenler:

Müzari fiili cezm eden bu onbeş edattan onbir tanesi eğer fiiller müzari olurlarsa iki fiili (lafzen) cezm ederler. Eğer bu iki fiil mazi olurlarsa mahallen ve takdiren cezm edilmiş olurlar. Eğer bu iki fiilden biri müzari ve diğeri mazi olursa müzari olan lafzen mazi olan ise takdiren cezm edimiş olur. Bu onbir edat " mücazat kelimeleri" diye adlandırılır. Bunlardan:

"اِنْ": Şart ve ceza içindir.

"اَيْنَ","حَيْثُمَا" ve "اَنّٰى" mekan içindir.

"اِذَامَا", "اِذْمَا" ve "مَتٰى" zaman içindir.

Diğerleri: "مَهْمَا", "مَا", "مَنْ" ve "اَىٌّ" dür.

(Bu kelimelerin manaları ve cümle içinde kullanılışlarına örnekler, Avamil kitabında geçti. İsteyen oraya bakabilir)

Sadece "اِنْ" in gizli olması da caizdir. Bu gizli "اِنْ" ile müzari fiil cezm olur.

Örnek: زُرْنِى اُكْرِمْكَ

Bunun aslı: اِنْ تَزُرْنِى اُكْرِمْكَ dir.

Manası: "Eğer beni ziyaret edersen sana ikram ederim" demektir.

(Burada "اِنْ" gizlenmiş, müzari fiil de kaide gereğince emre çevrilmiştir.)

KIYASİ AMİL

Kıyasi amil: Amelinde külli bir iadenin (tümsel bir kuralın) zikredilmesi mümkün olan kelimeye denir.

Bunun mevzusu sınırsızdır. (Yani ferdlerinin sayısının sınırı yoktur.)

Kıyasi amilin sigasının semai olması kıyasi olmasına zarar vermez. (Engel olmaz). Zira kıyas ile amel eder. Külli kaideye misal: "Her sıfat-ı müşebbehe failini ref eder." Gibi

Kıyasi Amil 9 Tanedir:

1- Fiil: Her fiil bir çok ma'mullerini ref ve nasb eder. Fiilin mansubu (yani nasb ettiği kelime) kendisinden önce gelebilir.

Fiil lazım ve müteaddi olmak üzere iki çeşittir:

1- Lazım: Üzerine fiilin vaki olduğu şey bulunmaksızın yani mef'ûl'ün bih olmaksızın manası tamam olan fiildir.

Örnek: "قَعَدَ زَيْدٌ" "Zeyd oturdu" gibi

Lazım (geçişsiz) fiil harf-i cerr'siz, mef'ûl'un bih'i nasb etmez (yani harf-i cerr'siz mef'ûl alamaz. Mef'ûl alabilmesi için ona harf-i cerr lazımdır.)

Medh ve zemm (övme ve yerme) fiilleri lazım fiillerdendir. Bunlardan "نِعْمَ" medh ve "بِئْسَ" de zemm içindir. Bunların (amel etmelerinin) şartı, faillerinin lam-ı ta'rif ile belirlenmiş olması veya (fâil böyle olmazsa, o zaman) lam-ı ta'rif li bir isme muzaf olması veya fâil gizli bir zamir olup, bir belirsiz (nekre) isim ile temyizlenmiş (ayırtlanmış) olmasıdır. Ya da fâilden sonra zikredilen medh ve zemm fiillerinin mahsusları (övülüp beğenilen veya kötülenip yerilen kişi) fâile uygun olmalıdır. (Yani fâil tesniye ise o da tesniye olmalı, fâil cemi' ise o da cemi' v.s olmalıdır.)

Şu halde mahsus mübteda, mahsustan önceki de haberdir.

Örnek: "نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ" " Zeyd ne iyi (ne güzel) adamdır."

"نِعْمَ غُلَامَا اُلرَّجُلِ الْزَّيْدَانِ" "İki Zeyd, adamın ne iyi (veya ne güzel) uşaklarıdır"

"نِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ" " Zeyd ne iyi (veya ne güzel) adamdır"

Bilindiğinde (yani alamet bulunduğunda) mahsus bazen hazf edilir. Mahsus bazen de fiilinin önüne geçer.

Örnek: "اَلزَّيْدُونَ نِعْمَ الرِّجَالُ" " Zeyd'ler ne iyi adamlardır."

"سَاءَ" de "بِئْسَ" gibi (Zemm: yermek, kötülemek için)'dir. "حَبَّذَا" ise medh (beğenmek, övmek) içindir. "حَبَّذَا"daki "ذَا" onun fâilidir ve bu hali değişmez. "حَبَّذَا" dan sonra gelen kelime mahsustur. "حَبَّذَا" nın mahsusunun i'râbı "نِعْمَ" nin mahsusunun i'râbı gibidir.

Örnek: "حَبَّذَا زَيْدٌ" " Zeyd ne güzel, ne tatlı oldu (veya aferin, bravo Zeyd'e)!" gibi.

2- **Müteaddi:** Fiilin manası mef'ûl'süz tamamlanmıyorsa o fiile müteaddi (geçişli) fiil denir.

Müteaddi Fiil Üç Kısımdır:

1- Bir mef'ûle teaddi eden (geçen).

Örnek: "ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا" " Zeyd, Amr'ı dövdü" Alamet ile veya alametsiz , bu fiili hazfetmek caizdir.

2- İki mef'ûle teaddi eden (geçen) fiildir. Bu da üç kısımdır:

Birinci kısım: İkinci mef'ûlü birinci mef'ûlüne muhalif olan (yani ona haml edilmeyen, yüklenilmeyen) fiildir.

Örnek: "اَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا" " Zeyd'e bir dirhem verdim" gibi.

Bu mef'ûllerin ikisini veya birini, alamet ile veya alametsiz hazfetmek caiz olur.

İkinci kısım : Ef'al-i kulûb'dur .Bunlar mübteda ve haber üzerine dahil olup ,kalbi bir fiile delalet eden) yani manaları kalbe tealluk eden (fiillerdir .Bu fiiller ,mübteda ve haber üzerine dahil

olup her ikisini de mef'uliyyet üzere nasbederler.

Bu fiillere misal:

"عَلِمْتُ" "bildim", "رَاَيْتُ" "gördüm.", "وَجَدْتُ" "buldum", "ظَنَنْتُ" "sandım", "خِلْتُ" "hayal ettim.", "حَسِبْتُ" "sandım" ve "اِحْسَبْ" "farzet, say manasına gelen ve gayr-ı munsarıf olan "هَبْ" fiilidir.

Bu fiillerin iki mef'ûlünü beraberce veya ikisinden birini karinesiz (alametsiz) hazfetmek caiz olmaz. Karine ile ikisini birden hazfetmek çok (vaki) oldu. Sadece birinin hazfedilmesi az (vaki) oldu.

Kalb fiilleri iki ma'mulleri arasında geldiklerinde amel ettirilmeleri de amelden düşürülmeleri de caiz olması, bunların özelliklerindendir.

Örnek: "زَيْدٌ عَلِمْتُ مُنْطَلِقٌ" " Zeyd, öğrendim ki ayrılmıştır (gitmiştir)."

Veya ma'mullerinin sonunda geldikleri zaman amel ettirilmeleri de ettirilmemeleri de caizdir.

Örnek: "زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ عَلِمْتُ" "Zeyd'in ayrılıp gitmiş olduğunu öğrendim" gibi.

Kalb fiillerinin fail ve mef'ullerinin aynı ma'nada ve bir arada (muttasıl) iki zamir olmasının caiz olması da onların özelliklerindendir.

Örnek: "عَلِمْتُنِى قَائِماً" "Ben kendimin ayakta olduğunu öğrendim" gibi.

"عَدِمَ" ve "فَقَدَ" fiilleri de bu cevazda (yani ef'al-i kulûb'un fâil

ve mef'ullerinin aynı manada muttasıl iki zamir olması cevazında) "وَجَدَ" fiili üzerine hamlolunmuştur. (Diğer bir deyişle, fâil ve mef'ullerin şu halleri "وَجَدَ" fiilinde olduğu gibi, "عَدِمَ" ve "فَقَدَ" fiilerinde de vardır.)

Kalb fiillerinin mef'ulleri üzerine "اَنَّ"'nin gelmesi de onların özelliklerindendir.

Örnek: "عَلِمْتُ اَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Zeyd'in kaim olduğunu öğrendim" gibi.

İstifham veya nefy kelimeleri ile veya ibtida lam'ı veya kasem lam'ı ile veya haberine ibtida lam'ı dahil olduğu zaman esireli "اِنَّ" ile ta'lik'a gelince , (bu da kalb fiillerinin özelliklerindendir.)

Ta'lik: Kalb fiillerinin mana bakımından değil de lafız bakımından vucüben amellerinin iptal edilmesidir. Bu kalb fiillerinin hepsinde ta'lik bulunur.

(Diğer bir deyişle kalb fiillerinin ma'mullerinin başına: istifham veya nefy kelimeleri veya ibtida lam'ı veya kasem lam'ı veya haberine ibtida lam'ı dahil olan "اِنَّ" geldiğinde lafzen amelden düşüp ma'nen düşmezler. Bu kaide bütün kalb fiillerinde şamildir.)

Örnekler:

"عَلِمْتُ اَزَيْدًا عِنْدَكَ اَمْ عَمْرٌو" " Senin yanında Zeyd'in mi yoksa Amr'ın mı bulunduğunu bildim."

"رَاَيْتُ مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ" " Zeyd'in ayrılıp gitmediğini gördüm."

"وَجَدْتُ لَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ" " Zeyd'i ayrılıp gitmiş buldum."

"عَلِمْتُ اِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ" "Zeyd'in kaim olduğunu öğrendim" gibi.

Yukarıda zikrettiğimiz fiillerden başka kalbe tealluk eden her fiile ta'lik şamil olur, (yani bu fiiller de kalb fiilleri gibidir)

Örnek: "شَكَكْتُ" "Şüphe ettim", "نَسيتُ" "Unuttum", "تَبَيَّنْتُ" "Düşündüm, tetkik ettim, meydana çıktım" gibi.

Ta'lik; kendisiyle ilim taleb edilen (yani içinde ilim manası bulunan) her fiile de şamildir. (Yani bunlar da kalb fiilleri gibidir.)

Örnek: "سَاَلْتُ" "sordum" ve "اِمْتَحَنْتُ" "imtihan oldum" gibi.

"Beş duyu" fiilleri de kendisiyle ilim taleb edilen fiillerdendir.

Örnek: "لَمَسْتُ" "dokundum", "اَبْصَرْتُ" "gördüm", "سَمِعْتُ" "işittim", "شَمَمْتُ" "kokladım", "زُقْتُ" "tattım" gibi.

(İki mef'ul isteyen müteaddi fiilin) üçüncü kısmı da kalb fiileri ile ilişiği bulunan (mülhak) fiillerdir. Bu fiiller mübteda ve haber üzerine dahil olmakta ve ma'mullerinin ikisini birden veya sadece birini karinesiz hazfetmenin caiz olmamasında ve karine ile bunlardan sadece birini hazfetmenin az (vuku) bulması hususunda kalb fiillerine benzerler.

Örnek: "صَيَّرَ" "halini değiştirdi, oluşturdu", "جَعَلَ" "yaptı, kıldı", "تَرَكَ" "bıraktı, terk etti", "اِتَّخَذَ" "edindi, aldı".

3- Üç mef'ule geçen müteaddi fiil.

Örnek: "اَعْلَمَ" "bildirdi" ve "اَرَى" "gösterdi" gibi. Üç mef'ule geçen şu müteaddi fiillerin birinci mef'ulü "اَعْطَيْتُ" babının mef'ulü gibidir, son iki mef'ulü de "عَلِمْتُ" babının iki mef'ulü gibidir.

Örnek: "اَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا فَاضِلًا" "Zeyd, Amr'a Bekr'in fazıl olduğunu bildirdi."

Sonra bilmiş ol ki her fiil için bir merfû (yani fâil) lazımdır. Eğer fiil o fâil ile tam bir kelam olur da ondan başkasına muhtaç olmazsa (bu fiil, ıstılahda) , " tam fiil" diye adlandırılır. Bu fiilin merfû'una da fâil adı verilir.

Eğer fiil müteaddi ise mensubu yukarıda geçen fiiller gibi " mef'ûl" diye adlandırılır.

Şayet (kelam, fail ile tamamlanmayıp) mensub bir ma'mule muhtaç olursa, o fiile " nakıs fiil" adı verilir. Merfû'una onun ismi mansubuna da haberi denir. Nakıs fiil aslında mübteda ve haber üzerine dahil olur. Bu da iki kısımdır:

Birinci kısım: Yakınlık manasına delalet etmeyen nakıs fiildir. Bunlara yaygın ve hemen akla gelen "nakıs fiil" denmesidir.

Örnek: "كَانَ" "idi, oldu, dır", "صَارَ" "oldu, eski haline döndü" anlamlarına gelir.

"قَعَدَ، جَاءَ، اِرْتَدَّ، تَحَوَّلَ، اِسْتَحَالَ، رَجَعَ، اَلَ" fiilleri "صَارَ" manasında olduklarında nakıs fiil olurlar.

عَادَ، اَضَ، بَاتَ، ظَلَّ، اَضْحَى، اَمْسَى، اَصْبَحَ، مَابَرَحَ، مَاافْتَئَ ، مَافَتَئَ،

مَازَالَ، رَاحَ، غَدَا، مَارَامَ، مَاوَنِىَ

(Bunlar da nakıs fiil olup son beş fiilden) her biri "مَازَالَ" manasındadır. "مَادَامَ" ve "لَيْسَ" de nakıs fiillerdendir.

Tam fiil de bazen "صَارَ" manasına gelip, nakıs fiil olur.

Örnek: "تَمَّ التِّسْعَةُ بِهَذَا عَشَرَةً" "Dokuz, bununla on oldu" gibi.

Diğer bir misal: "كَمُلَ زَيْدٌ عَالِماً" "Zeyd kamil bir alim oldu."

(Burada da "كَمُلَ" tam fiil iken "صَارَ" manasını ifade ettiği için nakıs fiil hükmüne girmiştir.) Bunlardan başkaları da bunlar gibidir.

Bu nakıs fiillerin haberlerinin kendilerinden önce gelmesi caizdir. Ancak evvelinde "مَا" lafzı bulunan nakıs fiillerin haberlerinin kendilerinden önce gelmesi caiz değildir.

Örnek:"قَائِماً مَازَالَ زَيْدٌ" denmez.

Eğer "مَا" lafzının yerine nefy için olan "اِنْ" gelirse, o da "مَا" gibidir. Eğer bu nakıs fiillerin evveline "لَمْ" ve "لَنْ" gelirse o zaman haberini öne geçirmek (takdim etmek) caiz olur.

Örnek: "قَائِماً لَمْ يَزَلْ زَيْدٌ" " Kaim olmakta Zeyd devam etti" gibi.

Nakıs fiilin ikinci kısmı: Yakınlık (kurb) manasına delalet eder ve yakınlık fiilleri (ef'al-i mukarebe) diye adlandırılır. Bunların haberleri ancak müzari fiil olur.

"عَسَى" olayazdı fiili gibi. Bunun haberi çok defa "اَنْ" ile gelen müzari fiildir.

Örnek: "عَسَى زَيْدٌ اَنْ يَخْرُجَ" "Zeyd çıkayazdı," yani" "az kaldı çıkacaktı, çıkmaya yaklaştı" demektir. "عَسَى" nın haberinde bazen "اَنْ" hazf edilir.

Fiil-i müzari'nin "اَنْ" ile gelmesiyle bazen "عَسَى" tam fiil olur.

Örnek: "عَسَى اَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ" "Zeyd'in çıkması umulur" gibi.

"Yapayazdı, nerde ise yapacaktı," anlamına gelen "كَادَ" fiili de yakınlık fiillerindendir. Bunun haberi de çok kere "اَنْ" siz müzari fiildir.

Örnek: "كَادَ زَيْدٌ تَخْرُجُ" " Zeyd çıkayazdı" gibi. Müzarisi bazen "اَنْ" ile olur (yani gelir).

Yine (yapayazdı, nerde ise yapacaktı.) anlamına gelen "كَرَبَ" fiili de, ef'al-i mukabere'dendir. Bu fiil iki vech de de (yani "اَنْ"in gelip gelmemesi bakımından) "كَادَ" fiili gibidir.

هَبَّ، اَقْبَلَ، اَنْشَاَ، اَخَذَ، طَفِقَ، هَلْهَلَ، عَلِقَ، جَعَلَ

Bunların haberleri de "اَنْ" siz müzari fiildir.

(Ef'al-i mukabere den olan) "اَوْشَكَ" de kullanışta "عَسَى" ve "كَادَ" fiilleri gibidir.

Ef'al-i mukabere'nin haberlerini kendilerinden öne geçirmek (takdim) caiz değildir.

(Dokuz amilden) ikincisi: ism-i fail'dir. O , kendi ma'lum fiilinin ameli gibidir amel eder.

Üçüncüsü: İsm-i mef'ül'dür. O da mechul fiilinin ameli gibi amel eder. İsm-i fâil ve ism-i mef'ul'ün munfasıl fâilde ve mef'ul'ün bih ' de amel etmelerinin şartı; ism-i tasgir (küçültme ismi) olmamalarıdır.

Ör : "مُضَيْرِبٌ" "ضَوَيْرُبٌ" gibi.

Sıfatlanmış da olmamalarıdır.

Örnek: "جَاءَنِى ضَارِبٌ شَدِيدٌ" "Şiddetli (veya kuvvetli) bir vurucu bana geldi" gibi.

Eğer bunlar amel ettikten sonra sıfatlanmış olurlarsa, geçmiş amellerine zarar vermez.

Örnek: "جَاءَنِى رَجُلٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ شَدِيدٌ" "Uşağı vuran (veya vurucu) kuvvetli bir adam bana geldi."

Sonra eğer ism-i fail ve ism-i meful, elif- lam'lı olurlarsa; amel etmeleri için bundan başka şart istemez. (Yani bunların fâil ve mef'ul'ün bih'de amel etmeleri için lam-ı mevsule denen ve başlarına gelen " elif-lam (ال)" a dayanmaları yeter. Bunlardan başka şart gerekmez.)

Örnek: "اَلضَّارِبُ غُلَامُهُ عَمْرًا اَمْسِ عِنْدَنَا" " Kölesi, dün Amr'a vuran (veya Amr'ı döven) kişi, yanımızdadır."

Eğer bunlar "elif-lam (ال)" sız olurlarsa (amel edebilmeleri için) müteda'ya dayanmaları (yani onun haberi olmaları) şart kılınır.

Veya "elif-lam (ال)" sız amel edebilmeleri için bir sıfata mevsul veya hal sahibine hal olmaları şart kılınır.

Örnek: "جَاءَنِى زَيْدٌ رَاكِبًا غُلَامُهُ" "Zeyd, kölesi binici olduğu halde bana geldi."

İsm-i fâil ve ism-i mef'ul'ün amelinin şartlarından biri de istifham veya nefy'den sonra gelmeleri ve mef'ûllerinin hal ve istikbale delalet etmeleridir.

Örnek: "اَقَائِمٌ نِالزَّيْدَانِ" " İki Zeyd ayağa kalkmış mıdır?"

"مَافَائِمٌ نِالزَّيْدَانِ" "İki Zeyd ayağa kalkmış değildir."

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl'ün tesniye ve cemi'leri de amel bakımından müfredleri gibidir.

Mübalağalı ism-i fâilin şu 3 vezni de amelce bunlara benzer:

"مِفْعَالٌ، فَعُولٌ، فَعَّالٌ"

Fakat şu üç veznin amelinde (yukarıdaki gibi) hal ve istikbal manası (yani hal ve istikbale delalet etmeleri) şart kılınmaz.

Dördüncüsü: Sıfat-ı müşebbehe'dir. Bu da ism-i fâilde müteber olan şartlarla (lazım fiilinin ameli gibi amel eder.

Ancak hal ve istikbal manası şart kılınmamıştır. (Yani sıfat-ı müşebbehe'nin amel etmesinde onun hal ve istikbal manası ifade etmesi şart değildir.)

Ör "زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ" " Zeyd'in yüzü güzeldir" gibi.

Beşincisi: İsm-i tafdil'dir. Bu nahiv alimlerinin ittifakla mef'ûl'ün bih'i nasb etmez (yani istemez). Fiil namasında olmadıkça da açık faili ref etmez (amel etmez). Bunun da fiil manasına olabilmesi için manaca kendinden sonrasına sıfat olması gerekir.

Örnek: "مَارَاَيْتُ رَجُلًا اَحْسَنَ فِى عَيْنِهِ اَلْكُحْلُ مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ"

"Zeyd'in gözündeki sürmeden kendi gözündeki sürme daha güzel olan hiçbir adam görmedim."

İsm-i tafdil fail ve mef'ûl'ün bih 'den başkanıda amel eder. (Mesela eğer fiil manasına olmazsa gizli bir zamirde amel eder.)[3]

---

3 İsm-i tafdil: Renk ve sakatlık dışında bir vasfın bir varlıkta başka varlıktakinden daha çok olduğunu gösterir.

Altıncısı: Masdar'dır. Bu da kendi fiili gibi amel eder. Fail de ve mef'ûlün bih'de amel etmesinin şartı: musağğar (küçültme ismi) ve mevsuf (sıfatlanmış) olmaması hale delalet eden bir kelime ile beraber bulunmaması ve ekseri ulemaya göre de lam-ı ta'rif ile belirlenmiş olmamasıdır. Aynı zamanda fiil ile beraber veya fiilsiz aded (masdar-ı bina-i merre) ve nev' (masdar-ı bina-i nev) ve te'kid (mef'ûlü mutlak da) olmamasıdır.

Fiil demekden murad hazfi lazım olmayan fiildir. Eğer fiilin hazf lazım olursa yani fiil hazf etmek zaruri olursa masdar fiilin yerine geçtiği (kaim olduğu) için fiil gibi amel eder.

Örnek: "سَقْيًا زَيْدًا" gibi. (Bu aslında "سَقَيْتُ سَقْيًا زَيْدًا" idi. "سَقَى" fiili mecburen hazf edilince masdar, fiilin yerine kaim olup amel etti.)

Masdarın failini vekilsiz (naibsiz) hazf etmek caizdir. (Bu kaide sadece masdara mahsustur.) Masdardan başkasında da hazif caiz olmaz.

Masdarın failini masdar da gizlemek (caiz) değildir. Bir diğer özelliği de masdarın mamülü kendisinden önce gelemez.

Örnek: كَبِيرٌbüyük, اَكْبَرُ daha büyük.

İsm-i tafdil (üstünlük ismi)

Müzekker için: اَفْعَلُ vezninde

Müennes için: فُعْلٰى vezninde gelir.

Hem cem'de, hem tesniyede kıyas yapılırken müennes için de: اَفْعَلُ vezni kullanılır.
Ancak " "en üstünlüğü" göstermek için müenneslerde: فُعْلٰى vezni kullanılır.

اَلْبِنْتُ الْكُبْرٰى En büyük kız.

اَلْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى En güzel isimler gibi.

Yedincisi: Muzaf isimdir. Bu da cerr amel eder. Yani kendisinden sonraki ismin sonunu cerr alametlerinden biri ile irablar.[4]

Bunun muzaf olmasının şartı: İzafet için tenvin'den ve naibinden soyulmuş bir isim olması, umum ve hususta muzaf'un ileyh'e (yani başına gelip de sonunu esire kıldığı isme) müsavi olmasıdır. Bir de muzaf , muzaf'un ileyh'e nisbetle ondan mutlak surette daha hass(ehass-ı mutlaka) olmamasıdır (insan ve hayvan gibi).

Örnek: "اِنْسَانُ حَيْوَانٍ" bu şekilde olmaz. Fakat: "حَيْوَانُ اِنْسَانٍ" "insanın hayvanı" şeklinde olur.

İzafet iki çeşittir: Manevi ve lafzi

1- Manevi izafet: Muzafın (ism-i fail, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe gibi) mamulüne izafe olunmuş bir sıfat olmamasıdır.

Örnek: "غُلَامُ زَيْدٍ" "Zeydin uşağı" ve "ضَارِبُ عَمْرٍو اَمْسِ" " Dün Amr'ı döven kişi" gibi.

(Bu misalde muzaf her ne kadar mamulüne izafe edilmişse de hal ve istikbale delalet etmediği için ismi failin amelinin şartı bulunmamıştır. Bundan dolayıda izafet-i ma'neviyye olmuştur.)

İzafet-i maneviyye'nin şartı "lam- tarif " den soyulmuş olmasıdır.

İzafet-i maneviye: Ya "مِنْ" manasında olur, ya da "ل" manasına olur:

a) Eğer muzaf'un ileyh, muzaf'a ve muzaftan başkasına şamil

---

4 Türkçedeki isim tamlamasına Arabçada (izafet terkibi) denir. İzafet terkibi iki kelimeden meydana gelir. İki kelimeye muzaf(tamlayan), ikinci kelimeye: muzaf'un ileyh (tamlana) denir. Muzafın başında elif – lam bulunmaz ve son harfi tenvin almaz. Muzaf'un ileyh'in başına elif – lam gelebilir ve sonu daima mecrur (esireli) olur. A.E

cins ise "مِنْ" manasına olur.

Örnek: "خَاتَمُ فِضَّةٍ" " gümüşten yüzük" gibi.

b) Eğer muzaf'un ileyh, muzaf ve muzaftan başkasına şamil olan cins olmazsa o zaman izafette "ل" manasına olur.

Örnek: "غُلَامُ زَيْدٍ" "Zeyd'in uşağı" ve "رَأْسُ عَمْرٍو""Amr'ın başı" gibi.

İzafet-i maneviyyenin "lam" manasına olması daha çok (vaki) dir.

Eğer mazuf'un ileyh, marife (belirli) olur ve muzaf da "مِثْلُ" "غَيْرُ" "شِبْهُ"den başka bir kelime olursa izafet " tarif: Yani belirlilik" ifade eder. Zira bu kelimeler izafetle belirlilik kazanmazlar.

Belirli izafete misal: "غُلَامُ زَيْدٍ" " Zeyd'in kölesi" gibi. Belirsiz izafete misal:"جَاءَنِى رَجُلٌ مِثْلُكَ" "Bana senin gibi bir adam geldi" gibi.

Eğer muzaf'un ileyh nekre olursa izafetin manası yarı belirli olur.

Örnek: " غُلَامُ رَجُلٍ" "Adamın uşağı" gibi.

2- Lafzi izafet: Muzafın mamulüne izafe edilmiş sıfat (yani ism-i fail ve ism-i mef'ul gibi müştak isim) olmasıdır. Lafzi izafet sadece lafızda hafiflik ifade eder. (Yani tarif ve tahsis ifade etmez.)

Örnek: "ضَارِبُ زَيْدٍ" "Zeyd'i döven", "حَسَنُ الْوَجْهِ" "yüzü güzel", "مَعْمُولُ الدَّارِ" " evin mamulü", "الضَّارِبَا زَيْدٍ" "Zeyd'i döven

iki kişi", "الضَّارِبُو زَيْدٍ"" Zeyd'i döven kişiler" gibi.

"الضَّارِبُ زَيْدٍ" denilmesi hafifletme bulunmadığı için doğru değildir. "الضَّارِبُ الرَّجُلِ" terkibi ise, "الْحَسَنُ الْوَجْهِ" ye kıyasen caizdir. Zira bunun aslı: "الْحَسَنُ وَجْهُهُ" dır.

Sekizincisi : Tam belirtisiz isim (ism-i mübhem-i tam) dır. Bu bir nekre ism-i temyiz yapıp onu nasb eder (üstün kılar.)

Belirtisiz ismin tam olması için temyizi ili birlikte hiç bir şeye izafe edilmemesi lazımdır.

Bunların izafesi 5 yerde menedilmiştir:

1- Belirtisiz isim: Kendisi ile izafeti meneder. Yani belirtisiz isim, zamir olduğunda izafeti meneder.

Örnek: "رُبَّهُ رَجُلًا، يَالَهُ رَجُلًا، نِعْمَ رَجُلًا" gibi.

Belirtisiz isim işaret ismi olduğunda da (kendisi ile tam olup) izafeti men eder. Yüce Allah ın şu sözünde olduğu gibi:

"مَا ذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهَذَا مَثَلًا" "Allah bu misalle neyi murad etti…" (Bk. Müddessir: 31)

2- Bu beş şeyden ikincisi: Tenvin ile tamam olup izafeti men eden mübhem isimdir ki, ya lafzen olur.

Örnek: "رِطْلٌ زَيْتًا" gibi. Ya da takdiri olur: "مَثَاقِيلَ ذَهَبًا" gibi.

Burada مَثَاقِيلَ tenvin ile tamam olan bir mübhem isimdir. Ancak gayr-ı munsarıf olduğu için açık tenvin almamıştır. Bunun tenvini takdiridir. Lafzi değildir.)

Diğer bir örnek: "اَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا" "Onbir adam" gibi.

(Burada da اَحَدَ عَشَرَ mebni olduğu için tenvini takdiridir.)

Sayıların temyizleri (Aded ve ma'dud):

Sayıların üçten on'a kadar temyizi mensub olmaz. Fakat esireli ve cemi'dir.

Örnek: "ثَلَثَةُ رِجَالٍ" "Üç adamlar" gibi. Ancak üç yüzden dokuz yüze kadar temyizler müfred ve mecrur (yani tekil ve esireli olarak) gelir.

Onbirden doksan dokuza kadar temyizler, daima müfred mensub (tekil ve üstünlü) dür.

Yüz ve bin, bunların tesniyeleri ve bin'in cem'i de temyizleri müfred ve mecrür olarak gelir.

Örnek: "مِاَةُ رَجُلٍ وَ اَلْفُ دِرْهَمٍ" "Yüz adam ve bin dirhem" gibi.

3- Tesniye nûn'u ile tam olan mübhem isimdir: Yani tesniye nûn'u belirtisiz isimde yine izafeti meneder.

Örnek: "مَنَوَانِ سَمْنًا" "iki ölçek yağ" gibi.

Bazen bu iki kısımda (yani tenvin ve tesniye nûn'unda) izafet caiz olur.

Örnek: "رِطْلُ زَيْتٍ، مَنَوَا سَمْنٍ" gibi. Bu iki kısımdan başka izafeti menedilenlerde izafet caiz olmaz.

4- İzafeti menden bu beş şeyden dördüncüsü: cemi'ye benzeyenlerin nûn'u ile de mübhem ismin tam olmasıdır. (Yani belirtisiz isim , cemi'ye benzeyenlerin nûn'u ile izafeti meneder.) Bu

da yirmiden doksana kadar (olan sayılarda)dır.

Örnek: "عِشْرُنَ دِرْهَماً" "Yirmi dirhem" gibi.

5- Bu beş şeyden beşincisi: Mübhem ismin izafetle tam olmasıdır. Yani belirtisiz isim, temyizden önce bir şeye izafe edilirse yine temyiz ile izafeti men eder.

Örnek: "مِلْؤُهُ عَسَلًا" "bal dolusu" gibi.

Belirtisiz ismin (ism-i mübhem-i tamm'ın) ma'mulü kendisinden önce gelemez (tekaddüm edemez).

Dokuzuncusu (Kıyasi Amil): Mana fiildir. Bundan murad kendisinden fiil manası anlaşılan her lafızdır. Esma'ül-ef'al yani fiil manasında olan isimler, bu kısımdandır. Bu, emir veya mazi manasında olan isimler müsemmasının ameli gibi amel eder. Fiil manasında olan isimin mamulü kendisinden önce gelmez.

Birincisi: (Emir manasına olan isim fiildir.)

Örnekler:

"هَا زَيْدًا" "Zeyd'i tut, yakala"

"رُوَيْدَ زَيْدًا" "Zeyd' e mühlet ver."

"هَلُمَّ زَيْدًا" "Zeyd'i getir, hazır et,"

"هَاتِ شَيْئًا" "Bir şey ver,"

"حَيَّهَلَ الثَّرِيدَ" "Tiridi ver."

"بَلْهَ زَيْدًا" "Zeyd'i terk et"

"عَلَيْكَ زَيْدًا" "Zeyd'e bağlanıp sarıl, temessük et, tutun."

"دُونَكَ عَمْرًا" "Amr'ı tut, yakala."

"تَرَاكَ زَيْدًا" "Zeyd'i tekr et."

Ve bunlardan başkası gibi.

Esma'ul- ef'al'den ikincisi, mazi manasına olanlardır.

Örnekler:

"هَيْهَاتَ اَلْاَمْرُ" "Emr uzak oldu."

"شَيَّانَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو" "Zeyd ve Amr ayrıldılar."

"وَشْكَانَ عَمْرٌو سَرْعَانَ زَيْدٌ" "Zeyd yaklaştı, Amr yaklaştı" vs.

Zarf-ı müstekarda mana fiildendir. Bunun açıklaması yukarıda geçti.

Nahiv alimlerinin ittifakıyla zarf-ı müstekar mef'ul'ün bih'de ve zahir failde amel etmez .Ancak zahir (yani açıktaki) failde amel edebilmesi için ism-i faildeki itimad şatlarına haiz olup bir de mevsule sıla olması gerekir.

Örnek: "زَيْدٌ فِى الدَّارِ اَبُوهُ" "Zeyd'in babası evdedir." (Bu mübtadaya dayanan itimad eden zarf-ı müstekara misaldir.)

"مَا فِى الدَّارِ اَحَدٌ" "Evde kimse yoktur," (Bu da nefy harfine dayanan zarf-ı müstekara misaldir.)

"جَاءَنِى الَّذِى فِى الدَّارِ اَبُوهُ" "Babası evde olan adam bana geldi." (Bu da mevsule dayanan zarf-ı müstekara misaldir.)

Zarf-ı müstekar'ın haber olup mukaddem olması da caizdir. Eğer zarf-ı müstekar, açk bir failde amel etmezse o zaman onun faili hazf edilmiş müteallak'ından nakledilmiş ve zarfta gizlen-

miş bir zamir olur.

Zarf-ı müstekar açık bir fail ve mef'ul'ün bih'den başka her yerde şartsız amel eder. Hal ve zarf vs. gibi.

İsm-i mensub da mana fiildendir. İsm-i mef'ul'ün ameli gibi amel eder.

Örnek: "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ هَشِمِيٍّ اَخُوهُ" "Kardeşi Haşimi olan bir adama rastladım" gibi.

İsm-i mef'ul'ün amelindeki şart bunda da (yani ism-i mensub'un amelinde de) aranır.

İsm-i müstear da mana fiildendir. Senin şu sözündeki "اَسَدٌ" kelimesi gibi.

"مَرَرْتُ بِرَجُلٍ اَسَدٍ غُلَامُهُ وَ اَسَدٍ عَلَيَّ" " Uşağı aslan (yani cesaretli) ve bana karşı cüretli bir adama rastladım."

Bu misalde "اَسَدْ" aslan kelimesi ism-i müstear olup "مُجْتَرِئٌ" cesaretli manasına geldiği için ism-i fail gibi amel etmiştir.

Kendisinden sıfat manası anlaşılan her isim mana fiildendir. Yüce Allah'ın şu sözündeki "Allah" lafzı gibi.

Örnek: "وَهُوَ اللهُ فِى السَّمَوَاتِ" "O, göklerde ma'buddur." (Burada "اَللهُ" lafzı, sıfat manasına geldiği için, ma'na fiil olup zarfda amel etmiştir. "Allah" lafzı ile "ma'bud" manası murad edilmiştir.)

İşaret ismi, leyte ve lealle, nida harfi, teşbih, tenbih ve nefy harfleri vs. mana fiildendir. Bunlar, fail ve mef'ul'ün bih'den başka yerlerde amel ederler. Fiilin ma'mulleri olan hal ve zarf(lar) gibi.

MANEVİ AMİL

Manevi amil: Lisanın onda nasibi olmayan (yani lisanda yeri bulunmayan) amildir. O ancak kalb (yani akıl) ile bilinen bir manadır. (Onun manası ancak kalbe tealluk eder.)

Manevi amil ikidir:

1- Mübteda ve haberi ref eden amil. Mübteda ve haberi ref eden bu manevi amil: Bir şeyin diğer bir şeye isnadından dolayı lafzi amillerden soyulup yalnız kalmasıdır.

Birincisi: Haber

İkincisi: Mübteda'dır.

Örnek: "زَيْدٌ قَائِمٌ" "Zeyd kaim'dir" gibi.

2- Fiil-i müzari'yi ref eden amildir. Bununda manevi olan amili fiil-i müzari'nin sadece kendisi isim mevkiinde vaki olmasıdır. (Yani fiil-i müzari'nin nasbeden ve cezmeden edatlarla vaki olmamasıdır.)

Örnek: "زَيْدٌ يَضْرِبُ" "Zeyd döver," gibi. Burada "يَضْرِبُ" fiili, "ضَارِبٌ"un yerinde vaki olduğu için , "يَضْرِبُ" 'nun amili manevi amil olmuştur.

Fiil-i müzari ancak nasbeden ve cezmeden harflerden soyulup yalnız kaldığı zaman ismin yerinde vaki olur (onun yerine geçer). Amillerden zikrettiğimizin mecmû'u altmıştır.

II - MA'MUL

İkinci bâb, ma'mûl hakkındadır.

Önce bilmiş ol ki vaz' olunmuş lafızlar terkib içinde vaki olma-

dıkları zaman, amil olmadıkları gibi mamul de olmazlar. (Yani yalnız başına bir kelime, amil olamadığ gibi mamul de olamaz.) Eğer (bu lafızlar) terkibde vaki olurlarsa üç kısım üzere bulunurlar.

Birinci kısım: Hiçbir zaman ma'mul olmayan (mürekkeb lafız) dır. Bu da ikidir.

1- Mutlak harf: Bu hiçbir zaman mamul olmaz.

2- Basra'lı alimlere göre lam'sız emirdir. Çünkü fiil-i müzari'yi isme benzer kılıp onu mu'reb ve ma'mul yapan müzariyet harfi onda atılınca müzari fiil isme benzemekten çıkıp aslına geri döner. (Yani ma'mul olmayan mebniyyattan olur.)

Kufe'li alimler ise: Emir, gizli (mukadder) bir "lam" ise cezmedilmiş olup mu'rebdir, dediler.

İkinci kısım: Daima ma'mul olan (mürekkeb lafız) dır. Bu da ikidir:

1- Mutlak isimdir. Hatta esma'ul - ef'dal'in bu kısımdan olduğuna hükm olunmuştur. Çünkü esma'ul- ef'dal, başlangıç halinde (mübteda olup) mahallen merfu'dur. Bunların failleri haberinin yerine kaim olur. veya mesdariyyet üzere yani mef'ul-u mutlak olmak üzere mahallen mensub olurlar.

Örnek: "تَرَاكِ ذَنْبًا" gibi. Bu aslında: "أُتْرُكْ تَرْكًا ذَنْبًا" "Günahı mutlaka terk et"dir.

Bazı alimler de: Bu isim fiiller fiil manasına oldukları için mebnidirler, i'rabdan mahalleri yoktur demiştir.

Zamir'ul-fasl (ayırma zamiri) olan "هُوَ" nin de mutlak isim olduğuna hükmedilmiştir.

Örnek: "كَانَ زَيْدٌ هُوَ قَائِمٌ" "Zeyd kaimdir" gibi.

Bazı alimler "هُوَ"nin harf olduğuna hükmederek, (mamul olmaz demişler).

Bazıları da bunun hilafına: "هُوَ" isimdir, fakat onun i'rabdan mahalli yoktur, derler. (Uygun görülen de budur).

Sıfatların (yani müştak isimlerin) başına dahil olan "lam"a gelince bazı alimler: Bu lam diğer isimlerin başına dahil olan lam gibi bir harfdir, demişler ise de, ekseri ülema: Bu lam (yani elif-lam); "اَلَّذِى" veya "اَلَّتِى" manasına ism-i mevsuldür. Onun irabı fiillikten isimliğe intikal eden kendisinden sonrakine (Yani müştaklarına) verildi demişlerdir.

Örnek: "جَائَنِى الضَّارِبُ زَيْدًا" Bunun aslı "جَائَنِى الَّذِى ضَرَبَ زَيْدًا" "Zeyd'i döven kişi bana geldi" demektir. Burada **birincisi** yani "اَلَّذِى" mamuldür. İkincisi, yani "ضَرَبَ" ma'mul değildir.

Bu kelam değiştirilince (yani mananın devamını sağlamak için cümlede değişiklik yapınca) **birincisi** yani "اَلَّذِى" harf suretinde, ikincisi yani "ضَرَبَ" isim suretinde oldu.

O zaman durum (hüküm) aksileşti lafzi hüküm olan irabda lafız yönünü mana yönüne tercih ederek ("الذَّى"nin i'rabını, müştakına verip onu ma'mul yaptık. Böylece ma'mullükten çıktı.)

2- Fill-i müzari'dir. (Bu da daima ma'mul olur.)

Üçüncü Kısım : Aslında ma'mul olmayıp ikinci kısmın yerine vaki olduğunda ma'mul olur .Bu da iki tanedir.

1- Mazi: Masdariyet "اَذْ" inden sonra vaki olursa (müzari fiilin başına gelen "اَذْ" mazi fiilin de başına gelirse, mebni olan mazi

fiilin) mahallen mensub olduğuna hükmedilir.

Eğer (mazi fiil) cezm harflerinden sonra şart veya ceza olarak vaki olursa (diğer bir deyişle mazi fiilin başına şart ve ceza için olan cezm harflerinden biri gelirse) o zaman mazi fiilin mahallen meczum olduğuna hükmedilir. Nitekim bu i'rab (onların mu'reb olan) ma'tufunda belli olur. (Mesela mazi fiilin nasb halinden sonra bir müzari'yi onun üzerine atfedecek olursa müzari'yi mensub olarak okuruz.)

Örnek: "اَعْجَبَنِى اَنْ ضَرَبْتَ وَتَقْتُلَ" "Dövmen ve öldürmen beni hayrete düşürdü (hoşuma gitti)."

(Bu örnekte "ضَرَبَ" mazi fiilinden sonra "تَقْتُلَ" müzari fiili onun üzerine atfedilerek mensub olunmuştur.)

Mazi fiilin cezimli hali de mensub hali gibidir.

Örnek: "اِنْ ضَرَبْتَ وَ تَقْتُلْ، ضَرَبْتُكَ وَاَقْتُلْ" "Eğer sen döver ve öldürürsen, ben de döver ve öldürürüm."

(Bu örnekte de mazi üzerine atf edilmiş olan müzari fiiller meczum olmuşlardır.)

Mazi fiil (burada zikrettiğimiz) şu iki yerden başkasında (yani masdariyyet "اَنْ" inden sonra ve cezmeden edattan sonra vuku bulmasından başka bir yerde) ma'mul olmaz.

2- Cümle. Bu da iki kısımdır:

a) Fiil cümlesi: Lafzen veya manen fiilden ve failinden meydana gelen cümledir.

Örnek: "ضَرَبَ زَيْدٌ" ="Zeyd vurdu, dövdü"

"اِنْ تُكْرِمْنِى اُكْرِمْكَ" "Eğer bana ikram edersen, ben de sana ikram

ederim."

"هَيْهَاتَ زَيْدٌ" "Zeyd uzak oldu."

"اَقَائِمٌ نِالزَّيْدَانِ" "İki Zeyd kaim midir?"

"اَفِى الدَّارِ زَيْدٌ" "Evdeki Zeyd midir?" veya "Zeyd evde midir?"

b) İsim cümlesi: Mübteda ve haberden meydana gelen veya amil (olan bir harf)in isim ve haberinden meydana gelen cümledir.

Örnek: "زَيْدٌ قَائِمٌ" "Zeyd kaimdir."

Ve: "اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" "Doğrusu Zeyd kaimdir" gibi.

Eğer cümle ile lafzı murad edilirse o lafzın müfred isim hükmünde olabilmesi için cümlenin lafzını irablamak gerekir.

(Diğer bir deyişle cümlenin ma'mul olabilmesi için müfred hükmüne girerek başka bir yere üye olması lazımdır.) Hatta lafzı murad edilen bu cümlenin müfred ismin vaki olduğu her yerde vuku'u caiz olup, mübteda fail v.s. olarak gelir.

Cümlenin Müfred Hükmüne Girdiği Yerler:

a) Cümle: "هَذَا اللَّفْظُ" "Bu lafız" diye tevil edildiği zaman müfred hükmüne girer.

Örnek: "زَيْدٌ قَائِمٌ جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ" "زَيْدٌ قَائِمٌ" isim cümlesidir, dediğimizde, (bu lafız) isim cümlesidir" demektir. Böylece cümle müfred hükmüne girmiş olur.

b) Mekûl'ül - Kavl de lafzı murad edilen cümlelerdendir. Cümle, "mekûl'ul-kavl söylenilen söz" te'vilinde olduğu zaman yine müfred hükmüne girer.

Örnek: "وَاِذَاقِيلَ لَهُم اَمِنُوا" "Onlara, aminu (iman edin) dendiği zaman…." Ayet- i kerimesinde, cümle olan "aminu" "siz iman edin" lafzı, müfred hükmüne girmiştir.

c) Cümle ile masdar manası murad edilirse yine böyle olur, yani müfred hükmüne girer. Bu da ya, "اَنَّ" veya masdariyyet harfleri olan "مَا" ve "اَنْ" vasıtasıyla olur.

Örnek: "بَلَغَنى اَنَّكَ قَائِمٌ" "Senin kaim olduğun bana ulaştı" demen gibi. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi.

" وَاَنْ تَصُوموا خَيْرٌ لَكُمْ" "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır…"

Ya da (bu üç edat vasıta olmaksızın) cümle izafet yapılmak suretiyle müfred hükmüne girer.

Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

"يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ"

Bu: "يَوْمَ نَفْعِ صِدْقِ الصَّادِقِينَ" demektir.

Manası: "(Bu) doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür…" (bk. Maide: 119). (Burada cümle izafet yapılmak suretiyle müfred hükmüne girmiştir.)

Yine Yüce Allah'ın şu kavl-i şerifinde olduğu gibi:

"سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ"

Bu da: "اِنْذَارُكَ وَعَدَمُ اِنْذَارِكَ" demektir.

Manası: "İnkar edenleri uyarman da, uyarmaman da müsavidir." (Bk. Bakara: 6). (Burada da cümle izafet yapılmak suretiyle müfred hükmüne girmiştir.)

Cümle semai olarak da müfred hükmüne girmiş olabilir.

Örnek: "تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِيِّ خَيْرٌ مِنْ اَنْ تَرَاهُ" "Muaydiyy'i duyman, onu görmenden daha hayırlıdır."

(Burada تَسْمَعُ cümlesi سِمَاعُكَ demek olup semai olarak müfred hükmüne girmiştir.)

(Yukarıda zikrettiğimiz) şu iki yerden başkasına cümle i'rablanmaz, ancak cümle mübteda'ya veya "اِنَّ" bâbına haber olduğu zaman i'rablanır.

Örnek: " زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ" "Zeyd'in babası kaimdir."

Ve: " اِنَّ زَيْدًا قَامَ اَبُوهُ " "Zeyd'in babası kaim oldu." gibi.

(Bu ikisi için haber vaki olan cümlenin) mahalli merfu olur.

Ya da bu cümle " كَادَ " bâbına haber olur.

Örnek: "

كَادَ زَيْدٌ اَبُوهُ عَالِمٌ " " Zeyd'in babası alimdir (veya oldu), " gibi

Ya da bu cümle " كَانَ " bâbına haber olur.

Örnek: " كَانَ زَيْدٌ يَخْرُجُ " "Zeyd çıkayazdı."

Veya " عَلِمَ" bâbına ikinci mef'ul olur.

Örnek: " عَلِمَ زَيْدٌ عَمْرًا اَبُوهُ قَائِمٌ" " Zeyd, Amr'ın babasının kaim olduğunu öğrendi (veya bildi)".

Yahut "اَعْلَمَ" bâbı için üçüncü mef'ûl olur.

Örnek: اَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا اَبُوهُ قَائِمٌ " Zeyd, Amr'a Bekr'in babasının kaim olduğunu bildirdi."

Veya cümleden ta'liklenmiş olur.

Örnek: عَلِمْتُ اَقَائِمٌ زَيْدٌ " Zeyd'in kaim mi olduğunu öğrendim."

Veya hal vaki olur.

Örnek: "جَائَنِى زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ" "Zeyd, binici olduğu halde bana geldi."

(Bu yerlerdeki vaki olan cümle) mahallen mensub olur.

Veya cümle, cezim harflerinin birinin şartına, "ف" ve "اِذَا" dan (mufacee iza'sından) sonra cevap olur.

Örnek: "اِنْ تُكْرِمْنِى فَاَنْتَ مُكْرَمٌ" Eğer bana ikram edersen sen ikram olunursun."

(Bu iki harften sonra cezmeden harflerden birinin şartı için cevap vaki olan cümle) mahallen meczum olur.

Veya bu cümle bir nekre için sıfat olur.

Örnek: "جَائَنِى رَجُلٌ اَبُوهُ قَائِدٌ" "Babası kâim olan bir adam bana geldi"

Veya cümle bir müfred üzerine atfedilmiş olur.

Örnek: "زَيْدٌ ضَارِبٌ وَيَقْتُلُ" "Zeyd dövücüdür ve öldürür."

Veya i'rabdan mahalli olan bir cümle olur.

Örnek: "زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ وَابْنُهُ قَائِمٌ" "Zeyd'in babası ayaktadır, oğlu oturmaktadır."

Veya müfred'den ya da i'rabdan mahalli olan cümleden bedel olur. Veya ikincisi için yani i'rabdan mahalli olan cümle için

te'kid olur veya i'rabdan mahalli olan cümle için beyan olur. Bu takdirde onun i'rabı metbu'unun i'rabına göre olur.

Şimdi bütün bu zikredilenlerden zahir oldu ki cümle iki kısımdır.

1- Müfred te'vilinde olan. Bunun her yerde irabı olur. Bu müfred tevilinde olan kısım da iki kısımdır:

Birincisi: Lafzı murad edilen kısımdır.

İkincisi: Masdari bir mana murad edilen kısımdır.

2- Cümleden ikinci bir kısım: Müfred tevilinde olmaz. Ancak beş yerde mamul olur.

Birincisi: Haber.

İkincisi: Mef'ul

***Üçüncüsü*:** "ف" veya "إِذَا" ile beraber cezmeden harflerden birinin şartının cevabı.

***Dördüncüsü*:** Hal.

Beşincisi: Tabi'dir.

MA'MÛLUN KISIMLARI

Hangi lafzın ma'mul olabileceğini belirttikten sonra geçelim ma'mulun kısımlarına

MA'MÛL: Asıl ve tabi diye iki çeşittir.

Birincisi (yani asıl ma'mul) dört kısımdır:

a) Merfû,

b) Mensûb,

c) Mecrûr,

d) Meczûm'dur.

a) Merfû' Olan Ma'mûl, 9 Tanedir.

1- Fail: Kendisine tam ve ma'lum fiil veya fiil manasında olan kelime isnad edilen lafızdır.

Örnek: "ضَرَبَ زَيْدٌ" "Zeyd dövdü" gibi.

(Bu, kendisine tam ve ma'lum fiil isnad edilen fail'e misaldir.)

"اَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ" "İki Zeyd kaim midir (ayakta mıdır)?" (Bu da kendisine fiil manasında olan tam fiilin yani fiil gibi amel eden ism-i fail'in tam bir nisbetle isnad edildiği faile misaldir.)

"هَيْهَاتَ زَيْدٌ" "Zeyd uzak oldu." (Bu da kendisine fiil manasında olan isim fiilin tam bir isnad ile isnad edilidği faile misaldir.)

2- Naib-i Fail: (Fail vekili): Kendisine tam ve mechul fiil veya tam ve mechul fiil manasında olan (ism-i mef'ul gibi fiil benzeri) isnad edilen lafızdır.

Örnek: "ضُرِبَ زَيْدٌ" "Zeyd dövüldü." "اَمَضْرُوبٌ الزَّيْدَانِ ؟" "İki Zeyd dövülmüş müdür?"

Fail ve naib-i fail ancak isim veya isim tevilinde olurlar. Şu kadar var ki , naib-i fail bazen carr ve mecrur olur (yani harf-i cerr ile mecrur olur.)

Örnek: "مُرَّ بِزَيْدٍ" "Zeyd' e uğrandı." gibi.

Naib-i fail (carr ile mecrur olarak geldiğinde) amilinin müfred ve müzekker olması gerekir. Fail ve naib-i failin, amilinden önce gelmesi caiz değildir. Yine fail ve naib-i failin birlikte hazfedilmesi de caiz olmaz. Ancak masdardan olursa hazfi caizdir. Bu konu kıyasi amil bahsinde geçti.

Fail ve naib-i failden her biri de iki kısımdır. Zamir ve açık isim. Zamir de: Gizli ve açık olmak üzere iki kısımdır.

Gizli zamir de iki kısımdır.

I- Açıklanması caiz olmadığı için gizlenmesi vacib olandır. Bunun amili ancak kendisine isnad edilir.

II- Amili, kah kendisine ve kah zahir bir isme isnat edildiği için gizlenmesi caiz olandır.

Birincisi: (Yani gizlenmesi vacib olan zamir) mazi fiilden olmayan nefs-i mütekellimlerde müfred müzekker muhatabda'dır.

Örnek: "اَضْرِبُ-نَضْرِبُ-تَضْرِبُ" gibi.

(Yani bu müzari fiil(ler)de de zamirin gizlenmesi vacibdir.)

Emir manasında olan isim fiillerde de zamirin gizlenmesi vacibdir.

Örnek: "نَزَالِ-صَهْ-مَهْ" gibi.

İsm-i tafdil'in "kühl" meselesinden başka yerde de zamirin gizlenmesi vacibdir.

Örnek: "زَيْدٌ اَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو" "Zeyd, Amr'dan daha faziletlidir (daha üstündür)." gibi

İsm-i fail, ism-i mef'ul ve bunların manasında olan (ism-i mensub ve ism-i müstear)ın sıfat-ı müşebbehe ve zarf-ı müstekarr'ın zahir failde amel etmelerinin şartı bulunmadığı zaman, zamirlerinin gizlenmesi vacibdir.

Örnek: جَائَنِى ضَارِبٌ اَوْ مَضْرُوبٌ اَوْ اَسَدٌ نَاطِقٌ اَوْ هَاشِمِىٌّ اَوْ حَسَنٌ

"Bana, döven veya dövülen veya konuşan bir arslan veya bir Haşimi veya güzel bir kişi geldi."

Bu cümlede sırasıyla ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i müstear,

ism-i mensub ve sıfat-ı müşebbehe'ye misal verilmiştir.

Zarf-ı müstekarr'a misal: "فِى الدَّارِ زَيْدٌ" "Evde Zeyd vardır" gibi.

İsm-i fail ve ism-i mef'ul'ün tesniyelerinde ve cem-i salimlerinde mutlaka (yani bila kaydu şart) failin gizlenmesi vacib olur.

Örnek:

"جَائَنِى رَجُلَانِ ضَارِبَانِ اَوْ مَضْرُبَانِ اَوْ رِجَالٌ ضَارِبُونَ اَوْ بَضْرُوبُونَ"

"Bana, döven veya dövülmüş iki adam yahut döven veya dövülmüş adamlar geldi" gibi

Fiil oldukları halde "عَدَا" ve "خَلَا" da, "مَا عَدَا", "مَا خَلَا", "لَيْسَ" ve "لَا يَكُونُ" de bunlardan her biri istisna babında olduğu zaman faillerinin gizlenmesi vacibdir.

Örnek: "جَائَنِى الْقَوْمُ لَيْسَ زَيْدًا" "Bana kavim geldi. Zeyd gelmedi (yani Zeyd müstesna)"

"جَائَنِى الْقَوْمُ عَدَا زَيْدًا" "Bana kavm geldi, Zeyd müstesna (yani Zeyd gelmedi)."

"جَائَنِى الْقَوْمُ لَا يَكُونُ زَيْدًا" "Bana kavm geldi. Zeyd müstesna (yani Zeyd gelmedi)." gibi

İkincisi: Gizlenmesi caiz olan zamir, (mazi, müzari, emr-i gaibin ve nehy-i gaibin) müfred gaib ve gaibesinde olur.

Örnek: "زَيْدٌ ضَرَبَ اَوْ يَضْرِبُ اَوْ لِيَضْرِبْ اَوْ لَا يَضْرِبْ" "Zeyd vurdu (dövdü) veya vurur veya vursun veya vurmasın" gibi.

"هِنْدٌ ضَرَبَتْ اَوْ تَضْرِبُ اَوْ لِتَضْرِبْ اَوْ لَا تَضْرِبْ" "Hind vurdu (dövdü) veya vurur veya vursun veya vurmasın" gibi.

(Bunların failleri gizli zamir olarak geldiği gibi zahir isim olarak da gelebilir.)

Mesala: "ضَرَبَ زَيْدٌ" "Zeyd vurdu" denilir. Diğerleri de bunun gibidir. (Onda yani bu durumdaki fiilde) zamir gizlenmez.

Amelinin şartı bulununca (ism-i fail ve ism-i mef'ul gibi) fiil benzerinde - şibh-i fiilde, bunların tesniye ve cem-i salimleri hariç (diğer sigalarında failin gizlenmesi caiz olur).

Örnek:

"زَيْدٌ ضَارِبٌ اَوْ مَضْرُوبٌ اَوْ اَسَدٌ نَاطِقٌ اَوْ هَاشِمِيٌّ اَوْ حَسَنٌ اَوْ فِى الدَّارِ"

Zeyd vurucudur (dövücüdür) veya vurulmuştur veya konuşan bir arslandır veya Haşimidir veya güzeldir veya evdedir." gibi

(Bunların da failleri açık olabilir.)

Örnek: "زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ" "Zeyd'in uşağı vurucudur." Denilir. Diğerleri de bunun gibidir. Zamir gizlenmez.

Açık ve muttasıl zamir ise fiillerin tesniyelerindedir. Bu da elif-tir.

Örnek:

"ضَرَبَا-ضَرَبَتَا-ضَرَبْتُمَا-يَضْرِبَانِ-تَضْرِبَانِ-لِيَضْرِبَا-لِتَضْرِبَا-اِضْرِبَا-لَا يَضْرِبَا-لَا تَضْرِبَا"

Fiillerin cem-i müzekkerlerinde "vav" (açık ve muttasıl zamir) dir.

Örnek: "ضَرَبُوا-ضَرَبْتُمْ" gibi. Çünkü "ضَرَبْتُمْ" un aslı: "ضَرَبْتُمُو" dur.

Ve yine: "يَضْرِبُونَ-تَضْرِبُونَ-لِيَضْرِبُوا" da "vav", açık ve muttasıl zamirdir.

Fiillerin cem-i müennesinde "nun" (açık ve muttasıl zamir)dir.

Örnek:

"ضَرَبْنَ-ضَرَبْتُنَّ-يَضْرِبْنَ-تَضْرِبْنَ-لِيَضْرِبْنَ-اِضْرِبْنَ-لَا يَضْرِبْنَ-لَا تَضْرِبْنَ"

Mazi fiilin gerek müzekker veya müennes, müfred muhatabında mazinin mütekellim vahdesinde "تَ" (açık ve muttasıl zamir) dir.

Örnek: "ضَرَبْتُ" ta'nın üç harekesinden biri ile.

Mazi fiilin birinci çoğul şahsında (yani nefs-i mütekellim maa'l-gayr'da) "نَا" açık ve muttasıl zamirdir.

Örnek: "ضَرَبْنَا" gibi.

Maziden başka bir yerde müfred muhatabalarda " ى " açık ve muttasıl zamirdir.

Örnek: "لَا تَضْرِبِى-اِضْرِبِى-تَضْرِبِينَ " gibi.

(Böylece açık= bariz ve muttasıl zamir konusu bitmiş oldu. Fail ve naib-i fail ya zamir olur ya da açık isim olur demiştik. Zamiri anlattık. Şimdi de açık= bariz isim yani zahir isim olan fail'i inceleyelim.)

AÇIK (ZAHİR) İSİM

Bu isme bir amil isnad edilirse o isim tesniye olsun cemi olsun amilin hem müfred hem de gaib olması vacib olur.

Örnek: "ضَرَبَ الزَّيْدَانِ وَالزَّيْدُونَ" "İki Zeyd vurdu" ve " Zeydler vurdu" gibi.

Açık (zahir) isim ademilerden hakiki müennes (yani insan cinsinden karşılığında erkeği olabilen müennes) oldğunda bu müen-

nes müfred olsun, tensiye olsun mutasarrıf olan amil ile arasında bir şey bulunmadığı (yani amiline muttasıl olduğu) zaman o amilin müennes olması vacibdir.

Örnek: "ضَرَبَتْ هِنْدٌ اَوِ الْهِنْدَانِ" "Hind veya iki Hind vurdu."

"زَيْدٌ ضَارِبَةٌ جَارِيَتُهُ" "Zeyd'in cariyesi vurucudur" gibi

Amil, akıl sahibi olan cem-i müzekker mükesserden başka bir müennesin zamirine isnad edilirse yine müennes okunması vacibdir.

Örnek: "هِنْدٌ ضَرَبَتْ اَوْ ضَارِبَةٌ" "Hind vurdu veya vurucudur."

" اَلشَّمْسُ طَلَعَتْ اَوْ طَالِعَةٌ " "Güneş doğdu veya doğucudur" gibi

Amil, son iki yerden başkasında eğer müennes (bir faile) isnad edilirse o zaman amilin müennes veya müzekker olması caiz olur.

Örnekler:

"طَلَعَتْ اَوْ طَلَعَ الشَّمْسُ" "Güneş doğdu."

"سَارَتْ اَوْ سَارَ النَّاقَةُ" "Dişi deve yürüdü."

"جَاءَتْ اَوْ جَاءَ الْمُؤْمِنَاتُ" "Mümin kadınlar geldi.

"جَاءَتْ اَوْ جَاءَ الْقَاضِىَ الْيَوْمَ امْرَأَةٌ" "Bugün kadıya bir kadın geldi."

"اَلرِّجَالُ جَاءَتْ اَوْ جَاؤُا" "Adamlar geldi veya geldiler."

"جَاءَتْ اَوْ جَاءَ الرِّجَالُ" "Adamlar geldi."

MÜENNES: Kendisine lafzen veya takdiren te'nis dişilik alameti bulunan lafızdır. Bu (alamet) de üzerinde durulduğunda (he) okunan, yuvarlak "te" (ة) 'dir. (Yani ismin sonunda gelip de di-

şilik alameti olan yuvarlak "te" üzerinde durulduğu zaman "he" okunur.)

Lafzi olan te'nise misal: "ظُلْمَةٌ" "karanlık" gibi.

Takdiri alan misal: "شَمْسٌ" "güneş" gibi.

شَمْسٌ kelimesinin müenneslik-dişilik alameti ancak ism-i tasğire -küçültme- ismine çevrildiği zaman belli olur.

Örnek: شُمَيْسٌ güneşcik gibi..

-Elif-i maksure- kısa elif de müenneslik alametidir.

Örnek: "دَعْوٰى-حُبْلٰى" gibi.

Müennes alameti olan yuvarlak (te) üçden on'a kadarki sayılarda hükümsüzdür. Çünkü üçden on'a kadar ki sayılarda müzekkerler yuvarlak te "ة" ile gelir. Bu sayıların müennesi ise " te" nin -hazfi- düşürülmesi ile olur.

Örnek: "ثَلٰثَةُ رِجَالٍ" "üç adam."

Ve: "اَرْبَعُ نِسْوَةٍ" "dört kadın" gibi.

Üçden dokuza kadar olan sayılar (rakamlar) on ile birleştirildiği zaman müzekkerde sadece birinci rakamda yuvarlak "te" getirilir.

Örnek: "ثَلٰثَةَ عَشَرَ رَجُلًا" "On üç adam" gibi

Müennesde de sadece ikinci rakamda yuvarlak " te" getirilir.

Örnek: "ثَلٰثَ عَشَرَةَ امْرَأَةً" "on üç kadın" gibi.

Müennes hakiki ve lafzi diye iki kısımdır:

1- Hakiki müennes: Karşılığında canlıdan bir erkeği bulunan müennestir.

Örnek: "اِمْرَأَةٌ-نَاقَةٌ" "kadın ve dişi deve" gibi.

2- Lafzi müennes: Karşılığında canlıdan bir erkeği bulunmayan müennestir.

Örnek: "شَمْسٌ-غُرْفَةٌ" "oda ve güneş" gibi

CEM-İ MÜKESSER: (Cemi' yapıldığı zaman) müfredinin sığası değişen cemi'dir.

Örnek: "رِجَالٌ" "adamlar" gibi. (Bunun müfredi: "رَجُلٌ" idir. Cemi yapılınca kelimenin şekli değişti.)

CEM-İ MÜZEKKER SALİM: Müfredinin sonuna, refi' halinde kendisinden öncesi -makabli- ötüreli, " vav", nasb ve cerr halinde kendinden öncesi esireli " ye" ile izafet olmadığında üstünlü bir " nun" gelen cemi'dir. Çünkü " nun" izafette -hazf edilir- düşürülür.

Örnek: "مُسْلِمُونَ-مُسْلِمِينَ" "Müslüman erkekler" gibi.

CEM-İ MÜENNES-İ SALİM: Müfredinin sonuna bir elif ve bir te "ات" gelen cemi'dir.

Örnek: "مُسْلِمَاتٌ" "Müslüman kadınlar" gibi.

TESNİYE: Müfredinin sonuna ref' halinde "elif" nasb ve cerr halinde bir "ya" ve sonuna da izafe olmadığı zaman esireli bir " nun" gelen lafızdır.

Örnek: "مُسْلِمَيْنِ-مُسْلِمَانِ" "iki Müslüman" gibi. İzafette "nun"

hazf edilir.

Cem-i müzekker salimden başka her cemi' cemaat manasında olduğu için yani topluluk manası taşıdığı için müennestir.[5]

a) Cem-i müzekker-i salim'in amilinin müzekker olması vacibdir.

Örnek: "جَاءَ الْمُسْلِمُونَ اَوْ رَجُلٌ قَاعِدٌ نَاصِرُوهُ" "Müslümanlar geldi veya yardımcıları oturan bir adam geldi" gibi.

Amil, cem-i müzekker-i salim'in zamirine isnad edilirse, o zaman amilin cem-i müzekker olması vacibdir.

Örnek: "اَلْمُسْلِمُونَ جَاؤُا اَوْ يَجِيؤُنَ" "Müslümanlar geldiler veya gelirler" gibi.

b) Amil, akıl sahibi cem-i müzekker mükesserin zamirine isnad olunursa o zaman amilin müfred müennes veya cem-i müzekker olması vacibdir.

Örnek: "اَلرِّجَالُ جَاءَتْ اَوْ جَاؤُا اَوْ جَائِيَةٌ اَوْ جَاؤُنَ" "Adamlar geldi veya geldiler veya gelicidir veya gelicidirler."

c) Amil, cem-i müzekker-i salim ile akıl sahibi cem-i müzekker-i mükesserden başka cemi'leri zamirlerine isnad olunursa o zaman amilin müfred müennes veya cem-i müennes olması vacibdir.

Örnek: "اَلْمُسْلِمَاتُ جَاءَتْ اَوْ جِئْنَ اَوْ جَائِيَةٌ اَوْ جَائِيَاتٌ" "Kadın Müslümanlar geldi veya geldiler veya gelicidir veya gelicidirler."

---

5 Bir şair, bu kâideyi şu şiirinde kullanıp güzel bir nükte yapmıştır:

اِنَّ قَوْمِى تَجَمَّعُوا وَفِى قَتْلِى تَحَدَّثُوا

لَا اُبَالِى بِجَمْعِهِمْ كُلُّ جَمْعٍ مُؤَنَّثٌ

Ma'nası:

Kavmim toplanmışlar - Beni öldürmek için konuşmuşlar

Ben onların toplanmasına aldırmam) - Çünkü (Her cemi' (her topluluk) müennestir.

Başka bir örnek: "اَلْاَشْجَارُ قُطِعَتْ اَوْ قُطِعْنَ اَوْ مَقْطُوعَةٌ اَوْ مَقْطُوعَاتٌ" "Ağaçlar kesildi veya kesildiler veya kesilmiştir veya kesilmişlerdir."

(Bu örneklerdeki cemi'ler, cem-i müzekker-i salim ve cem-i mükesser-i akıl olmadıkları için amilleri müfred müennes ve cem-i müennes olarak gelmiştir.)

3- (Dokuzdan) üçüncüsü: Mübteda'dır. Bu da iki çeşittir:

Birincisi: İsim veya isim te'vilinde olan ve kendisine isnad olunan lafzi amillerden soyulmuş mübteda 'dır.

Örnek: "زَيْدٌ قَائِمٌ" "Zeyd kaimdir." (Bu isim cümlesinde, "Zeyd" mübteda ve "kaim'un" haberi olup mübteda'ya isnad edilmiştir.)

Diğer bir örnek: "حَقٌّ اَنَّكَ قَائِمٌ" "Gerçekten sen kaimsin" gibi.

(Burada da "اَنَّ", "قَائِمٌ" 'u masdar hükmüne çevirerek isim te'viline sokmuştur.)

Birinci nevi' (mübteda) için bir haber lazımdır.

İkincisi: İstifham veya nefy kelimesinden sonra zahir ismi ref edici olarak vaki olan sıfat (yani müştak isim) dir.

Örnek: "اَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ؟" "İki Zeyd kaim midir? "

ve: "مَا قَائِمٌ الزَّيْدَانِ؟" "İki Zeyd kaim değildir" gibi

Fiil manasına olduğu için bu mübteda'nın haberi yoktur. Lakin bunların failleri haber yerine kaim olur.

Mübteda'nın birden fazla olması caiz değildir. Mübteda'da asl olan haberinden önce gelmesidir.

Mübteda'nın şartı ma'rife (belirli) olması veya nekre-i mühassasa (yarı belirli) olmasıdır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "... وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ" "Mümin bir kul, müşrikten daha hayırlıdır."

Karine (alamet) bulunduğunda mübteda'nın hazfi caizdir.

Örnek: "مَنِ الْقَائِمُ؟" "Kim kaimdir? " sorusuna, "زَيْدٌ" "diye cevab verilmesi gibi.

Yani: "اَلْقَائِمُ زَيْدٌ" "Kaim olan, Zeyd'dir" demekdir.

4- Mübteda'nın haberi. Fiil veya fiil manasında olmaksızın lafzi amillerden soyulmuş ve kendisi ile isnad olunan lafızdır.

Örnek: "زَيْدٌ قَائِمٌ" daki, "قَائِمٌ" gibi

Haberin birden fazla olması caizdir.

Örnek: زَيْدٌ قَائِمٌ قَاعِدٌ "Zeyd, kâimdir, kâiddir" gibi.

Haber bazan isim cümlesi veya fiil cümlesi olur. Eğer vâki olan cümle, zamir-i şe'nden haber olmazsa, haberden mübtedâ'ya bir bağlaç -âid lâzımdır. (Bu bağlaç da bir zamirdir.)

Örnek: "زَيْدٌ اَبُوهُ قَائِمٌ اَوْ قَامَ اَبُوهُ" "Zeyd'in babası kâimdir. Veya Zeyd'in babası kâim oldu." (Birincisi isim cümlesi, ikincisi fiil cümlesi olan habere misâldir.)

Haberi, mübtedâya bağlayan zamirin (âid'in) alâmetle hazf edilmesi câizdir.

Örnek: "اَلْبُرُّ الْكُرُّ بِسِتِّينَ" Bu cümlede "مِنْهُ" lafzı âid (bağlaç) dır. Alâmet bulunduğu için hazf edilmiştir.

Bu cümlenin aslı şöyledir: "اَلْبُرُّ الْكُرُّ مِنْهُ بِسِتِّينَ" "Bir kürr buğday, altmışadır." (Kürr: Bir ölçektir. Bir ton civarındadır.)

Haberde asıl olan, nekre olmasıdır. Haber bazan ma'rife-belirli olur.

Örnek: "اَللّٰهُ اِلٰهُنَا" "Allâh, bizim ilâhımızdır." gibi. (Burada اِلٰهَ izâfetle belirli olmuştur.)

Karîne (alâmet) bulunduğunda, haberi hazfetmek câiz olur.

Örnek: "اَزَيْدٌ قَائِمٌ اَمْ عَمْرٌو" "Zeyd mi kâimdir, yoksa Amr mı?" diye soran kimseye: "... زَيْدٌ" diye cevâb verilmesi gibi.

Eğer mübtedâ, "اَمَّا"'dan sonra gelirse, onun haberine "ف" dâhil olması gerekir.

Örnek: اَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ "Zeyd ise ayrılıp gitmiştir" gibi. Ancak şiirde (vezne uydurmak) zaruretinden dolayı "fe (ف)" gelmeyebilir.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

"اَمَّا الْقِتَالُ ▯ لَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ" "Kıtâle gelince, sizin yanınızda kıtâl yoktur."

(Burada "لَا"'nın başına "ف" gelmesi gerekirken, vezne uyularak gelmemiştir.)

Ya da söz gizlenildiği için, "اَمَّا" geldiği hâlde, haberin başına "ف" gelmez. Yüce Allâh'ın şu sözünde olduğu gibi:

"فَاَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ اَكَفَرْتُمْ ..."

"Yüzleri kararanlara: inanmanızdan sonra inkâr eder misiniz? (denilir)." (Bk. Âl-i İmrân: 106).

(Bu aslında: "فَيُقَالُ لَهُمْ اَكَفَرْتُمْ" idi. "يُقَالُ لَهُمْ" hazf edilince, onunla beraber "ف" de hazf edilmiştir.)

Eğer (mübtedâ), fiil veya zarf ile sılalanmış ism-i mevsûl olursa, haberine "ف" dâhil olur. *

Örnek: "اَلَّذِى يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Bana gelen kişi için bir dirhem vardır" gibi.

Eğer mübtedâ, fiil veya zarf ile sılalanmış ism-i mevsûl ile sıfatlanırsa, haberine "ف" dâhil olur.

Yüce Allâh'ın şu kavl-i şerifinde olduğu gibi:

"قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ..."

"De ki: Doğrusu kendisinden kaçtığınız ölüme mutlak yakalanacaksınız…" (Bk. Cuma: 8).

Mübtedâ, fiil veya zarf ile sıfatlanmış bir nekre olursa, haberine "ف" dâhil olur.

Örnek: "رَجُلٌ فِى الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Evdeki adam için bir dirhem vardır" veya "Evde olan adama bir dirhem vardır."

"رَجُلٌ يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Bana gelen adam için bir dirhem vardır" gibi.

Ya da mübtedâ, fiil veya zarf ile vasıflanmış bir nekreye muzâf olursa, haberine "ف" gelir.

*Metin 141'deki misaller burada, hemen kaideden sonra yazılmıştır.

Örnek: "غُلَمُ رَجُلٍ فِى الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Evdeki adamın uşağı için bir dirhem vardır."

"غُلَامُ رَجُلٍ يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Bana gelen adamın uşağı için bir dirhem vardır" gibi.

Ya da mübtedâ, fiil veya zarf ile sılalanmış bir ism-i mevsûle muzâf olursa, haberine "ف" gelir.

Örnek: "غُلَامُ الَّذِى يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Bana gelen kişinin uşağı için bir dirhem vardır."

"غُلَامُ الَّذِى فِى الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Evde olan kişinin uşağı için bir dirhem vardır." gibi.

Ya da mübtedâ, müfred ile vasıflanmış veya hiç vasıflanmamış bir nekreye muzâf olan "كُلُّ" lafzı olursa, haberine "ف" gelebilir.

Örnek: كُلُّ رَجُلٍ عَالِمٍ فَلَهُ دِرْهَمٌ "Her âlim adam için bir dirhem vardır." "كُلُّ رَجُلٍ فَلَهُ دِرْهَمٌ" "Her adam için bir dirhem vardır" gibi.

Mübtedâ'nın başına "اِنَّ" "اَنَّ" "لٰكِنَّ" gelirse, hüküm yine böyledir, (yani haberine "ف" gelebilir.)

Örnek: "قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ..."

"De ki: Doğrusu kendisinden kaçtığınız ölüm sizi mutlaka yakalayacaktır…" (Bk. Cuma: 8).

5 – (Dokuzdan) ***beşincisi:*** "كَانَ" bâbının ismidir. Bunun hükmü fâilinin hükmü (gibi) dir.

Örnek: "كَانَ اللهُ عَلِيماً حَكِيماً"

"Allâh, âlim ve hakîmdir." gibi.

6 - "إِنَّ" bâbının haberidir. Bunun hükmü de, mübtedâ'nın haberinin hükmü gibidir. Lâkin bu haber, ancak zarf olduğu zamân isminden önce gelebilir.

Örnek: "إِنَّ فِى الدَّارِ رَجُلًا" "Doğrusu evde bir adam (var) dır" gibi.

7 – Cinsi nefy için olan "لَا"'nın haberidir. Bunun hükmü de, mübtedâ'nın haberinin hükmü gibidir.

Örnek: "لَا غُلَامَ رَجُلٍ عِنْدَنَا" "Adamın hiçbir uşağı bizim yanımızda yoktur (değildir)" gibi.

8 – Leyse'ye benzeyen "مَا" ve "لَا"' nın ismidir. Bunun da hükmü, mübtedâ'nın hükmü gibidir.

"مَا اللهُ مُتَمَكِّنًا بِمَكَانٍ" "Allâh bir mekân tutmuş değildir." gibi.

9 – Nasb eden ve cezm eden harflerden hâlî olan (yani başına bunlardan birisi gelmemiş olan) müzâri' fiildir.

Örnek: "يَضْرِبُ - يَضْرِبَانِ" gibi.

Mansûb Olan Ma'mul Onüçtür:

1 – Mef'ûlu mutlak: Kendi mânâsında olan lafzî veya takdîrî -açık veya gizli-, mezkûr bir âmilin fâilinin işlediği mânânın ismidir.

Örnek: "ضَرَبْتُ ضَرْبًا-ضَرَبْتُ ضِرْبَةً-ضَرَبْتُ ضَرْبَةً" gibi.

Mef'ûlu mutlak, bazan fiili lafzından başka lafızla olur.

Örnek: "قَعَدْتُ جُلُوسًا" "Öyle oturdum ki!" gibi. Burada lafız ayrı olsa da, mânâ aynıdır.

Mutlâk mef'ûlün fiili (yani âmili), karine (alâmet) bulunduğu için bazan hazfedilir.

Örnek: "اَيْضًا" gibi. Bu aslında: "اَضَ اَيْضًا" idi. Burada alâmet bulunduğu için fiil hazf edilmiştir.

Mutlak mef'ûl, âmilinden önce gelebilir. Âmil için mutlak mef'ûl lâzım değildir.[7]

---

7 Mutlak mef'ul, fiilden sonra gelen mansûb (üstünlü) masdardır., o fiillle aynı köktendir.

Mutlak mef'ûlün 3 çeşidi vardır:

a) Pekiştirme (te'kid) için fiilin masdarı tekrar edilir.

Örnek: كَسَرَ الْوَلَدُ الزُّجَاجَ كَسْرًا "Çocuk camı öyle bir kırdı ki"

b) Çeşit belirtmek (nev'i beyân) içindir.

Örnek: فَتَحَ خَالِدٌ الْبَابَ فِتْحَةَ اللِّصِّ "Halid kapıyı hırsız açışıyla (hırsızın açtığı gibi) açtı."

Diğer bir örnek: نَامَ خَالِدٌ نَوْمَ قَلِقٍ "Halid, rahatsız (endişeli) kişinin uyuyuşuyla uyudu"

c) Sayı belirtmek (adedi beyân) için:

2 – Mef'ûl'ün bih: Fâilin fiilinin üzerinde vâki' olduğu mânânın ismidir. Bu da iki kısımdır:

a) Âmm'dır. (Yani hem lâzım, hem de müteaddî fiillere meful olur.) Bu da harf-i cerr ile mecrûr olan isimdir.

Örnek: مَرَرْتُ بِزَيْدٍ "Zeyd'e uğradım" gibi.

b) Yalnız müteaddî fiile hâs olan mef'ûl.

Örn: ضَرَبْتُ زَيْدًا " Zeyd'i dövdüm (vurdum)." gibi Müteaddî konusu daha önce geçti.

Mef'ûl bih'in âmilinden önce gelmesi câizdir.

Örnek: زَيْدًا ضَرَبْتُ " Zeyd'e vurdum." gibi.

Bu mef'ûl'ün mutlakâ (yani alâmetli, alâmetsiz) hazf edilmesi câiz olur. Fakat fiilinin (yani âmilinin) hazfi, alâmet bulunursa câiz olur.

Meselâ: مَنْ اَضْرِبُ؟ "kimi döverim?" diyen kimse için: زَيْدًا "Zeyd'i" diye cevâb verilmesi gibi.

3 – Mefûl'un fîh: Âmilinin mânâsı, içerisinde işlenilen, zamân

---

Örnek: اَكَلَ الْمَرِيضُ اَكْلَةً "Hasta bir defa yedi" Bu cümlede □□□□□□□□ mutlak mef'ûl' dür. Hastanın yaptığı yeme işinin sayısını belirtmektedir.

Cümlenin fiiliyle eş anlamlı bir masdar, mutlak mef'ûl olarak kullanılabilir.

Örnek: سُرِرْتُ فَرَحًا "Öyle sevindim ki!" gibi.

كُلٌّ ve بَعْض kelimeleri mutlak mef'ûl'e muzaf olarak kullanılabilir.

Örnek: فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ "Bütün bütüne meyletmeyin" gibi. A.E.

veya mekândan ibâret olan mânânın ismidir.

Örnek: ضَرَبْتُكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ "Cum'a günü sana vurdum" gibi.

Mef'ûl'ün fîh'in mensûb olmasının şartı, "فِى" harf-i cerr'inin gizlenmesi (takdiri) dir. "فِى" harf-i cerr'inin gizlenmesinin şartı yukarıda geçti.

Mef'ûl'ün fîh'in âmili, mânâ fiil de olsa, âmilinden önce gelmesi câizdir.

Mef'ûl'ün fîh'i, alâmetli veya alâmetsiz hazf etmek câizdir. Âmilini de, alâmet (karine) bulunursa, hazf etmek câiz olur.[8]

4 – **Mef'ûl'un leh:** Âmilinin mânâsı, kendisi için işlenilen bir mânânın ismidir.

---

8 Fiilin işlendiği zamanı veya yeri bildiren mef'ûl'e el-mef'ûlü fîh denir.
Türkçedeki zaman ve yer zarfı'nın karşılığıdır.
El-mef'ûlü fîh mansûb'dur: نَزَلَ الْمَطَرُ لَيْلًا "Geceleyin yağmur yağdı" gibi.
El-mef'ûlü fîh'in başına " فِى " veya " بِ " gelebilir: *Devamı diğer sayfada*
نَامَ الْمُسَافِرُ فِى الْغُرْفَةِ "Misafir odada uyudu." gibi.
نَزَلَتِ الْقَافِلَةُ بِالْفُنْدُقِ "Kervan, otele indi." gibi.
Başına cerr haefi gelmiş olan böyle El-mef'ûlü fîh, lafzen mecrur, mahallen (cümle içindeki yeri ve görevi bakımından) mansubdur.

Yer veya zaman zarfınr muzaf olan " كُلَّ " ve " بَعْدَ " gibi kelimeler, el-mef'ûlü fîh olarak kullanılır ve mansub olurlar.
Örnek: نَزَلَ الثَّلْجُ بَعْدَ اللَّيْلِ "Gecenin bir kısmında kar yağdı" gibi.
Zarf ma'nası taşıyan masdar' da mef'ûlün fîh'dir.
Örnek: سَافَرَتِ الْقَافِلَةُ طُلُوعَ الشَّمْسِ "Kervan güneş doğarken sefere çıktı." gibi.
Sayı da mef'ûlün fîh olabilir.
Örnek: اِنْتَظَرْنَاهُمْ خَمْسَةَ اَيَّامٍ "Onları beş gün bekledik." gibi.

Örnek: ضَرَبْتُ زَيْدًا تَأْدِيبًا " Zeyd'i, terbiye etmek için dövdüm." gibi.

Bunun lafzen mensûb olmasının şartı, lâm'ın gizlenmesidir. Lâm'ın gizlenmesinin (takdirinin) şartı daha önce geçti (anlatıldı). Mef'ûl'ün leh'in, âmilinden önce gelmesi câizdir. Mef'ûl'ün leh'i (alâmet ile ve alâmetsiz) terk etmek ve âmilini alâmet (karine) bulunduğu için hazfetmek câiz olur.[9]

5 – Mef'ûl'ün maah: Bir âmilin ma'mûlüne musâhabet (arkadaşlık) etmek için vâv'dan sonra zikredilen isimdir.

Örnek: جِئْتُ وَزَيْدًا "Zeyd ile beraber gittim." veya "Gitmekde, Zeyd'e arkadaşlık éttim." gibi.

Mef'ûlu maah'ın, âmilinden ve âmilinin ma'mûlünden önce gelmesi câiz değildir. Aynı zamânda el-mef'ûlünden önce gelmesi câiz değildir. Aynı zamânda mef'ûlu maah'ın birden fazla olması da câiz değildir.[10]

6 – **Hâl:** Açık veya gizli olan fâil veya mef'ûl'ün bîh'in durumunu bildiren lafızdır.

Örnek: ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا " Zeyd'i ayakta iken (veya ayakta ol-

---

9 Sebep bildiren mef'ûle lieclih veya el-mef'ûlü leh denir. Bu mef'ûl, fetha ile harekeli masdardır. Mef'ûlün leh üç şekilde gelebilir.

دَفَنَ الْبَخِيلُ دَنَانِيرَهُ حِفْظًا لَهَا "Cimri dinarlarını korumak için gömdü"

دَفَنَ الْبَخِيلُ دَنَانِيرَهُ لِيَحْفِظَهَا "Cimri dinarlarını korumak için gömdü"

دَفَنَ الْبَخِيلُ دَنَانِيرَهُ لِيَحْفِظِهَا "Cimri dinarlarını korumak için gömdü"

10 El-Mef'ûlün Maah, fiilin işlenmesinde fail ile beraberlik bildiren mef'ûl'dür. Maiyet vav'ından (beraberlik vav'ından sonra gelir ve mansub olur.

Örnek: جَلَسَ خَالِدٌ وَعَمَّهُ "Halid amcasıyla beraber yürüdü"

تَحَرَّكَ الْجَيْشُ وَالْفَجْرَ "Ordu, fecr ile beraber (şafak sökerken) harekete geçti." gibi. A.E

duğu hâlde) dövdüm." (Burada hâl olan "قَائِمًا" lafzı, fâil veya mef'ûl'ın durumunu belirtmiştir. Yani fâilden veya mef'ul'den hâl olabilir.)

Diğer bir örnek: هٰذَا زَيْدٌ قَائِمًا Bunun aslı هُشِيرُ زَيْدًا قَائِمًا "Ayakta iken Zeyd'e işâret ediyorum (gösteriyorum)" dur. Burada "قَائِمًا" lafzı, ma'nevî olan fâile hâl olmuştur.

Hâl'in âmili, ya fiil, ya fiilin benzeri (şibh-i fiil) ya da fiil mânâsı olur.

Hal'in şartı nekre (belirsiz) olmasıdır.

Hâl, ma'nevî âmilden ve mecrûr olan zi'l-hâlden (hâl sâhibinden) önce gelemez.

Meselâ: "مَرَرْتُ جَالِسًا بِزَيْدٍ" denilmez. Eğer hâl sâhibi, hâlis nekre olursa, o zamân, hâl'in, (nekre olan) zi'l-hâl'den önce gelmesi vâcibdir.

Örnek: جَائَنِى رَاكِبًا رَجُلٌ " Bana, binici olarak bir adam geldi" gibi.

Hâl, bazan haber cümlesi olur. (Bu takdirde hâl ile hâl sâhibini birbirine bağlayacak), cümle içinde bir âid -bağlaç- zamiri bulunması lâzımdır. Bu zamir de sâdece (س ve سَوْفَ 'den ârî kalmış) müsbet fiil-i müzâri'de olur.

Örnek: جَائَنِى زَيْدٌ يَرْكَبُ "Bana Zeyd, binici olduğu hâlde geldi." (Burada haber cümlesi olan يَرْكَبُ gizli bir zamirle Zeyd'e bağlanmıştır.)

Bu hâl ile hâl sâhibini birbirine bağlayan zamir, bazan "vâv" ile beraber olur.

Örnek: "جَائَنِى زَيْدٌ وَيَرْكَبُ" gibi.

Müsbet fiil-i müzâri'den başkasında bağlaç yalnız "vâv" olur. Lâkin isim cümlesinde bağlaç, çok kere vâv'dır.

Örnekler:

جَائَنِى زَيْدٌ لَا يَرْكَبُ "Zeyd bana, biner olmadığı hâlde geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ وَلَا يَرْكَبُ "Zeyd bana, biner olmadığı hâlde geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ وَلَا يَرْكَبُ عَمْرٌو "Zeyd bana, Amr biner olmadığı hâlde geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ رَكِبَ "Zeyd bana, binmiş olduğu hâlde geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ وَرَكِبَ "Zeyd bana, binmiş olduğu hâlde geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ وَرَكِبَ عَمْرٌو "Zeyd bana, Amr binmiş olarak geldi.

جَائَنِى زَيْدٌ هُوَ رَاكِبٌ "Zeyd bana, binici olduğu hâlde (veya binici olarak) geldi."

جَائَنِى زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ "Zeyd bana, binici olduğu hâlde (veya binici olarak) geldi.

جَائَنِى زَيْدٌ وَعَمْرٌو رَاكِبٌ "Zeyd bana, Amr binici olduğu hâlde geldi.

Hâlin birden fazla olması câizdir.

Örnek: جَائَنِى زَيْدٌ رَاكِبًا ضَاحِكًا " Zeyd bana, binerek ve gülerek geldi."

Hâlin âmilini alâmet (karine) ile hazfetmek câizdir.

Örnek: "Yolculuk etmek istiyorum" diyen kimseye:

رَاشِدًا مَهْدِيًّا "Güle güle, yolun açık olsun" denilmesi gibi.

7 – Temyîz: Tâm ve mezkûr veya cümlede mukadder bir zâttan ibhâmı (belirsizliği, kapalılığı) İsmi-i mübhem bahsinde geçmiş olan – beş şeyden biri ile kaldıran (nekra ve mensûb) isimdir.[11]

Örnek: "طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا" Bu: "طَابَ شَيْئٌ زَيْدٍ" " Zeyd'in şeyi iyi oldu" demektir. (Buradaki gizli zât "شَيْئٌ"'dır.)

Temyîzlenen şey cümleye benzeyen herhangi bir müştak da olabilir.

Örnek: اَلْحَوْضُ مُمْتَلِئٌ مَاءً "Havuz su doludur." ve " اَلْاَرْضُ مُفَجَّرَةٌ عُيُونًا" gibi. زَيْدٌ طَيِّبٌ اَبًا وَاَبُوَّةً وَدَارًا "Zeyd, baba olmak, babalık ve ev bakımından iyidir." veya " Zeyd iyi bir babadır."

زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهًا " Zeyd yüzce güzeldir." veya "Zeyd'in yüzü güzeldir."

زَيْدٌ اَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو عِلْمًا " Zeyd, Amr'dan, ilim bakımından daha üstündür." gibi.

Temyîzlenen gizli zât (mukadder kelime), izâfet de olabilir.

Örnek: اَعْجَبَنِى طِيبُهُ اَبًا " Onun iyi bir baba olması beni hayrete düşürdü."

---

11 Temyizi şöyledew tanımlayabiliriz: Temyiz, kendinden önce geçen isimle ne kasdedildiğini açıklayan veya işin ne bakımdan olduğunu belirten nekra mansub bir isimdir. Temyizin açıkladığı isme mümeyyez denir.

اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا تُفَّاحًا "Bir sandık elma satın aldım" gibi.

İşin ne bakımdan olduğunu belirten temyizin mümeyyezi söylenmez ise, böyle mümeyyeze: Melhûz mümeyyez denir. A.E

Buradaki temyiz, mânâda fâildir. Bundan dolayı âmilinden önce gelemez.

Temyîz ancak nekre olur.

8 – Müstesnâ: Bu da muttasıl ve munkatı diye iki kısımdır (çeşittir):

I – Muttasıl: "اِلَّا" veya kızkardeşlerinden biri ile müteaddidden (birden fazla olan müstesnâ minh'den) çıkarılmış -istisnâ-edilmiş lafızdır. (Kendisinden çıkarıldığı şey, yani "müstesnâ minh" ile aynı cinsten olur.)

II – Munkatı': Müteaddidden çıkarılmaksızın, "اِلَّا" ve kızkardeşlerinden sonra zikredilmiş olan lafızdır. (Yani müstesnâ, kendisinden istisnâ edildiği -müstesnâ- minh ile aynı cinsden olmaz.)

Müstesnâ, İ'râb Bakımından Üç Kısımdır:

I – Müstesnâ mensûb olur:

Bu da iki kısımdır: **a)** Nasbı vâcib olan, **b)** Nasbı câiz olan.

a) Nasbı vâcib olan, yani sonu üstün okunması gereken müstesnâ altı yerde olur:

1 – (Kendisinden istisnâ edilen şey -müstesnâ minh-, cümlede mevcûd olup), müstesnâ, müsbet -olumlu- bir kelâmda, sıfat olmayan "اِلَّا"'dan sonra gelirse, mensûb olur.

Örnek: جَائَنِى الْقَوْمُ اِلَّا زَيْدًا " Bana kavm geldi, Zeyd müstesnâ (yani kavmden bir ferd olan Zeyd gelmedi)." gibi.

(Burada müstesnâ olan Zeyd, kendisi ile aynı cinsden olan kavmden çıkarılmıştır. Bu cümlede " kavm ", müstesnâ minh'dir.)

2 – Müstesnâ, müstesnâ minh (kendisinden istisnâ edilen şey)

den önce geldiği zamân mensûb olur.

Örnek: مَا جَائَنِى اِلَّا زَيْدًا اَحَدٌ " Bana, Zeyd'den başka kimse gelmedi." gibi. (Burada müstesnâ olan " Zeyd ", kendisinden sonra gelen " Ehad "'den istisnâ edilmiştir. " Ehad ", müstesnâ minh'dir.)

3 – "اِلَّا"'dan sonra gelen müstesnâ, munkatı' olduğu zamân, mensûb olur.

Örnek: جَائَنِى الْقَوْمُ اِلَّا حِمَارًا " Bana kavm geldi, hımâr müstesnâ (yani gelmedi)."

4 – Müstesnâ, ekseri isti'mâlde, "خَلَا" ve "عَدَا"dan sonra geldiği zamân, mensûb olur.

Örnek: جَاءَ الْقَوْمُ خَلَا زَيْدًا " Kavm geldi, Zeyd müstesnâ" gibi.

5 – Müstesnâ, "مَا خَلَا" ve "مَا عَدَا"'dan sonra geldiği zamân.

Örnek: جَاءَ الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدًا " Zeyd müstesnâ, kavm geldi." (Yani Zeyd'den başka bütün kavm geldi) gibi.

6 – Müstesnâ, "لَيْسَ" ve "لَا يَكُونُ"'den sonra geldiği zamân, mensûb okunması vâcibdir.

Örnek: جَاءَنِى الْقَوْمُ لَيْسَ زَيْدًا " Bana kavm geldi, Zeyd değil. (Yani Zeyd gelmedi) gibi.

b) Müstesnâ'nın mensûb okunması câiz olan yerler:

I- "اِلَّا"'dan sonra gelen müstesnâda, istisnâ üzere nasb câiz olup "müstesnâ minh" zikredilmiş olduğu hâlde, müsbet olmayan (olumsuz) kelâmda bedel olması ihtiyâr edilir. (Diğer bir ifâde ile:

Müstesnâ, kendisinde "müstesnâ minh" açıkça zikredilmiş, müsbet olmayan bir kelâmda vâki olduğu zamân, istisnâ üzere mensûb da olabilir, bedel de olabilir. Bedel olması muhtardır seçilir.)

Örnek: مَا جَاءَنِى الْقَوْمُ اِلَّا زَيْدًا اَوْ اِلَّا زَيْدٌ " Bana kavm gelmedi, sâdece onlardan Zeyd geldi." (Zeyd kelimesinin sonunu üstün okursak müstesnâ olur, ötüreli okursak kavm'den bedel olur.)

II - Eğer "müstesnâ minh", cümlede zikredilmemiş ise, müstesnâ, âmillerin (isteğine) göre i'râblanır.

Örnek: مَا جَاءَنِى اِلَّا زَيْدٌ " Bana ancak Zeyd geldi." gibi.

III - (Müstesnâ'nın i'râbca üçüncü hâli de mecrûr esireli okunmasıdır.)

Müstesnâ, "غَيْر", "سَوَاء", "حَاشَى" ve "سِوَى"'dan sonra geldiği zamân çok kere ve "عَدَا", "خَلَا"'dan sonra da az kere esireli mecrûr okunur.

Örnek: جَاءَنِى الْقَوْمُ غَيْرَ زَيْدٍ "Kavmin, Zeyd'den başkası bana geldi" gibi.

"غَيْر" lafzında asıl, sıfat (yani müştak) olmasıdır. ("غَيْر" her ne kadar müştak ise de) istisnâda "اِلَّا"nın hükmüne girer -onun üzerine haml olunur- ve o zamân "اِلَّا" ile istisnâ edilen isim gibi i'râblanır.

"اِلَّا" 'nın aslı istisnadır. (Yani onda çoğunlukla tercih edilen, istisnâ mânâsıdır.)

"اِلَّا"'nın istisnâ edâtı olması sakıncalı ve uygunsuz olduğu

zamân, sıfat olmakta "غَيْر" üzerine hamledilip kendinden sonra gelen isme sıfat olur, müstesnâ olmaz. (Diğer bir ifâde ile: "اِلَّا"'nın müştak olabilmesi için, istisnâ edâtı olması mahzurlu olmalıdır. O zamân "اِلَّا"..... dan sonra gelen isme sıfat yani müştak olur.) Yüce Allâh'ın şu sözünde (âyetinde) olduğu gibi:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا... اَىْ غَيْرُ اللّٰهِ

" Eğer yerle gökte Allâh'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu." (Bk. Enbiyâ sûresi, âyet:22)

9 – "كَانَ" bâbının haberi: Bunun hükmü de mübtedâ'nın haberinin hükmü gibidir. Alâmet bulunduğunda, sâdece "كَانَ"'nin hazfi câizdir. (Diğerlerinin hazfi câiz değildir.)

Örnek: اَلنَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِاَعْمَالِهِمْ اِنْ (كَانَ عَمَلُهُ) خَيْرًا (فَجَزَائُهُ) خَيْرٌ وَاِنْ شَرًّا فَشَرٌّ

"İnsanların amellerine karşılık verilecek: Eğer ameli hayır ise, karşılığı hayırdır. Eğer ameli şerr ise, karşılığı şerrdir."

Bu gibi kelâmda dört vech okumak câiz ise de, muhtâr olan budur.

10 – "اِنَّ" bâbının ismi: Bu da mübtedâ gibidir. Lâkin bunun hazfi câiz olmaz.

11 – Cinsi nefy için olan "لَا"'nın ismidir.

Örnek: لَا غُلَامَ رَجُلٍ عِنْدَنَا " Adamın hiçbir uşağı bizim yanımızda yoktur." gibi. Haber mevcûd olduğunda "لَا"'nın ismi, ba'zan hazf edilir.

Örnek: "لَا عَلَيْكَ" gibi. Bunun aslı: "لَا بَأْسَ عَلَيْكَ"'dir. Mânâsı: " Sana hiçbir sakınca yoktur." demektir.

12– "لَيْسَ"' ye benzeyen "مَا" ve "لَا"'nın haberi: Bu da mübtedâ'nın haberi gibidir.

13 – Başına nasb harflerinden biri gelen fiil-i müzâri'dir.

Örnek: لَنْ يَضْرِبَ gibi.

MECRÛR OLAN MA'MÛL

2 kısımdır:

1 – Harf-i cerr ile mecrûrdur ki, açıklaması daha önce geçti.

2 – İzâfet ile mecrûrdur. İzâfet ile mecrûr'un ve bu mecrûr'un (yani muzâf'un ileyh'in) ma'mûlünün muzâf'dan önce gelmesi câiz değildir. Ancak muzâf, "غَيْرُ" lafzı olduğunda, muzâf'un ileyh'in ma'mûlünü, muzâf olan "غَيْرُ" lafzından önce getirmek câizdir.

Örnek: اَنَا زَيْدًا غَيْرُ ضَارِبٍ " Ben Zeyd'i dövücü değilim" gibi.

Çünkü "غَيْرُ ضَارِبٍ" terkîbi, "لَا ضَارِبٍ" mânâsınadır.

Muzâf ile muzâf'un ileyh'in arasına geniş kelâmda (yani nesr dediğimiz düzgün kelâmda) bir şeyin gelmesi câiz değildir. (Yani aralarını bir şey ile ayırmak câiz olmaz.) Ancak bu husûsda Arabdan işitilip hıfzedilen (bellenilen) bir şey varsa, bununla ayırmak câiz olur. Fakat bunun üzerine kıyâs yapılmaz.

(Şiirde vezne uydurmak için) zaruret hâlinde bu ikisinin arasını

bir şey ile ayırmak câiz değildir. Ancak zarf ile ayırmak câiz olur.

Bazan muzâf hazfedilip, i'râbi muzâf'un ileyh'e verilir. Bu kıyâsdır. Yüce Allâh'ın şu sözü(nde olduğu) gibi:

" وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ" Bunun aslı: وَاسْئَلْ اَهْلَ الْقَرْيَةِ " Şehir halkına sor " gibi.

Muzâf'ın hazfedilmesinden sonra muzâf'un ileyh, bazan mecrûr olarak kalır. Bu nadiren olur, üzerine kıyâs yapılmaz.

Yüce Allâh'ın şu sözünde olduğu gibi:

يُرِيدُ الْاٰخِرَةِ " Bir kırâate göre, "âhiret" kelimesi cerr ile okunur. Bunun aslı: يُرِيدُ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ "Âhiret sevâbını ister" gibi.

Bazan muzâf'un ileyh hazfedilip, muzâf hâli üzere (ref', nasb ve cerr) olarak kalır. Ancak bu hâl, hafzedilen muzâf'un ileyh'in misline izâfe edilen bir muzâf, bu muzâf üzerine atfedilirse câiz olur.

Örnek: " بَيْنَ ذِرَاعَىْ وَجْبَهَةِ الْاَسَدِ " gibi.

Bunun aslı: بَيْنَ ذِرَاعَيِ الْاَسَدِ وَجْبَهَةِ الْاَسَدِ "Aslanın iki kolu ve alnı arasında" denilmesi gibi.

Hazfedilmiş muzafun ileyhin misline, muzaf tekrar getirildiği zaman birinci muzâf aynı hâl üzere kalır.

Örnek: "يَا تَيْمَ تَيْمَ عَدِيٍّ" gibi.

Bunun aslı: "يَا تَيْمَ عَدِيٍّ تَيْمَ عَدِيٍّ"'dir.

Muzâf, atıf ve tekrâr edilmezse, o zamân muzâf'un ileyh'in hazfine karşılık – eğer muzâf gâye olmazsa – birinci muzâfa tenvîn konur. Yüce Allâh'ın şu sözünde olduğu gibi:

وَكُلًّا اٰتَيْنَاهُ Bunun aslı: وَكُلَّ وَاحِدٍ اٰتَيْنَاهُ "Biz, herbirine verdik" demektir. "حِينَئِذٍ"'in aslı: "حِينَ اِذَا كَانَ كَذَا"'dır. Mânâsı: "Şöyle olduğu zaman" demektir. " يَوْمَئِذٍ"in aslı: يَوْمَ اِذَا كَانَ كَذَا Mânâsı: "Şöyle olduğu gün, o gün" demektir.

Eğer muzâf gâye olursa – ki gâye altı yöndür – ve

غَيْرُ-لَيْسَ-لَا غَيْرُ-حَسْبَ (gibi kelimeler) olursa, o zamân, damme üzere mebni olur. Bunların içerisinde muzâf'un ileyh menvî (maksad) olur.

MECZÛM OLAN MA'MÛL

Bu da, başına onbeş cezim harflerinden biri dâhil olan müzâri' fiildir. Bu cezim harfleri, yukarıda, (Müzâri'de âmil bahsinde) zikredilmiştir. Eğer cezim harfleri, şart ve cezâ kelimeleri ise, o zamân şart ve cezâ isterler.

Cezim harflerinin şart ve cezasının ikisi de müzâri' (fakat cezâ "fe"'siz müzâri') olursa, veya yalnız birincisi, yani şart fiil-i müzâri olursa, o zamân müzâri'de cezm vâcibdir. (Yani müzâri'lerin cezimli okunması vâcib olur.)

Örnek: اِنْ يُكْرِمْنِى اُكْرِمْكَ " Eğer bana ikrâm ederse, sana ikrâm ederim."

اِنْ تَضْرِبْنِى ضَرَبْتُكَ " Eğer bana vurursan, sana vururum" gibi.

Eğer birinci fiil (yani şart) mâzi olup, ikincisi (yani cezâ) müzâri' olursa, o zamân ikinci fiilde (yani cezâda), cezm de, ref'de câiz olur.

Örnek: اِنْ اَسْلَمْتَ تَدْخُلُ الْجَنَّتَ " Eğer müslim olursan, Cennet'e girersin" gibi.

Eğer cezâ, müzari' mânâsında mutasarrıf mâzî bir fiil ise veya cezâ "لَمْ" ya da "لَمَّا" ile menfi olmuş müzâri' bir fiil ise, o zamân müzâri'ye "fe"'nin dâhil olması (yani başına "fe" harfinin gelmesi) câiz olmaz.

Örnek: اِنْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ اَوْ لَمْ اَضْرِبْ " Eğer vurursan, vururum veya vurmam" gibi.

Eğer cezâ, isim cümlesi veya mutasarrıf olmayan mâzî veya onun mânâsında olursa, bu takdirde mazinin başına, gizli bir "قَدْ" lazımdır.

Veya ceza, لَنْ-سَوْفَ-س veya مَا ile beraber gelen muzari' fiil olursa veya emir, nehy, istifham ve dua gibi inşai bir bir fiil cümlesi olursa bu takdirde başına "ف" harfi gelmesi vacip olur.

Örnekler: اِنْ ضَرَبْتَ فَاَنْتَ مَضْرُوبٌ " Eğer döversen, sen dövülürsün."

Yüce Allâh'ın şu kavlinde olduğu gibi:

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِى شَيْئٍ " Kim bunu yaparsa (yani kâfirleri dost edinirse), Allâh katında bir değeri yoktur." (Bk. Âl-i İmrân: 28). (Bu nâkıs fiillerden gayr-ı mutasarrıf mâzi için misâldir.)

فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا " Eğer onlardan (kadınlarınızdan) hoşlanmadınızsa, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de (Allâh onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur)." (Bk. Nisâ: 19). (Bu, ef'âl-i mukârebeden gayr-ı mutesarrıf mâzi cümle için misâldir.)

فَ اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ صَدَقَتْ ... " Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiş…" (Bk. Yûsuf: 26).

وَاْنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى " Eğer güçlükle karşılaşırsanız çocuğu başka bir kadın emzirebilir." (Bk. Talâk: 6). (Bu da, "sîn" ile gelen müzâri' fiilin misâlidir.)

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ " Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan (bu din) aslâ kabûl edilmez." (Bk. Âl-i İmrân: 85). Başka bir misâl:

اِنْ ضَرَبَكَ زَيْدٌ فَاَضْرِبْهُ - اَوْ - فَلَا تَضْرِبْهُ

- اَوْ - فَهَلْ تَضْرِبهُ - وَ - اِنْ تُكْرِمْنِى فَيَرْحَمُكَ اللّٰهُ

"Eğer sana Zeyd vururs, ben ona vururum (veya onu döverim)." veya " Onu dövme" veya " Onu döver misin?" ve " Eğer bana ikrâm edersen, Allâh sana rahmet eylesin." gibi.

(Birincisi, emre misâldir. İkincisi, nehye misâldir. ***Üçüncüsü***, soru cümlesine misâldir. ***Dördüncüsü***, duâ cümlesine misâldir.)

Eğer cezâ, لَنْ-سَوْفَ-س ve مَا ' sız müzâri' fiil olup, müsbet, veya "لا " lafzı ile menfi olursa, bu takdirde, müzâri'nin sonu ref' olmakla beraber başına "fe" harfinin gelmesi veya müzâri'nin sonu cezimli olmasıyla beraber "fe"nin hazfi câiz olur.

Örnek: اِنْ تَضْرِبْ اَضْرِبْ " Eğer vurursan, vururum." (Bu misâlde, müzâri' fiil cezmedildiği için "fe" hazfedilmiştir.)

"اِنْ تَضْرِبْ فَاَضْرِبْ" (Burada da müzâri'nin ref' olmasıyla beraber "fe" harfi gelmiştir.

"اِنْ تَضْرِبْ لَا اَضْرِبُ" (Burada da cezâ "لَا" ile nehy (olumsuz) olup, cezim hâlinde "fe" hazfedilmiştir.)

"اِنْ تَضْرِبْ فَلَا اَضْرِبُ" (Burada da menfi olan cezâ'nın başına "fe" gelmesiyle sonu ref' olmuştur.)

TÂBİ' MA'MÛL BEŞTİR

(Tâbi' ma'mul: Asıl olan mu'reb kelimelere tâbi olup onların i'râbı gibi i'râblanan kelimelerdir. Bunlar beş çeşittir.)

Bu beş tâbi ma'mûlden herhangi bir şeyi, metbû'undan öne geçirmek câiz olmaz. Bunların metbû'larının (yani tâbi oldukları kelimelerin) âmilleri, bunların da âmilleridir. Bunların i'râbı ise metbû'unun i'râbı gibidir.

1– SIFAT: Sıfat, (sıfatlanan şeye mevsufuna) tâbi'dir. Metbû'unda (yani tâbi olduğu şeyin üzerinde) mutlaka bir mânâya delâlet eder.

Sıfatın birden fazla olması câizdir. (Çünkü çeşitli vasıfların bir mevsûfda, hakikaten veya hükmen bir araya gelmesine hiçbir engel yoktur.)

Örnek: جَاءَنِى الرَّجُلُ الْعَالِمُ الْفَاضِلُ " Bana âlim ve fâzıl bir adam geldi." (Burada âlim ve fâzıl kelimeleri, "recül" kelimesinin iki sıfatı olup onun ötüre harekesini almışlardır. Recûl=adam kelimesi mevsuf yani sıfatlanandır.)

Nekreyi (belirsiz kelimeyi), haber cümlesi ile vasıflamak câiz olur. Fakat bu takdirde haber cümlesinde o cümleyi, mevsuf olan nekre isme bağlayacak bir zamir bulunması lâzımdır.

Örnek: جَاءَنِى رَجُلٌ قَامَ اَبُوهُ " Babası ayağa kalkmış bir adam bana geldi." gibi.

Karîne -alâmet- bulunduğu için, (mevsufa râci' olan bağlaç zamiri) bazen hazfedilir.

Vasf, mevsufun hâli ile vâki' olduğu gibi, ilgili olduğu şeyin hâli ile de vâki' olur. (Diğer bir ifade ile: Mevsûf, kendi hâli ile sıfatlandığı gibi, ilgili olduğu şeyin hâli ile de sıfatlanır.)

Birinci kısım, yani mevsûf, kendi hâli ile sıfatlandığında, sıfat: Belirlilik, belirsizlik, tekil, ikil ve çoğul olmakta, erkek ve dişilikte mevsufuna tâbi olur.

Örnek: جَاءَنِى رَجُلٌ عَالِمٌ " Bana, âlim bir adam geldi."

جَائَتْنِى اِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ " Bana, salihâ bir kadın geldi" gibi.

İkinci kısım, sâdece ilk ikisinde yani belirlilik – belirsizlik ve üç i'râbda mevsufuna tâbi' olur.

Örnek: جَاءَنِى رِجَالٌ رَاكِبٌ غُلَامُهُمْ " Uşakları binici olan adamlar bana geldi." gibi.

Ma'rife: Muayyen -belirli- bir şey için konulmuş isimdir.

Nekre: Muayyen olmayan -belirsiz- bir şey için konulan (verilen) isimdir.[12]

Ma'rife altı çeşittir:

---

12 İsim ve sıfatların belirli olduğunu göstermek için başlarına (ال) takısı getirilir. Bu takıya belirlilik -ma'rife- takısı veya belirtme takısı denir.

Bu belirlilik takısına arapçada: Harf'ut-tarif denir.

Mesela: قَلَمٌ kelimesi nekre olup «(herhangi) bir kalem» demektir. Halbuki bu kelimenin başına (ال) getirirsek durum şöyle olur. اَلْقَلَمُ Artık bu bildiğimiz, bizce belli bir kalem demektir.

Böyle bilinen belli varlıkları gösteren kelimelere Ma›rife denir. Başında belirlilik takısı (ال) bulunmayan sonu tenvinli olup belirsiz bir varlığı gösteren كِتَابٌ، بَيْتٌ gibi kelimelerede Nekre denir.

Nekre kelimeler başlarına (ال) getirilerek ma›rife yapılırken sonlarındaki tenvin yani çift harekeden biri düşer, tek hareke kalır.

1 – Zamîrlerdir:

Bunlar da dört kısımdır.

Birinci kısım: Merfû' ve muttasıl zamirlerdir. Bu zamirler, fâil konusunda daha önce geçti. (Bunlara, ref' hâlindeki bitişik zamirler de denir.)

İkinci kısım: Merfû' ve munfasıl zamirdir. (Yani ref' hâlinde olup ayrı yazılan zamirlerdir.)

Bu zamirler şunlardır:

Şahıs	Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
3. Şahıs	هُمْ Onlar	هُمَا O İkisi	هُوَ O	Müzekker (Erkek)
	هُنَّ Onlar	هُمَا O İkisi	هِيَ O	Müennes -Dişi-
2. Şahıs	اَنْتُمْ Sizler	اَنْتُمَا Siz İkiniz	اَنْتَ Sen	Müzekker (Erkek)
	اَنْتُنَّ Sizler	اَنْتُمَا Siz İkiniz	اَنْتِ Sen	Müennes -Dişi-
1. Şahıs	نَحْنُ Biz	نَحْنُ Biz	اَنَا Ben	Müşterek

Üçüncü kısım: Mensûb muttasıl ile, mecrûr muttasıl arasında müşterek olan zamirdir. (Diğer bir ifâde ile: Cerr hâlindeki bitişik zamir ile nasb hâlindeki bitişik zamir arasında ortaklaşa kulanılan zamirdir. Yani bu zamirler âmillerinin değişmesiyle, cerr halindeki bitişik zamir de olur; nasb halindeki bitişik zamir de olur.)

Örnek:

Şahıs	Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
3. Şahıs	ضَرَبَهُمْ Onlara vurdu	ضَرَبَهُمَا O İkisine Vurdu	ضَرَبَهُ Ona Vurdu	Müzekker (Erkek)
	ضَرَبَهُنَّ Onlara vurdu	ضَرَبَهُمَا O İkisine Vurdu	ضَرَبَهَا Ona Vurdu	Müennes -Dişi-
2. Şahıs	ضَرَبَكُمْ Size vurdu	ضَرَبَكُمَا Siz ikinize vurdu	ضَرَبَكَ Sana Vurdu	Müzekker (Erkek)
	ضَرَبَكُنَّ Size vurdu	ضَرَبَكُمَا Siz ikinize vurdu	ضَرَبَكِ Sana Vurdu	Müennes -Dişi-
1. Şahıs	ضَرَبَنَا Bize vurdu	ضَرَبَنَا Bize vurdu	ضَرَبَنِي Bana vurdu	Müşterek

Bunlar nasb hâlindeki bitişik zamirlerdir.

Cerr hâlinde olan bitişik zamirler (veya harf-i cerr'e bitişik olan mecrûr zamirler) şunlardır:

Şahıs	Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
3. Şahıs	لَهُمْ Onlar için	لَهُمَا O ikisi için	لَهُ Onun için	Müzekker (Erkek)
	لَهُنَّ Onlar için	لَهُمَا O ikisi için	لَهَا Onun için	Müennes -Dişi-
2. Şahıs	لَكُمْ Sizin için	لَكُمَا Siz ikiniz için	لَكَ Senin için	Müzekker (Erkek)
	لَكُنَّ Sizin için	لَكُمَا Siz ikiniz için	لَكِ Senin için	Müennes -Dişi-
1. Şahıs	لَنَا Bizim için	لَنَا Bizim için	لِي Benim için	Müşterek

Dördüncü kısım: Mensûb ve munfasıl zamirdir (diğer bir ifâde ile: Nasb hâlindeki bitişik olmayan zamirdir)

Şahıs	Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
3. Şahıs	اِيَّاهُمْ Onlara	اِيَّاهُمَا O ikisine	اِيَّاهُ Ona	Müzekker (Erkek)
	اِيَّاهُنَّ Onlara	اِيَّاهُمَا O ikisine	اِيَّاهَا Ona	Müennes -Dişi-
2. Şahıs	اِيَّاكُمْ Size	اِيَّاكُمَا Siz ikinize	اِيَّاكَ Sana	Müzekker (Erkek)
	اِيَّاكُنَّ Size	اِيَّاكُمَا Siz ikinize	اِيَّاكِ Sana	Müennes -Dişi-
1. Şahıs	اِيَّانَا Bize	اِيَّانَا Bize	اِيَّاىَ Bana	Müşterek

II – (Altı çeşit ma'rifeden) ***ikincisi:*** Alem, yani özel isimdir. Bu da iki kısımdır:

1 – Şahıs özel ismi: Zeyd, gibi.

2 – Cins özel ismi: Üsâme ve Sübhâne gibi. Sübhâne: Bir görüşe göre, tesbîhin hakîkatı için bir alemdir, özel isimdir. Üsâme ise, aslan (esed) cinsi için özel isimdir."

III – (Altı çeşit ma'rife'den) ***üçüncüsü***: İşaret isimleridir. Bu işâret isimleri şunlardır:

Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
أُولَاءِ Bunlar	ذَانِ-ذَيْنِ Bu ikisi	ذَا Bu	Müzekker (Erkek)
أُولَاءِ Bunlar	تَانِ - تَيْنِ Bu ikisi	تَا-ذِى-تِى-تِه- ذِهْ-تِهِى-ذِهِى Bu	Müennes -Dişi-

Açıklama: "ذَا" işâret ismi, müzekker içindir. Bunun tesniyesi ref' hâlinde: "ذَانِ" dir, nasb ve cerr hâlinde ise: "ذَيْنِ" olur. İkinci sıradaki işâret isimleri müennes (dişi) içindir. Bunların tesniyesi, ref' hâlinde: "تَانِ" nasb ve cerr hâlinde: "تَيْنِ" dir. Müzekker ve müenneslerin çoğulları müşterek olup: أُولَاءِ şeklindedir. Med ile ve kasr ile okunur.

İşâret isimlerinin başlarına, tenbîh harfi olan "هَا" dâhil olur. Örnek: "هَذَا" gibi.

İşâret isimlerinin sonuna hitâb için olan "kef" de bitişip şöyle denir:

Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
ذَاكُمْ Bunlar	ذَاكُمَا Bu ikisi	ذَاكَ Bu	Müzekker (Erkek)
ذَاكُمنَّ Bunlar	ذَاكُمَا Bu ikisi	ذَاكِ Bu	Müennes -Dişi-

Diğer işâret isimleri de böyledir.

İşâret isimlerinin sonuna hitâb için olan "kef" ve başına da tembih için olan "hâ", ikisi birden gelebilir.

Örnek: "هَاذَاكَ" gibi.

Uzak için şu işâret isimleri kullanılır:

تِلْكَ-اُولَائِكَ-ذَانِّكَ-تَانِّكَ

Sâdece mekân için kullanılan işâret isimleri de şunlardır:

ثَمَّه : Orada, oraya, oracıkta (uzağı gösteren yer zarfıdır.)

هُنَا: Burası, burada.

هٰهُنَا: İşte burası, işte burada

هَنَّا: Tâ orası.

هُنَالِكَ: Burası.

IV – Altı çeşit ma'rifeden ***dördüncüsü***: Mevsûl'dür. Her mevsûl için, ma'lûm bir cümle-i haberriyye olan bir sıla lâzımdır. Sıla cümleciğinde mevsûle âid bir zamir (bağlaç) bulunur. Bu (bağlaç vazifesi gören zamirin) karîne -alâmet- bulunduğunda hazfedilmesi câiz olur. (Hâs) ism-i mevsûller şunlardır:[13]

Cemi' -Çoğul-	Tesniye -İkil-	Müfred -Tekil-	
اَلَّذِيْنَ ki o kimseler	اَلَّذَانِ ki o ikisi (ni)-(nin)	اَلَّذِىْ ki o kimse	Müzekker (Erkek)
اَللَّوَاتِى-اَللَّاۤئِى اَللَّئَىْ-اَللَّاتِى اَللَّاتِ-اَللَّوَائِى	اَلَّتَانِ- اَلَّتَيْنِ O iki kimse	اَلَّتِىْ ki o kimse	Müennes -Dişi-

(Açıklama: İsm-i mevsûl, müfred müzekker için "اَلَّذِىْ" dir. Bunun tesniyesi, ref' hâlinde "اَلَّذَانِ", nasb ve cerr hâlinde "اَلَّذَيْنِ" dir. Bunun cem'isi, ref', nasb ve cerr hâllerinde "اَلَّذِينَ" dir.

Yukarıdaki şemada alttaki ikinci sıra, müennesler içindir. Müfred müennes için "اَلَّتِىْ", tesniyesi ref' hâlinde "اَلَّتَانِ", nasb ve cerr hâlinde "اَلَّتَيْنِ", cemi' ise:

---

13 İsm-i Mevsûl: İki cümleyi birbirine bağlayan, ma'nâsı ancak kendinden sonra gelen cümleyle tamam olan kelimedir. Türkçedeki ilgi zamiri gibi iş görür. Hâs ve müşterek olmak üzere iki ana bölüme ayrılır.

اَللَّوَاتِى، اَللَّائِى، اَللَّأُىْ، اَللَّاتِى، اَللَّاتِ، اَللَّوَائِ‘dir. Müennes ism-i mevsûllerin mânâları da, müzekker gibidir.) "ذَا" edâtı, istifhâm -soru- için olan "مَا" dan sonra geldiği zaman, ism-i mevsûl anlamında olur.

Müşterek İsm-i Mevsûller:

1 – "مَنْ": Yalnız akıllılar içindir. (en, - gi, o kimse ki anlamlarına gelir. Müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi’ için ortak kullanılır.)

2 – "مَا": Hayvan ve cansızlar içindir. (O şey ki, o nesne ki anlamlarına gelir.)

3 – "اَىُّ": Müzekker için olup, insan, hayvan ve eşya için kullanılır. (Hangisi, anlamındadır.)

4 – "اَيَّهُ": Müennes için olup "اَىُّ" gibidir.

5 – İsm-i fâil ve ism-i mef’ûldeki "elif-lâm", "اَلَّذِى" veya "اَلَّتِى" mânâsındadır.

(Müşterek ism-i mevsûllerden, yalnız "اَىُّ" ve "اَيَّهُ" mu’rebdir; son harfinin harekesi, cümle içindeki durumuna göre değişir; diğerleri mebnidir, sonları değişmez.)

V – (Altı çeşit ma’rifeden) beşinci: Elif-lâm ile belirlenmiş olan isimdir. Bu elif-lâm, ister ahd-i hârici için olsun, ister cins için olsun müsâvîdir. Yani ikisi de belirlilik ifâde eder.

Örnekler: جَاءَنِى رَجُلٌ فَاَكْرَمْتُ الرَّجُلَ " Bana bir adam geldi, (o) adama ikrâm ettim."

Burada "اَلرَّجُلَ" deki elif-lâm, ahd-i hârîci içindir.

اَلرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ "Erkek (cinsi), kadın (cinsin) den daha hayırlıdır." Buradaki elif-lâm da cins içindir.

Bunun aslı: جِنْسُ الرَّجُلِ خَيْرٌ مِنْ جِنْسِ الْمَرْأَةِ dir.

Nidâ harfi ile muayyen bir isim kastedilirse, bununla da isim belirli olur.

Örnek: يَا رَجُلُ " Ey adam " denilmesi gibi.

(Burada "رَجُلُ" kelimesi her ne kadar nekre "belirsiz" ise de, çağıran kimse tarafından bilindiği için muayyendir, yani belli bir kişidir.)

VI – (Altı çeşit ma'rifeden) altıncısı, yukarıda zikrettiğimiz bu beş şeyden birine ma'nevi izâfetle muzâf olan kelimedir.

Örnek: غُلَامُ زَيْدٍ " Zeyd'in uşağı " gibi. (Zeyd, hâs özel isim olduğu için ma'rife=belirli'dir ve cümlede muzâfûn ileyh'dir. Gulâm ise, nekre= belirsizdir. Fakat belirli bir kelime olan Zeyd'e muzâf olduğu için belirlilik kazanmıştır. Yani ma'rife olmuştur.)

2 – (Beş çeşit tâbi' ma'mûlden) ikincisi, harfler ile ma'tûfdur. (Yani on atıf harfinden biri ile atfedilmiş kelimedir. Bu da üzerine atf edildiği kelimenin i'râbı gibi i'râblanır.)

Atfedilen kelime tâbi'dir, onunla metbû'u arasına on atıf harfinden birisi girer. Atf harfleri şunlardır:

لٰكِنْ، بَلْ، لَا، اَمْ، اِمَّا، حَتَّى، ثُمَّ، فَ، وَ

Ma'tûf, merfû olan bitişik zamir üzerine atfedilirse, o zamân merfû olan zamirin, ayrı (=munfasıl) bir zamir ile te'kid edilmesi vâcib olur.

Örnek: ضَرَبْتُ اَنَا وَزَيْدٌ "Ben ve Zeyd dövdüm (dövdük) " gibi.

Ancak (atfedilen ile üzerine atfolunan kelimeler arasına, yani ma'tûf ile ma'tûf'un aleyh arasına başka bir kelime girmekle) fasl vâki' olursa, o zaman te'kîd in terk edilmesi câiz olur.

Örnek: ضَرَبْتُ الْيَوْمَ وَزَيْدٌ "Bugün ben ve Zeyd dövdüm (dövdük)" gibi.

Ma'tûf, mecrûr bir zamîr üzerine atfolunursa, o zaman harf-i cer, ma'tûfda tekrarlanır.

Örnek: مَرَرْتُ بِكَ وَبِزَيْدٍ "Sana ve Zeyd'e uğradım" gibi.

اَلْحَالُ بَيْنِى وَبَيْنَكَ " Hâl, benim aramla senin arandadır" gibi.

Ma'tûf'un aleyh için vâcib ve mümteni' olan hükümde, ma'tûf, ma'tûf'un aleyh'in hükmündedir.

Bir âmilin iki mamûlü üzerine, bir atf harfi ile iki şeyi atfetmek, âlimlerin ittifâkı ile, câiz olur.

Örnek: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَبَكْرٌ خَالِدًا " Zeyd, Amr'ı ve Bekr, Hâlid'i dövdü." gibi.

(Değişik) iki âmilin iki ma'mûlü üzerine bir atf harfi ile iki şeyin atfedilmesi câiz değildir. Ancak harf-i cerr önce getirilirse (takdim edilirse) bir görüşe göre, atf câiz olur.

Örnek: فِى الدَّارِ زَيْدٌ وَالْحُجْرَةِ عَمْرٌو " Evde Zeyd ve odada Amr vardır" gibi.

3 – (Beş çeşit tâbi' ma'mûlden) ***üçüncüsü***, **TE'KÎD**'dir. Bu da iki kısımdır.

I – Lafzî te'kîd: Birinci lafzın veya muttasıl zamirdeki

murâdifinin tekrar edilmesidir. (Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Lafzî te'kîd: Bir lafzın iki defa tekrarlanmasıdır. Veya manaları bir olup lafızları ayrı olan iki kelimenin ard arda gelerek biri diğerini te'kîd etmesi=pekiştirmesidir. Bu da bitişik zamirde olur.) (Lafzî olan te'kîd), lafızların hepsinde olur.

Örnekler: جَاءَنِى زَيْدٌ زَيْدٌ " Bana Zeyd, Zeyd geldi."

ضَرَبْتَ اَنْتَ "Sen vurdun."

ضَرَبَ ضَرَبَ زَيْدٌ " Zeyd vurdu, vurdu."

زَيْدٌ قَائِمٌ زَيْدٌ قَائِمٌ " Zeyd ayaktadır, Zeyd ayaktadır." gibi.

II – Ma'nevî te'kîd: Ma'rifelere mahsus olup şu kelimelerle yapılır:

نَفْسُهُ - عَيْنُهُ - كِلَاهُمَا - كِلْتَاهُمَا - كُلُّهُ - اَجْمَعُ - اَكْتَعُ - اَبْتَعُ - اَبْصَعُ

Son üç kelime, "اَجْمَعُ" ya tâbi'lerdir, onun önüne geçmezler. Fasîh olan kelâmda da onsuz zikredilmezler.

Bitişik olan merfû' zamir, "نَفْسُ" ve "عَيْنُ" ile te'kîd edileceği zaman önce ayrı (munfasıl) bir zamir ile te'kîd edilir.

Örnek: زَيْدٌ ضَرَبَ هُوَ نَفْسُهُ اَوْ عَيْنُهُ " Zeyd'in kendisi veya aynısı vurdu" gibi.

4 – (Beş çeşit tâbi'den) ***dördüncüsü***; **BEDEL**'dir. Bedel: kendisine nisbet kasdedilen tâbi'dir. Bedel dört kısımdır:

I – Tümden tümün bedel olmasıdır (Bedel-i kül min'el-küll). (Bedel ve el-mübdelü minh, yani kendisinden bedel yapılan kelime), bir şey üzerinde sâdık kalırlarsa, bu câiz olur.

Örnek: جَاءَنِى زَيْدٌ اَخُوكَ " Bana, kardeşin Zeyd geldi."

(Burada "اَخُوكَ" kelimesi, "زَيْدٌ" den bedel-i küldür.)

II – Küll'den bir cüz'ün bedel olmasıdır. (Bedel-i ba'z min'el küll). Eğer bedel, el-mübdelü minh'den bir cüz olursa, bu caîz olur.

Örnek: ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ " Zeyd'in başına vurdum." gibi.

III – İlgi bedeli (Bedel-i iştigâl): Bedel ile mübdelü minh (yani kendisinden bedel yapılan kelime) arasında, külliyet ve cüz'iyyet bulunmaksızın, tealluk (ilgi) bulunan bedeldir.

Şöyle ki: Bu ilgi, birinci kelime, yani mübdelü minh söylendikten sonra, işiten kimsenin merakla ve heyecanla, ikincisinin, yani bedelin söylenmesini beklemesidir.

Örnek: سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ " Zeyd'in giysisi soyulup çıkarıldı." gibi.

IV – Yanılma bedeli (Bedel-i galat): Mübdelü minh (kendisinden bedel yapılan kelime) yanlışlıkla söylenmişse, (onu düzelten kelime, bedel-i galattır.)

Örnek: رَاَيْتُ رَجُلًا حِمَارًا " Bir adam, (bilakis) bir hımâr gördüm" gibi.

Bedel-i galat, fasihlerin (düzgün konuşan kişilerin) kelâmında vâki olmaz. Fakat (sözlerinde böyle yanlışlık olduğu zaman) onlar bunu "بَلْ" = "bilakis" lafzı ile îrâd edip (düzeltirler).

Örnek: رَاَيْتُ رَجُلًا بَلْ حِمَارًا " Bir adam, bilakis bir hımâr gördüm" gibi.

Ma'rife bir isimden bedel-i kül yapılan nekre ismin, (bir sıfat

ile) vasıflandırılması vâcib olur. Yüce Allâh'ın şu sözünde olduğu gibi:... لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ " And olsun ki, onu perçeminden, yalancı perçeminden (cehenneme sürükleriz…" (Bk. Alak sûresi, âyet: 15-16) (Burada, ikinci nâsıye kelimesi, ma'rife olan birinci "nâsiye" kelimesinden bedel-i küldür. "Kâzibe" kelimesi de, nekre ve bedel-i kül olan "nâsıye" kelimesinin sıfatıdır.)

Zâhir (açık) bir isim, zamirden tam bedel (bedel-i küll) yapılmaz. Ancak gâib için olan zamirden tam bedel olur.

Örnek: ضَرَبْتُهُ زَيْدًا " Ona, Zeyd'e vurdum" gibi.

5 – (Beş çeşit tâbi'den) ***beşincisi:*** **ATF-I BEYÂN**'dır. Atf-ı beyân; metbû'unu açıklamak için getirilmiş bir tâbi' lafızdır. Metbû'unda bir mânâya delâlet etmez.

Örnek: اَقْسَمَ بِاللهِ اَبُو حَفْصٍ عُمَرُ " Hafs'ın babası Ömer, Allâh'a and etti" gibi.

Zikrettiğimiz ma'mûllerin toplamı otuzdur.

III – İ'RÂB

(Üçüncü Bâb İ'râb Hakkındadır)

İ'râb ıstılâhda, âmilden gelmiş bir şeydir ki, onunla mu'reb olan kelimenin sonu değişir. (Şöyle de diyebiliriz: Cümle içinde, âmilin icabına göre, kelimenin sonunda meydâna gelen çeşitli hâllerdir.)

İ'râbın, birbiri içine girmiş dört kısmı vardır:

1 – Birinci kısım, irâbın zât ve hakikâtından bahseder. Deriz ki: Bu i'râb, ya harekedir veya harf veya hazfdir. Hareke ise üçtür: Damme "ötüre, fetha= üstün, kesre= esire.

Örnekler:

جَاءَنِى زَيْدٌ "Bana Zeyd geldi."

رَاَيْتُ زَيْدًا "Zeyd'i gördüm."

مَرَرْتُ بِزَيْدٍ "Zeyd'e uğradım." gibi.

Harf de dörttür: "و - ا - ى - ن"

Örnekler:

جَاءَنِى اَبُوهُ " Onun babası bana geldi."

رَاَيْتُ اَبَاهُ " Onun babasını gördüm."

مَرَرْتُ بِاَبِيهِ " Onun babasına uğradım."

N'un'a misâl: "يَضْرِبَانِ" gibi.

Hazif üçdür:

Harekenin hazfi.

Örnek: "لَمْ يَضْرِبْ" "dövmedi" gibi.

Âhirin "sonunun" hazfi.

Örnek: لَمْ يَغْزُ "savaşmadı" gibi.

Bunun aslı: "لَمْ يَغْزُوْ" idi.

Nûn'un hazfi.

Örnek: لَمْ يَضْرِبَا "O ikisi dövmedi" gibi.

Böylece i'râbın mecmû'u ondur.

2 – İkinci kısım, i'râbın mahallinden bahseder. İ'râb, ya sırf harekelerle veya sırf harfler ile olur veya hazf ile beraber harekelerle olur veya hazf ile beraber harfler ile olur.

Birincisi, sırf harekelerle i'râb'dır: (2 kısımdır.)

I – Tâm i'râb'dır ki şu üç hareke ile olur: Ref' hâli damme ile, nasb hâli fetha ile, cerr hâli kesra ile. Bu, müfred munsarıf ve cem'-i mükesser munsarıf isimde olur.

Örnekler:

جَاءَنِى رَجُلٌ وَرِجَالٌ " Bana bir adam ve adamlar geldi."

رَاَيْتُ رَجُلًا وَرِجَالًا " Bir adam ve adamlar gördüm."

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ وَرِجَالٍ " Bir adam ve adamlara uğradım." gibi.

II – Nâkıs i'râb, iki hareke ile olur. Bu da iki kısımdır:

a) Ref' hâli "vâv", nasb ve cerr hâli "yâ" iledir. Bu da gayr-ı munsarıf isimde olur.

Örnekler:

جَاءَنِى اَحْمَدُ " Bana Ahmed geldi."

رَاَيْتُ اَحْمَدَ " Ahmed'i gördüm."

مَرَرْتُ بِاَحْمَدَ " Ahmed'e uğradım."

b) Ref' hâli damme, nasb ve cerr hâli kesra iledir. Bu da cem'-i müennes-i sâlimde olur.

Örnekler:

جَاءَنِى مُسْلِمَاتٌ " Bana, müslüman kadınlar geldi."

رَاَيْتُ مُسْلِمَاتٍ " Müslümân kadınlar gördüm.

مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ " Müslüman kadınlara uğradım."

İkincisi, sırf harflerle i'râbdır. (Bu da iki kısımdır):

I – Tâm i'râb; üç harfle olur: Ref' hâli "vâv", nasbb hâli "elif" ve cerr hâli de "yâ" iledir. Bu da müfred mükebber olarak, mütekellim "yâ" sından başkasına muzâf olan (mu'tel -illetli-) altı isimde olur.

Örnekler:

جَاءَنَا اَبُوهُ " Bize, babası geldi." (Ref' hâli)

رَاَيْتُ اَبَاهُ " Babasını gördüm." (Nasb hâli)

مَرَرْتُ بِاَبِيهِ " Babasına uğradım." (Cerr hâli)

II – İki harf ile olan nâkıs i'râb. (Bu da iki kısımdır):

a) Ref' hâli "vâv", nasb ve cerr hâli "yâ" iledir. Bu da cem'-i müzekker-i sâlimde, "اُولُو" kelimesinde "عِشْرُونَ" ve kardeşlerinde olur.

Örnekler:

جَاءَنِى مُسْلِمُونَ وَاُولُو مَالٍ وَعِشْرُونَ

" Bana Müslümanlar, mal sâhibi ve yirmi (adam) geldi."

رَاَيْتُ مُسْلِمُونَ وَاُولِى مَالٍ وَعِشْرُونَ

" Müslümanları, mâl sâhibini ve yirmi (adamı) gördüm."

مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وَاُولِى مَالٍ وَعِشْرُونَ " Müslümanlara, mâl sâhibine ve yirmi (adama) uğradım." gibi.

b) Ref' hâli "elif" nasb ve cerr hâli "yâ" iledir. (Bu iki harf ile i'râblananlar): Müsennâ -ikil- kelimeler, "اِثْنَانِ" ve zamire muzâf olan "كِلَا" dır.

Örnekler:

جَاءَنِى مُسْلِمُونَ وَاِثْنَانِ وَكِلَاهُمَا" Bana, Müslümanlar geldi, iki (kişi geldi), onların ikisi (geldi)."

رَاَيْتُ مُسْلِمُونَ وَاثْنَيْنِ وَكِلَيْهِمَا " Müslümanları, iki (kişi)yi, onların ikisini gördüm."

مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وَاثْنَيْنِ وَكِلَيْهِمَا " Müslümanlara, iki (kişi)ye ve onların ikisine uğradım." gibi.

***Üçüncüsü*, hareke ile beraber hazifle i'râbdır:**

Bu ancak tâm i'râb olur. Tâm i'râb da iki kısımdır. Çünkü bunun hazfedileni, ya harekedir veya harfdir.

Birinci (kısım): Sonuna zamir bitişmeyen müzâri' fiilde olur. Bunun ref' hâli damme ile, nasb hâli fetha ile, cezm hâli de (sonundaki harekenin hazfi iledir.

Örnek:

يَضْرِبُ " Vurur, (döver.) (Ref' hâli.)

لَنْ يَضْرِبَ " Elbette vurmaz, (dövmez.)" (Nasb hâli.)

لَمْ يَضْرِبْ " Vurmadı, (dövmedi.)" (Cezm hâli.)

İkinci (kısım): Bu da mezkûr müzâri' fiilde olur. Eğer sonu illetli harf ise, ref' hâli damme ile, nasb hâli fetha ile, cezm hâli de sonunun hazfi iledir.

Örnek:

يَغزُو " Savaşır." (Ref' hâli.)

لَنْ يَغْزُوَ " Elbette savaşmaz." (Nasb hâli.)

لَمْ يَغْزُ " Savaşmadı." (Cezm hâli.)

***Dördüncüsü*, harfle beraber hazifle i'râbdır:**

Bu da ancak nâkıs i'râb olur. Bu, sonuna "nûn" dan başka merfû' bir zamir bitişen müzâri' fiilde olur. (Mezkûr fiil-i müzâri'nin) ref' hâli "nûn" ile, nasb ve cezm hâli "nûn"'un hazfiyledir.

Örnekler:

يَضْرِبَانِ " İkisi vururlar." (Ref' hâli.)

لَنْ يَضْرِبَا " Elbette ikisi vurmazlar." (Nasb hâli.)

لَمْ يَضْرِبْ " İkisi vurmadılar." (Cezm hâli.)

(Böylece mahal i'tibâriyle i'râbın) mecmû'u dokuz'dur.

"Munsarıf" ile murâd: Kendisine cerr ve tenvîn dâhil olan isimdir (yani cerr ve tenvîni kabûl eden lafızdır.)

Örnek: زَيْدٌ gibi.

" Gayr-ı munsarıf" ile murâd: Hareke ile i'râblanan, fakat kendisine cerr ve tenvîn dâhil olmayan isimdir.

Gayr-ı munsarıf da iki kısımdır:

مَوْحَدَ - أُحَادَ " Birer birer" demektir.

مَثْنَى - ثُنَاءَ "İkişer ikişer " demektir.

مَثْلَثَ - ثُلَاثَ " Üçer üçer " demektir.

مَرْبَعَ - رُبَاعَ " Dörder dörder " demektir.

أُخَرَ " Diğer" anlamına gelir. "أُخْرَا" dan çevrilmiştir. Bunlar, sıfat olarak, gayr-ı munsarıftırlar.

بُصَعَ - بُتَعَ - كُتَعَ - جُمَعَ

Bunlar da cem'i olarak (yani çoğul oldukları zaman) gayr-ı munsarıf olurlar.

قُزَحَ - زُحَلَ - زُفَرَ - عُمَرَ

Bunlar da özel isim oldukları zaman gayr-ı munsarıf olurlar.

II – Kıyâsî:

1 – Fiile mahsus olan vezin üzere gelen bir alemdir. (Yani fiile hâs olan vezinde gelen bütün özel isimlerin gayr-ı munsarıf olması kıyâsîdir.)

Örnek:

اِسْتَخْرَجَ - اِجْتَمَعَ - اِنْقَتَعَ - شَمَّرَ - ضُرِبَ

2 – (Sonuna yuvarlak) te'yi kabul etmeyen kelimenin başına müzâri' harflerinden biri geldiği zamân, o kelimenin de gayr-ı munsarıflığı kıyâsîdir. (Müzâri' harfleri "أَتَيْنَ" harfleridir.)

Örnek: "يَشْكُرُ", "يَزِيدُ" gibi.

3 – Bütün ism-i tafdîl ve sıfat-ı müşebbehelerin de gayr-ı munsarıflığı kıyâsîdir.

Örnek: "اَفْعَلَ", "اَبْيَضَ" gibi.

4 – Arapçaya ilk naklinde alem (yani özel isim) olarak kullanılan her yabancı (a'cemî) isim de kıyâsî olarak gayr-ı munsarıftır. (Bu ismin şartları: Özel isim olarak naklolunmak, üç harfden ziyâde olmamak), şayet üç harfden ziyâde olursa, orta harfi sâkin olmaktır.

Örnek: "قَالُونَ", "اِبْرَاهِيمَ", "شَتَرَ" gibi.

5 – Elif ile müennes olan her isim – bu elif ister uzun olsun, ister kısa olsun – kıyâsen gayr-ı munsarıftır.

Örnek: "حُمْرَاءَ", "حُبْلٰى" gibi.

6 – Kendisinde müenneslik "te" si lafzen bulunan her özel isim, kıyasen gayr-ı munsarıftır.

Örnek: "فَاطِمَةُ", "حَمْزَةُ" gibi.

Ya da (kendisinden müenneslik "te" si) takdîren (bulunan her özel isim kıyasen gayr-ı munsarıftır). Böyle olması için de kelimenin üç harfden fazla olması lâzımdır.

Örnek: "زَيْنَبَ" gibi. (Bu aslında "زَيْنَبَةُ" dır.)

Ya da (üç harfli olup), müennes için özel isim olarak ortası harekeli bulunmalıdır.

Örnek: Kadın ismi olarak kullanılan "قَدَمُ" gibi.

Şâyet bu isimle bir erkek adlandırılsa, munsarıf olur.

Şâyet müennes özel ismi, ortası sâkın üç harfli bir kelime olsa, onu munsarıf yapmak da, yapmamak da câiz olur. "هِنْدٍ" gibi

7– Yine gayr-ı munsarıf, ikisinden biri diğerine âmil olmayan veya ikinci cüz'ü ses olmayan ve yine ikinci cüz'ü harf mânâsı tazammun etmeyen, iki isimden meydâna gelmiş, her özel isimdir.

Örnek: "بَعْلَبَكَّ", "حَضْرَمَوْتَ" gibi.

8 – Sonunda zâid elif-nûn bulunan her isim; eğer alem veya sonuna müennes te'si dâhil olmayan vasıf (yani müştak ismi) olarak gelirse, kıyasen gayr-ı munsarıf olur.

Örnek: رَحْمٰنَ - سَكْرَانَ - عِمْرَانَ gibi.

9 – "فَعَالِلَ" veya "فَعَالِيلَ" vezninde olan her cemi', kıyasen gayr-ı munsarıftır.[14]

Örnek: مَسَاجِدَ veya مَصَابِيحَ gibi.

(Gayr-ı munsarıf olan en son cemi'ler), şiir (de kâfiyeye uydurma) zarûreti için veya (Kur'ân-ı Kerîm'de de başka bir kelimeye) uygun düşmesi için, munsarıf olabilir.

Örnek: "سَلَاسِلَ", "قَوَارِيرًا" gibi.

---

14 Gayr-ı munsarıf : Hareke ile i'râblanan, fakat cerr ve tenvîni kabûl etmeyen lafızdır. Bunun cerr ve tenvîni kabûl etmemesinin sebebi, yukarıda saydığımız dokuz şeyden ikisinin veya ikisinin yerine kâim olan birinin kelimede bulunmasıdır.

İki sebeb yerine kâim olanlardan biri :

1 – مَفَاعِلَ vezninde olduğu gibi, en son cemi olması.

2 – Kendisinde, uzun veya kısa, müenneslik elifi bulunması.

Ör : صَحْرَاءَ ، حُبْلَى gibi.

Gayr-ı munsarıf kelimeler, başlıca şu üç bölümde toplanabilir :

1 – İsimler.

2 – Alemler (özel isimler).

3 – Sıfatlar.

Gayr-ı munsarıf olan her isim, bir şeye muzâf olunca veya başına lâm-ı ta'rif gelince, munsarıf olur.

Örnek: مَرَرْتُ بِالْاَحْمَرِ وَاَحْمَرِنَا " Ahmer'e ve ahmerimize uğradım." gibi (Ahmer, kırmızı demektir.)

(İ'râb ile ilgili dört taksimden) üçüncü kısım: Nev' yani i'râbın çeşidi konusudur. Bu da dörttür: Ref' ve nasb, isim ile fiil arasında müşterektirler. Cerr, isme mahsustur. Cezm ise fiile mahsustur.

Ref'alâmeti dörttür: Damme, vâv, elif ve nûn.

Nasb alâmeti beştir: Fetha, kesra, elif, yâ, nûn'un hazfi.

Cerr alâmeti üçtür: Kesra, fetha ve yâ.

Cezm alâmeti de üçtür: Harekenin hazfi, son harfin hazfi ve nûn'un hazfi (Yani düşürülmesi, kelimeden çıkarılıp atılması)dır.

İ'râbın dördüncü kısmı da sıfattan bahseder Bu da: Lafzî, takdîrî ve mahallî diye üçe ayrılır.Lafzi i'rab lafızda görünür. Takdiri ve mahalli i'râb görünmez.

Son ikisini zikredelim (anlatalım) da, bunlardan başkasının lafzî olduğu böylelikle bilinir olsun.

Takdîrî i'râb: Lafızda görünmeyip, (lafzî olmasına) gerçek i'râbdan başka mâni' bulunduğu için, lafzın sonunda takdir edilen i'râbdır. (Takdîrî i'râb: Gerçekten öyle olmadığı hâlde öyle kabul edilen i'râbdır.)

Takdîrî i'râb da ancak lafzî i'râb gibi, sonu i'râblanabilen (kelimeler) de olur. Takdîrî i'râb yedi yerde olur:

1 – Sonu "elif" olan müfred'dir ki, bu "elif" iki sâkin bir araya geldiği için hazfedilse (bile yine mu'teberdir). Eğer (bu müfred), isim olursa, üç hâlde de i'râbı takdîrîdir.

Örnek: "اَلْعَصَا" ,"عَصًا" gibi.

(Burada, birinci kelimede "elif" müfred bir isimde bulunmuş, ikincide ise, iki sâkin bir araya geldiği için, "elif" hazf edilmiştir.)

Eğer (bu müfred ve mu'reb kelime), fiil olursa, ref' ve nasb hâli, takdîrîdir. Cezm hâli lafzîdir.

Örnek: Ref' hâli: "يَخْشٰى", nasb hâli: "لَنْ يَخْشٰى", cezm hâli: "لَمْ يَخْشَ" gibi.

2 – Tesniyeden başka, mütekellim yâ'sına izâfe olunan (mu'reb isimdirki bunun da irabı takdiri) dir. (Mütekellim "ya" sına izafe olunan bu mu'reb isim) cemi müzekker-i sâlim olursa, onun sâdece ref' hâli takdîrîdir.

Örnek: "جَاءَنِى مُسْلِمَىَّ" Bunun aslı: "مُسْلِمُوىَ" dir.

Mânâsı: "Bana, Müslümanlarım geldi."

Eğer (bu isim), cem'-i müzekker-i sâlimden başkası olursa, i'râbın hepsi (yani ref', nasb ve cerr hâli) takdîrîdir.

Örnek: "غُلَامِى" "Benim uşağım." "رِجَالِى" " Benim adamlarım." "مُسْلِمَانِى" "Benim iki müslümânım" gibi.

3 – Sonunda hikâye edilmiş (mahkî) i'râb bulunan (mu'reb isim) dir (ki i'râbı takdîrîdir).

Bu ya, özel isme nakledilmiş bir cümle olur.

Örnek: "تَأَبَّطَ شَرًّا" "Koltuk altına şerr koydu" gibi.

Ya da el-Hicâzî'nin kavline göre, bir müfred olur.

Örnek: "مَنْ زَيْدًا" gibi. "ضَرَبْتُ زَيْدًا" " Zeyd'i dövdüm " denildi-

ği zaman başka birisi, o Zeyd'i hikâye ederek "مَنْ زَيْدًا؟" " Zeyd kimdir?" der. Bu "مَنْ زَيْدٌ" idi. Müfred olarak hikâye edildiği için, takdîrî olarak "زَيْدًا" diye gelmiştir.

Yine meselâ: " اَلَكَ تَمْرَتَانِ" " Senin iki hurman var mı?" diyen kimse için: دَعْنِى عَنْ تَمْرَتَانِ denilmesi gibi. (Bunun i'râbı mukadder bir "yâ" iledir.)

İkinci cüz'ü i'râbı olmayan (birinci cüz'ü) için ma'mûl olan her mürekkeb özel isim de böyledir. (Yani bunun da i'râbı takdîrîdir.)

Örnek: "اِنَّ زَيْدًا" gibi. (Burada ikinci cüz olan "زَيْدًا", birinci cüz olan "اِنَّ" için ma'mûldür. "اِنَّ" ise harf olduğu için i'râbı yoktur.)

Diğer örnekler: "هَلْ زَيْدٌ" ve "مِنْ زَيْدٍ" gibi.

"عَبْدُ اللهِ" ve "مَضْرُوبٌ غُلَامُهُ" ise bunların hilâfınadır. Çünkü bu terkîblerden birinci cüz'ün i'râbı (vardır ve) âmile göre lafzîdir. İkinci cüz, hikayenin i'râbı ile meşguldür. O da cerr'dir. (Meselâ birinci misâlde, muzâf'un ileyh, i'râbı olan muzâfın ma'mûlüdür ve i'râbı mahkîdir.)

Mebnîleşmiş bir i'râb hikâye olunursa, onun i'râbı da takdîrîdir. Bunun özel isim olması lâzımdır.

Örnek: خَمْسَةَ عَشَرَ gibi.

(Bütün mahkî i'râblar, bu üç hâl üzerine takdîrîdir.)

4 – Sonunda "yâ" harfi bulunan ve "yâ" dan öncesi de esireli olan, mu'reb isim veya fiilin i'râbı da takdîrîdir. İki sâkin bir araya geldiği için, "yâ" hazf edilirse, (yine o i'râb takdîrîdir). Eğer

(bu mu'reb kelime) isim olursa, ref' ve cerr hâlleri takdîrîdir.

Örnekler:

Ref' hâli: "جَاءَ الْقَاضِى" " Kâdî geldi."

Nasb hâli: " رَاَيْتُ الْقَاضِىَ" " Kâdîyi gördüm."

Cerr hâli: "مَرَرْتُ بِالْقَاضِى" " Kâdîye uğradım."

" Yâ " harfinin hazfine örnekler:

Ref' hâli: "جَاءَ قَاضٍ" " Bir kâdî geldi."

Nasb hâli: "رَاَيْتُ قَاضِيًا" " Bir kâdî gördüm."

Cerr hâli: "مَرَرْتُ بِقَاضٍ" " Bir kâdî'ye uğradım" gibi.

Eğer (bu mu'reb kelime) fiil olup sonuna da merfû' zamîr bitişmemişse, yalnız ref' hâli takdîrîdir.

Örnekler:

REF' HÂLİ	**NASB HÂLİ**
يَرْمِى Atar.	لَنْ يَرْمِىَ Elbette atmaz.
تَرْمِى Atarsın.	لَنْ تَرْمِىَ Elbette atmazsın.
اَرْمِى Atarım.	لَنْ اَرْمِىَ Elbette atmam.
نَرْمِى Atarız.	لَنْ نَرْمِىَ Elbette atmayız.

CEZM HÂLİ

لَمْ يَرْمِ Atmadı.	لَمْ تَرْمِ Atmadın.
لَمْ اَرْمِ Atmadım.	لَمْ نَرْمِ Atmadık.

5 – Son harfi " vâv " ve " vâv " dan öncesi de ötüreli olan fiildir ki, eğer sonuna zamîr bitişmezse, bunun da sâdece ref' hâli takdîrîdir.

Örnekler:

REF' HÂLİ	**NASB HÂLİ**
يَغْزُو Savaşır.	لَنْ يَغْزُوَ Elbette savaşmaz.
تَغْزُو Savaşırsın.	لَنْ تَغْزُوَ Elbette savaşmazsın.
اَغْزُو Savaşırım.	لَنْ اَغْزُوَ Elbette savaşmam.
نَغْزُو Savaşırız.	لَنْ نَغْزُوَ Elbette savaşmayız.

CEZM HÂLİ

لَمْ يَغْزُ Savaşmadı.	لَمْ تَغْزُ Savaşmadın.
لَمْ اَغْزُ Savaşmadım.	لَمْ نَغْزُ Savaşmadık.

6 – İ'râbı harflerle olup kendinden sonra bir sâkin harfe rastlamış, yani başında hemze-i vasıl bulunan bir kelimeye kavuşmuş olan isimdir. (İ'râbı harflerle olan bu isim) eğer mezkûr esmâ-ı sitteden ise, i'râbı üç halde de takdîrîdir.

Örnekler:

"جَاءَنِى اَبُو الْقَاسِمِ"	" Bana, Kâsım'ın babası geldi."
"رَاَيْتُ اَبَا الْقَاسِمِ"	" Kâsım'ın babasını gördüm."
"مَرَرْتُ بِاَبِى الْقَاسِمِ"	" Kâsım'ın babasına rastladım."

Eğer (bu isim) cem'-i müzekker-i sâlim olup i'râb harfinin önündeki harf de meftûh olursa, üç hâlde de i'râbı lafzî olur.

Örnekler:

"مُصْطَفَوْنَ" Bunun aslı: "مُصْطَفَيُونَ" idi.

"مُصْطَفَيْنَ" Bunun aslı: " مُصْطَفِيِينَ " idi.

" Vâv " damme ile, ve " yâ " harfi de kesra ile harekelenip (yine bu ismin i'râbı) üç hâlde de lafzî olur.

Örnekler:

"جَاءَنِى مُصْطَفَوُ الْقَوْمِ" "Bana, kavmin seçkin kişileri geldi."

"رَاَيْتُ بِمُصْطَفَيِ الْقَوْمِ" "Kavmin seçkin kişilerini gördüm."

"مَرَرْتُ بِمُصْطَفَيِ الْقَوْمِ" "Kavmin seçkin kişilerine uğradım."

Eğer i'râb harfinden önceki harf meftûh olmazsa, (o zaman i'râb harfleri olan vâv ve yâ) hazfedilip (bu ismin i'râbı) üç hâlde de takdîrî olur.

Örnekler:

"جَاءَنِى ضَارِبُو الْقَوْمِ" "Bana, kavmin vurucları geldi."

" رَاَيْتُ ضَارِبِى الْقَوْمِ" "Kavmin vurucularını gördüm."

"مَرَرْتُ بِضَارِبِى الْقَوْمِ" "Kavmin vuruclarına rastladım." gibi.

Eğer, (i'râbı harflerle olan bu isim) tesniye ise, onun ref' hâli takdîrîdir. Nasb ve cerr hâllerinde "yâ" kesra ile harekelenip i'râbı lafzî olur.

Örnekler:

"جَاءَنِى غُلَامَا ابْنِكَ" " Bana, senin oğlunun iki uşağı geldi."

"رَاَيْتُ غُلَامَيِ ابْنِكَ" " Senin oğlunun iki uşağını gördüm."

"مَرَرْتُ بِغُلَامَيِ ابْنِكَ" " Senin oğlunun iki uşağına rastladım." gibi.

7 – İ'râbı hareke ile olanlardan, (son harfi) üzerinde sükûn ile durulan isimdir. Bu isim, temekkün tenvîni[15] ile tenvînlenmez veya sonunda müennes tâ'sı olursa, onun üç hâli de takdîrîdir.

Örnekler: ضَارِبَاتْ - ضَارِبَةْ - اَحْمَدْ

(Son harfi üzerinde durulan isim) eğer "tâ" sız tenvinlenmiş ise, onun ref' ve cerr halleri takdiridir, nasb hali ise lafzîdir.

Örnekler:

Ref' hâli: "جَاءَنَا زِيْدْ" " Bize Zeyd geldi."

---

15 Tenvînler başlıca altı çeşittir:

I – Tenvîn-i temekkün: Bir ismin sonuna gelir ve o ismin, isimlikte tekrar kıldığını bildirir.

Ör : زَيْدٌ gibi.

II – Tenvîn-i tenkir "Belirsizlik" tenvîni : Dâhil olduğu ismin nekre olduğunu bildirir.

Ör : صَهٍ gibi.

III – Tenvîn-i ivaz: Muzâf'un ileyh'in yerine kâim olan tenvîndir.

Ör : يَوْمَئِذٍ gibi. Bunun aslı : يَوْمَ اِذْ كَانَ كَذَا (Mânâsı: Öyle olduğu gün, o gün.)

IV – Tenvîn-i mukâbele "karşılık" tenvîni: Cem-i müzekkerin sonuna verilen nûn'a karşılık, cem-i müennes-i salimin sonuna verilen tenvîndir.

Örnek: مُسْلِمَاتٍ gibi.

V – Tenvîn-i terennüm: Mutlak kâfiyelerde meddin yerine gelen tenvîndir.

VI – Tenvîn-i gali: Terennüm için mugayyet bir kâfiyenin sonuna gelen tenvîndir.

(A.E.)

Nasb hâli: ""رَاَيْتُ زَيْدًا" Zeyd'e uğradım."

Cerr hâli: "مَرَرْتُ بِزَيْدْ"" Zeyd'i gördüm." gibi.

Mahallî i'râb: Bu da iki yerde olur. Bunlardan biri: Mahkî bir i'râbdan başka i'râb ile sonu meşgûl olan (yani i'râblanan) mu'reb isimdir.

Örnekler:

"مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" " Zeyd'e uğradım" gibi. Çünkü Zeyd'in mahallinin, mef'ûlliyet üzere mensûb olduğuna hükmedilir.

"اَعْجَبَنِى ضَرْبُ زَيْدٍ" "Zeyd'in dövmesi (vurması) beni hayrete düşürdü." ve "مُرَّ بِزَيْدٍ" " Zeyd'e uğrandı." gibi.

"Zeyd" kelimesi, (bu iki misâlden) birincisinde fâiliyyet üzere, ikincisinde de nâibiyyet üzere mahallen merfû'dur.

İkincisi: Mebnî isimdir. O, harekesi ve sükûnu âmil ile olmayan isimdir. (Yani son harfi değişmeyen kelimedir.) Mu'reb bunun aksinedir.

Mebnî iki çeşittir:

I – Asıl mebnî,

II – Ârız mebnî.

Birincisi, yani asıl mebnî de dörttür:

1 – Harf,

2 – Mâzi,

3 – Basra'lı âlimlere göre, lâm'sız emir,

4 – Cümle'dir.

İkincisi (yani ârızî mebnî de) iki çeşittir:

I – Lâzım,

II – Gayr-ı lâzım.

I – Lâzım: Binâlıktan (yani mebnîlikten) ayrılmayan lafızdır. Bu da dört kısımdır: Zamîrler, işâret isimleri, ism-i mevsûller ki bunlardan "اَىٌّ" ve "اَيَّةٌ" müstesnâdır, çünkü bu ikisi mu'rebdirler. Fiil mânâsında olan isimler -ki bunlar daha önce geçti-, "فَجَارِ" gibi "فَعَالِ" vezninde masdar veya "يَا فَسَاقِ" gibi sıfat veya ehl-i Hicâz'a göre "خَدَامْ" gibi bir müennes için alem olanlar mebnîdirler.

فَجَارِ kelimesi: "اَلْفَجَرَةُ" veya "اَلْفُجُورُ" yani günahkârlar mânâsınadır. "يَا فَسَاقِ" ise "يَا فَاسِقَةُ" yani ey fâsık kadın, demektir. "خَدَامْ" kadın isimdir. Beni Temîm'e göre mu'rebdir.)

Sesler de mebnîdir.

Ses: "Gâk" gibi kendisiyle ses hikâye edilen veya "نَخِّ" gibi kendisiyle hayvânlar için seslenilen her lafız mebnîdir.

Bazı mürekkebler (bileşik isimler) de mebnîdir. Bu, her çift kelimedir ki, ikisinden biri diğerinde âmil olmayıp bir tek isim kılınmışlardır. Eğer ikinci cüz ses olursa, o zaman birinci cüz fetha, ikinci cüz kesra üzerine menbî kılınır.

Örnek: "سِيبَوَيْهِ" gibi.

Eğer ikinci cüz ses olmaz ve birinci cüz'ün sonu da sahîh bir harf olursa, o zaman birinci fetha üzere mebnî kılınır.

Örnek: "بَعْلَبَكَ" ve "حَضْرَمَوْتَ" gibi.

Eğer birinci cüz'ün sonu harf-i illet olursa, o zaman birinci cüz sükûn üzere mebnî, ikincisi ise, fasîh lügat üzere, gayr-ı munsarıf olarak i'râblanır.

Örnek: مَعْدِی کَرِبَ gibi.

İki kelime bir tek isim kılınmayıp, velâkin ikincisi bir harf tazammun ederse (yani bir atıf harfini kendisinde gizlerse), birincisi "اِثْنَیْنِ" lafzı olmadığı takdîrde – şayet ikisinin de sonu sahîh harf ise – ikisi de fetha üzere mebnî kılınırlar.

Örnek: "خَمْسَةَ عَشَرَ" gibi. Bunun aslı: "خَمْسَةَ وَعَشَرَ" dır.

Ve "اَحَدَ عَشَرَ" gibi. Bunun aslı da: "اَحَدَ وَعَشَرَ" dır.

Eğer (iki kelimeden) mürekkeb isimden birinin sonu, harf-i illet olursa, ikisinin (veya birinin), sükûn üzere mebnî kılınması câizdir.

Örnek: "اِحْدٰی عَشَرَةَ" gibi. On dokuza kadar böyledir.

(İki kelime bir araya gelerek atıf harfini gizleyenlerden biri de): هُوَ جَارِی بَیْنَ بَیْنَ - هُوَ جَارِی بَیْتَ بَیْتَ dir.

Eğer birinci cüz "isneyn" lafzı olursa, o zaman ikincisi mebnî, birincisi mu'reb kılınır ve "nûn" u hazfedilir.

Örnek:

"جَاءَنِی اِثْنَا عَشَرَ رَجُلًا" " Bana, oniki adam geldi."

"رَاَیْتُ اِثْنَیْ عَشَرَ رَجُلًا" " Oniki adam gördüm."

"مَرَرْتُ بِاِثْنَیْ عَشَرَ رَجُلًا" " Oniki adama uğradım." gibi.

Bazı kinâyeler de böylece lâzım mebnîdir.

Bunlardan "کَمْ" lafzı, istifhâm için olup kendinden sonraki ismi temyiz yaparak nasbeder.

Örnek: " كَمْ رَجُلًا؟ " "Kaç adam?" gibi.

Bir de teksîr mânâsına, haber için olup, kendinden sonraki isme muzâf olur (izâfe edilir).

Örnek: كَمْ رَجُلٍ "Nice adam" gibi.

Kinâyelerden "كَذَا" lafzı da adet için olup kendinden sonraki ismi temyîz yaparak nasbeder.

Örnek: عِنْدِى كَذَا دِرْهَماً " Benim yanımda şu kadar dirhem var" gibi.

Kinâyelerden hadîs (anlatmak) için olan "كَيْتَ" " Şöyle şöyle" ve "زَيْتَ" de mebnîdir.

"اَىٌّ" ve "اَيَّةٌ" den başka, "اِنْ" yani "eğer" mânâsına gelen veya istifhâm mânâsına gelip (soru için olan) kelimeler ve bazı zarflar da mebnîdir.

Örnek:

اِذْ، اِذَا، مُنْذُ، مُذْ، عَوْضُ، قَطُّ، اَمْسِ، حَيْثُ، كَيْفَ، اَيَّانَ، اَنّٰى، مَتٰى، لَمَّا، لُدْ، لَدُنْ، لَدٰى

" ve isim oldukları zaman "عَنْ - عَلٰى - كَ" da mebnîdirler.

II – Gayr-ı lâzım: (Bu da dört çeşittir. ***Birincisi:*** Mu-zâf'un ileyhi, niyette sâbit olup, kendisi izâfetlikten ayrılmış isimdir.

Örnek: اَمَامُ - قُدَّامُ - فَوْقُ - تَحْتُ - بَعْدُ - قَبْلُ - لَيْسَ - غَيْرُ - لَا غَيْرُ - وَرَاءُ - خَلْفُ - اَلْاٰنُ - حَسَبُ gibi.

(Dört çeşit gayr-ı lâzım mebnîden ikincisi): Müfred ve ma'rife olan münâda'dır. (Yani nidâ harflerinden birisi ile çağrılan ve belirli olan müfred isimdir. Müfred ve ma'rife olan bu münâdânın) sonuna elif-i istigâse (imdâd ve yardım isteme elifi) veya elif-i nüdbe (yas için olan elif) birleşmeyip, başına da imdâd

lâm'ı gelmezse o zaman (hareke veya harfle) ref' olunduğu şey üzere mebnîdir.

Örnek: "يَا زَيْدُ" "Ey Zeyd!", "يَا مُسْلِمَانِ" "Ey iki müslümân."يَا مُسْلِمُونَ" "Ey Müslümanlar!" gibi.

(Bunlar, başlarına nidâ harfi gelmeden önce ne üzerine merfû' iseler, burada da onun üzerine mebnî olurlar.)

Eğer münâdâ, muzâf veya muzâf'a benzer ya da nekre olursa, o zamân mukadder (gizli) bir fiil ile nasbolunur.

Örnek: "يَا عَبْدَ اللهِ!" "Ey Allâh'ın kulu!", "يَا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ!" " Ey Zeyd'den hayırlı!", "يَا رَجُلًا!" "Ey adam!" gibi.

Eğer münâdâ'nın sonuna "elif" gelirse, fetha üzere mebnî olur.

Örnek: "يَا زَيْدَاهُ!" gibi. Eğer münâdâ'nın önüne imdâd "lâmı" gelirse (evveline bitişirse), (o münâdânın sonunun) cerr olması vâcib olur.

Örnek: "يَا لِزَيْدٍ" " Zeyd'e imdâd!" gibi.

Münâdâ'dan bedel olan kelimenin ve (imdâd) lâm'ından hâli kalan ma'tûf'un hükmü, münâdâ'nın hükmü gibidir. (Yani münâdâ'ya bir bedel yapıldığında ve bir de başına imdâd lâm'ı gelmeyen bir şeyi ma'tûf yaptığımızda, o zaman bedel ve ma'tûf'un hükmü, münâdânın hükmü gibidir.)

Örnek: "يَا رَجُلَ زَيْدُ!" "Ey adam Zeyd!"

(Bu münâdâ'dan bedelin misâlidir.)

"يَا زَيْدُ وَعَمْرُو!" "Ey Zeyd ve Amr!"

(Bu da ma'tûf için misâldir.)

Nidâ harfleri: "اَىْ، اٰ، هَيَا، اَيَا، يَا" "hemze" ve yas için kullanılan

münâdâya mahsûs olan "وَا"dır.

(Gayr-ı lâzım ve ârız mebnîden dört nev'in ***üçüncüsü***): Cins-i nefy için olan "لَا"nın ismidir ki, müfred ve nekre olur ve tekrârsız olarak "لَا" ya bitişirse, (fetha üzere mebnî olur.)

Örnek: "لَا رَجُلَ" gibi.

(Gayr-ı lâzım ve ârız mebnîden dört nev'in dördüncüsü): Sonuna cem'-i müennes nûn'u veya te'kîd nûn'u bitişen fiil-i müzâri'dir.

Örnek: " هَلْ يَضْرِبَنَّ - تَضْرِبْنَ-يَضْرِبْنَ-هَلْ تَضْرِبَنَّ - " gibi. Bu lafızların mebnî olmaları vâcib olur.

(Fiil-i müzâri'nin te'kîdlenmesi için, başına istifhâm harflerinden birisi gelmesi lâzımdır.)

Mebnî olması câiz olan ise: Cümleye ve "اِذْ" edâtı-muzâf olan zarflardır. Çünkü cümlenin fetha üzere mebnî olması câizdir. Yüce Allâh'ın şu sözü(nde olduğu) gibi:

هٰذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ

"Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür." (Bk. Mâide, âyet: 119)

Ve "يَوْمَئِذٍ" " O gün " gibi. (Bu misâlde, "يَوْمَ" zaman zarfı, "اِذْ" edâtına muzâf olduğu için ha üzere mebnî olmuştur.)

"مِثْلَ" "اَنَّ , اَنْ, مَا" (lafızlarından biri) beraber gelen "غَيْرُ"; kendisine müfred ve nekre kelime bitişen (cinsi nefy için olan) tekrarlanmış "لَا" ismi; (fetha üzere mebnî olmakda) bu cevâzdadır.

Örnek:

"لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللهِ" "Kudret kuvvet ancak Allâh'a mahsûstur."

(Bu misâlin şu beş vecih üzere okunması câizdir.):

1 – İki ismin de fetha üzere mebnî olması. (Yukarıdaki misâlde olduğu gibi.)

2 – İki ismin de ref'i (yani ötüreli tenvîn ile okunması) dir.

Örnek: "لَا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ" gibi.

3 – İkinci ismin nasbı (yani üstünlü tenvîn ile okunmasıyla) beraber birinci ismin fetha olması câizdir.

Örnek: "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةً" gibi.

4 – İkinci ismin ref'i ile beraber, birincinin fetha (okunma)sı câizdir.

Örnek: "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةٌ" gibi.

5 – İkinci ismin fetha (üstün okunma)sı ile beraber birincinin ref'i (yani ötüreli tenvîn ile gelmesi) câizdir.

Örnek: "لَا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةَ" gibi.

İşte bu beş vech câizdir.

"لَا" nın, mebnî olan isminin, müfred ve (ismine) bitişik olan sıfatının da, fetha üzere mebnî olması câiz olur.

Örnek: "لَا رَجُلَ ظَرِيفَ" "Zarîf adam yoktur" gibi.

Bu sıfatın, ref'an ve nasban (yani ötüreli tenvîn veya üstünlü tenvîn ile) i'râblanması da câiz olur.

Örnek: "لَا رَجُلَ ظَرِيفٌ وَظَرِيفًا" gibi.

BİTTİ

İÇİNDEKİLER

AVÂMİL

Âmil ve kısımları 29
Harf-i cerler....29
İsmini nasb ve haberini ref eden harfler (edatlar)....32
İsmini ref ve haberini nasb eden harfler (edatlar)....33
Müzâri fiilin son harfini nasb eden harfler 34
Müzâri fiilinin sonunu cezm eden harfler....35
Kıyâsı âmil....37
Ma'nevî âmil 40
Ma'mûl: 40
Merfû' mâ'mûl....41
Mansûb ma'mûl....42
Mecrûr Ma'mûl....44
Meczûm Ma'mûl....44
Tâbiî Ma'mûl 44
İ'râb ve çeşitleri....46
Sırf hareke ile i'rab....48
Sırf harfler ile i'râb 49
Hazif ile beraber harekeler ile i'râb....50
Hazif ile beraber harflerle i'râb 51

İZHÂR

Fiilin ta'rifi ve özellikler 150
İsmin ta'rifi ve özellikleri....150
Harfin ta'rifi ve özellikleri....150
Âmil'in ta'rifi....150
Âmilin kısımları....152
Bir isimde âmil (Harf-i cerler)....152
Harf-i cerlerin müteallakı ve çeşitleri 152
Harf-i cerlerin hazf edildiği yerler ve kısımları....157
İki isimde âmil 163
"Elif-nûn" maddesinin esireli okunacağı yerler....164
"Elif-nûn" maddesinin üstün okunacağı yerler....165
"İnne"nin " İn " okunacağı yerler....167
"Leyse" ye benzeyen "Mâ" ve "Lâ" 170

Müzâri fiilde âmil: Nasb edenler ve cezm edenler.

Fiil-i müzâriyi nasb edenler 170
îki müzâri fiili cezm edenler 173

Kıyâsî âmil 174
Fiil ve çeşitleri: Lâzım ve müteaddî 174
Efâl-i kulûb 176
îsm-i mefûl 182
Sıfat-ı müşebbehe 184
îsm-i tafdîl 184
Masdar 185
Muzâf ismi 186
Tam belirtisiz isim 188
Sayıların temyizleri: (Aded ve ma'dûd) 189
Ma'nevî âmil 193
Mâ'mûl 193
Ma'mûl'ün kısımları 201
Merfû olan ma'mûl 202
Fâil ve nâib-i fâil 202
Açık (zâhir) isim 206
Müennes ve çeşitleri 208
Cem'i ve çeşitleri 209
Tesniye ve açıklaması 210
Mansûb olan ma'mûl 217
İzâfet ile mecrûr 228
Sıfat terkibi 233
Ma'rife ve nekre'nin tarifleri 234
Zamirler 235
Te'kîd ve çeşitleri 245
Bedel ve kısımları 246
Atf-ı beyân 248
î'râbın ta'rifi ve kısımları 248

Not: Okuyucuya kolaylık olması için bu fihrist, kitabın klasik taksimine ve başlıklarına göre değil, ihtivâ ettiği başlıca konulara göre, tarafımdan hazırlanmıştır.